

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ

Оксана Петрук

«Українська мова»
5 клас
(для ЗНЗ з румунською мовою навчання)

Підручник

Київ • 2019

УДК 811.161.2(075.3.054.57=135.1)*5 кл.

П 30

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту педагогіки НАПН України
(протокол № 15 від 29 листопада 2018 року)*

Рецензенти:

Предик А. А., доцент кафедри педагогіки та методики початкової освіти факультету педагогіки, психології та соціальної роботи Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича, канд. пед. наук;

Згирча А. К., вчитель української мови та літератури Горбівської ЗОШ І — II ст. Герцаївського району Чернівецької області.

Експерт:

Гораш К. В., старший науковий співробітник Інституту педагогіки НАПН України, канд. пед. наук.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Оксана Петрук

«Українська мова» 5 клас

(для ЗНЗ з румунською мовою навчання)

Підручник

Верстка С.В. Задворного. Обкладинка Л.П. Лук'яненко

Підписано до друку 07.11. 2019 р. Формат 70х100 1/16. Гарнітура Minion

Друк. офсетний. Папір офсетний. Ум. друк. 7,0 арк.

Наклад 300 пр.

Віддруковано у ТОВ «КОНВІ ПРІНТ». 03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12 тел. +38044 332-84-73.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК № 6115, від 29.03.2018 р.

**«Українська мова» 5 клас (для ЗНЗ з румунською мовою навчання):
підручник/ Оксана Петрук. — К.: КОНВІ ПРІНТ, 2019. — 112 с.**

ISBN 978-617-7724-45-1

Підручник створено відповідно до програми з української мови для закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин. Він ґрунтується на засадах особистісно орієнтованого і компетентнісного підходів. Зміст підручника спрямовано на формування ключових і предметних компетентностей учнів 5 класу шкіл з навчанням румунською мовою.

УДК 811.161.2(075.3.054.57=135.1)*5 кл.

ISBN 978-617-7724-45-1

© Інститут педагогіки НАПН України, 2019
© Петрук О., 2019
© КОНВІ ПРІНТ, 2019

ЗМІСТ

МОВА І МОВЛЕННЯ. КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

§1. Слухаємо — розуміємо тексти, читаємо виразно. Розповідаємо про прочитане. Усвідомлюємо значення мови у житті людини	7
§2. Слухаємо — розуміємо, читаємо, пишемо. Розрізняємо поняття <i>мова і мовлення</i> , ознайомлюємося з видами мовленнєвої діяльності	8
§3. Дізнаємось про <i>ситуацію мовлення</i> , основні правила спілкування. Складаємо висловлювання відповідно до мовленнєвої ситуації.	10

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО У ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

§4. Повторюємо й узагальнюємо вивчене про <i>частини мови</i> . Пригадуємо основні способи їх розрізнення	12
§5. Повторюємо відомості про <i>іменник</i> як частину мови. Спостерігаємо, аналізуємо, доводимо власну думку	14
§6. Повторюємо відомості про <i>прикметник</i> як частину мови. Перекладаємо, спостерігаємо, робимо висновки.	16
§7. Повторюємо відомості про <i>числівник</i> як частину мови. Перекладаємо, добираємо приклади, розповідаємо.	17
§8. Повторюємо відомості про <i>займенник</i> як частину мови. Слухаємо, читаємо, запитуємо, редагуємо.	18
§9. Повторюємо відомості про <i>дієслово</i> як частину мови. Розповідаємо, аргументуємо.	20
§10. Повторюємо відомості про <i>прислівник</i> як частину мови. Розповідаємо за таблицею, складаємо поради, будуємо діалог.	21
§11. Повторюємо відомості про <i>службові частини мови</i> . Аналізуємо, порівнюємо, робимо висновки.	23
§12. Узагальнюємо відомості про <i>текст</i> , його основні ознаки, визначаємо <i>тему</i> й <i>основну думку</i> тексту	24

ФОНЕТИКА І ОРФОЕПІЯ, ГРАФІКА І ОРФОГРАФІЯ

§13. Ознайомлюємось з <i>назвами розділів науки про мову</i> . Повторюємо алфавіт, пояснюємо вживання великої букви. Доводимо власну думку	26
§14. Розрізняємо <i>голосні і приголосні звуки</i> , правильно вимовляємо їх і позначаємо буквами на письмі	27
§15. Ділимо слова на склади для переносу з рядка в рядок. Переносимо слова відповідно до правил.	29
§16. Правильно наголошуємо слова, ознайомлюємося зі смислорозрізнявальною роллю наголосу, доводимо власну думку.	30
§17. Розрізняємо <i>дзвінки й глухі приголосні</i> , правильно вимовляємо їх. Читаємо виразно	31
§18. Спостерігаємо за <i>стилями мовлення</i> , розрізняємо їх.	33
§19. Розрізняємо <i>тверді й м'які приголосні</i> , правильно вимовляємо їх. Переказуємо текст	35
§20. Правильно вимовляємо <i>м'які приголосні</i> , позначаємо їх м'якість на письмі буквами <i>і, я, ю, е та ь</i> . Аналізуємо, робимо висновки	36
§21. Правильно вимовляємо <i>подовжені м'які приголосні</i> , позначаємо їх на письмі подвоєнням букв. Ділимося враженнями, запитуємо	37

§22. Правильно вимовляємо і пишемо слова з <i>апострофом</i> і без нього. Доводимо власну думку.	39
§23. Розрізняємо <i>типи мовлення</i> : розповідь, опис, роздум	40
§24. Аналізуємо слова з <i>орфограмами</i> , користуємось орфографічним словником ..	42
§25. Ознайомлюємось з <i>аудіюванням</i> як видом мовленнєвої діяльності, вчимося бути уважними слухачами	43
§26. Ознайомлюємось з <i>читанням</i> як видом мовленнєвої діяльності, опановуємо різні прийоми читання	45
ЛЕКСИКОЛОГІЯ	
§27–28. Ознайомлюємось з терміном <i>лексикологія</i> . З'ясовуємо <i>лексичне значення</i> слів. Ознайомлюємось зі <i>словниками</i>	46
§29. Навчаємось культурі усного мовлення.	48
§30. Порівнюємо лексику української та інших мов, робимо висновки	50
§31–32. Розрізняємо <i>однозначні</i> й <i>багатозначні</i> слова. Працюємо з тлумачним словником.	51
§33. Спостерігаємо за словами з <i>прямим</i> і <i>переносним</i> значенням	53
§34. Спостерігаємо за вживанням <i>синонімів</i> у текстах, добираємо синоніми, аналізуємо	55
§35. Спостерігаємо за вживанням <i>антонімів</i> у текстах, добираємо антоніми, розповідаємо	57
§36. Узагальнюємо відомості про <i>діалог</i> , будуємо й розігруємо діалоги	58
ФРАЗЕОЛОГІЯ	
§37. Ознайомлюємось з терміном <i>фразеологія</i> , з'ясовуємо значення фразеологізмів	59
§38. З'ясовуємо значення фразеологізмів, користуємось фразеологічним словником	60
§39. Порівнюємо значення фразеологізмів в українській і рідній мовах, доречно вживаємо їх	61
§40. Ознайомлюємось з правилами розмови по телефону, будуємо і розігруємо діалоги.	63
БУДОВА СЛОВА. СЛОВОТВІР	
§41–42. Повторюємо знання, засвоєні в початкових класах про будову слова	64
§43. Повторюємо відомості про закінчення і його призначення. Визначаємо закінчення у словах	66
§44. Змінюємо форми слів. Удосконалюємо правописні вміння	67
§45–46. Добираємо спільнокореневі слова, розрізняємо форму слова і спільнокореневі слова	68
§47. Пригадуємо відомості про <i>монолог</i> , складаємо і читаємо монолог.	70
§48–50. Спостерігаємо за творенням слів за допомогою <i>суфіксів</i> , розрізняємо їх значення.	71
§51. Спостерігаємо за творенням слів за допомогою суфіксів <i>-ськ-, -зьк-, -цьк-, -ств-, -зтв-, -цтв-</i> ; вимовляємо й записуємо слова з ними	75
§52. Вправляємось у визначенні суфіксів, розрізняємо значення слів	76
§53. Міркуємо, доводимо власну думку, навчаємось <i>переказувати</i> текст.	77
§54–55. Спостерігаємо за творенням слів за допомогою <i>префіксів</i> , розрізняємо їх значення.	78
§56. Вдосконалюємо правописні вміння	80

§57. Розрізняємо однозвучні префікси і прийменники.	82
§58. Спостерігаємо, міркуємо, аргументуємо власну відповідь, навчаємося описувати	83
СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ	
§59–60. Ознайомлюємось з назвами розділів науки про мову. Повторюємо знання, засвоєні в початкових класах про словосполучення, речення	84
§61–62. Складаємо речення різних видів, удосконалюємо вміння вживати відповідні розділові знаки в кінці речень	87
§63. Висловлюємо власні думки, навчаємося писати вітальну листівку	90
§64. Закріплюємо знання про граматичну основу речення.	91
§65. Встановлюємо зв'язок між головними і другорядними членами речення	92
§66. Спостерігаємо, вправляємось у вживанні іменного складеного присудка в мовленні.	93
§67. Складаємо речення, вправляємось у вживанні тире між підметом і присудком	94
§68–69. Навчаємося поширювати речення.	96
§70–71. Добираємо однорідні члени речення, пунктуаційно правильно оформлюємо їх на письмі.	97
§72. Навчаємось уживати узагальнювальні слова при однорідних членах речення, пунктуаційно правильно оформлюємо їх на письмі.	99
§73. Спостерігаємо за реченнями зі звертаннями. Навчаємось культури усного й писемного мовлення.	101
§74. Навчаємося писати листа.	103
§75–78. Спостерігаємо, утворюємо складні речення, пунктуаційно правильно оформлюємо їх на письмі.	104
§79. Спілкуємося: обговорюємо різні точки зору, аргументуємо власну позицію, будемо висловлювання за матеріалами проблеми, яку обговорювали	108
§80–81. Навчаємось передавати чуже мовлення, пунктуаційно правильно оформлюємо його на письмі	109
§82. Спостерігаємо за пунктуаційним оформленням речень-реплік у діалозі, розігруємо діалоги	111

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

– початок уроку

– робота в парах

– цікаво знати

– розкази

– завдання додому

– післятекстові запитання і завдання

– зверни увагу! Запам'ятай!

Дорогі друзі!

Ви вивчаєте українську мову — державну мову нашої країни.

У початкових класах ви навчилися розмовляти, читати й писати цією мовою. Та чи все ви знаєте про українську мову?

У 5-му класі ви продовжите вивчати мову, досліджувати її, будете удосконалювати власне мовлення.

Учених¹, які вивчають і досліджують мову, зовуть *лінгвістами*, бо слово *лінгва* в перекладі з латинської означає *мова*. А ще їх зовуть *філологами*. Ця назва утворилася від слів *філео* — *люблю* і *логос* — *слово*. Здогадалися, чому саме філологами зовуть учених-лінгвістів? А чи любите ви українську мову?

Сподіваюся, ми продовжимо товаришувати. Я поведу вас у цікаву подорож, допоможу розкрити таємниці української мови, такої багатой і красивої.

Ваш друг — учений Лінгвіст.

¹ Учений — om de știință, cercetător.

МОВА І МОВЛЕННЯ. КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

§1. Слухаємо — розуміємо тексти, читаємо виразно. Розповідаємо про прочитане. Усвідомлюємо значення мови у житті людини

1. 1. Прочитай вірш *Юрія Рибчинського*. Про що в ньому йдеться?

Мова наша, мова —
мова кольорова,
в ній гроза травнева
й тиша вечорова.
Мова наша, мова —
літ минулих повість,
вічно юна мудрість,

сива наша совість.
Я без тебе, мово,
без птахів діброва.
Як вогонь у серці,
я несу в майбутнє
невгасиму мову,
слово незабутнє.

Які почуття висловив автор?

Як ти розумієш слова «Я без тебе, мово, без птахів діброва»?

1. 2. Спиши рядки вірша, які тобі найбільше сподобалися.

2. 1. Прочитай текст.

Прислухайся: з ранку й до вечора навколо тебе звучить мова. У сусідній кімнаті з кимось розмовляє мама, з телевізора чується голос диктора, з вулиці долітають голоси людей.

Ти так звик до цього, що майже не помічаєш звучання мови. Ти чуєш її лише тоді, коли вона звернена до тебе безпосередньо.

А тепер припусти на хвилинку, що мови нашої — та й інших мов на землі — ще нема.

Якою була б земля? Якими були б ми? Навіть уявити важко, яка б це була сумна й похмура картина: немає великих міст і навіть малих сіл, не ходять поїзди, не літають літаки, немає автомобілів, скрізь тихо, пусто й сумно. Стіною стоять непрохідні ліси...

А хто там боязко визирає з печери? Та то ж первісна людина! Такими наші пращури були колись, такими б надовго вони зоставались, якби не зробили геніального відкриття: винайшли мову.

(За Аллою Коваль)

Який настрій у тебе викликала картина, змальована автором? Чи задумувався(лася) ти над тим, яке життя було б без мови?

2. 2. З наведених заголовків добери до тексту найбільш влучний або придумай власний і запиши.

- 1) Похмура картина.
- 2) Життя без мови.
- 3) Мова — геніальне відкриття людей.

3. Послухай розповідь ученого Лінгвіста. Поміркуй. Дай відповідь.

У 1991 році українську мову проголошено державною мовою нашої країни. Це означає, що нею спілкуються² в установах та організаціях, це мова освіти, преси, телебачення. Тому українську мову має знати кожен, хто постійно живе в Україні.

Краса, мелодійність і ніжність української мови відома в усьому світі. За цими ознаками в 1934 році на Всесвітньому конкурсі мов у Парижі вона посіла третє місце (після французької та перської).

Про що ти дізнався(лася) з тексту? Що тебе найбільше вразило? Запиши.

4. 1. Прочитай вислів *Василя Сухомлинського*. Поясни, як ти його розумієш. Запам'ятай цей вислів й запиши його з пам'яті.

Скільки я знаю мов, стільки разів я людина.

4. 2. Розкажи, які мови ти вивчаєш? Як ти гадаєш, чи знадобиться тобі в житті знання різних мов? У своїй розповіді можеш використати такі фрази: *зможу спілкуватися з людьми інших країн, здобути хорошу освіту, потрібно для моєї майбутньої роботи, подорожувати і пізнавати інші країни та ін.*

4. 3. Поміркуй і продовж речення «Я вивчаю українську мову, тому що ...».

5. Прочитай і спиши висловлювання про мову. Вивчи напам'ять те, яке найбільше сподобалося.

1. Мова — коштовний скарб народу (*І. Франко*). 2. Мова — втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова (*М. Рильський*). 3. Мова — це також обличчя народу (*Л. Костенко*). 4. Якщо людина не знає мови народу, на землі якого проживає, то вона є або гостем, або окупантом, або не має розуму (*ІІІ. Бернар*). 5. Мова — душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб (*І. Огієнко*). 6. Справжня любов до своєї країни немислима без любові до своєї мови (*К. Паустовський*).

§2. Слухаємо — розуміємо, читаємо, пишемо. Розрізняємо поняття мова і мовлення, ознайомлюємося з видами мовленнєвої діяльності

1. 1. Переклади та запиши українською мовою слова і словосполучення.

Limba de stat, dialog, monolog, comunicarea, o discuție cu un prieten, interesant interlocutorul.

1. 2. Прочитай текст.

Друже! З уроків рідної мови ти знаєш, що в лінгвістиці (науці про мову) розрізняють поняття *мова (limbă)* і *мовлення (vorbire)*.

Мова — це мовні одиниці, володіння якими робить наше мовлення правильним, точним, багатим.

Мовлення — це діяльність мовця, який користується засобами мови для спілкування з іншими людьми. Тому володіння засобами мови (мовними одиницями) є неодмінною умовою гарного мовлення.

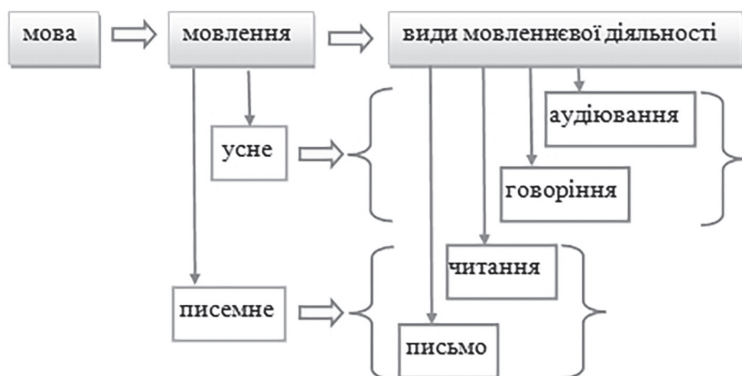
¹ Спілкуватися – de a comunica.

Про що розповів учений Лінгвіст? Що тобі було відомо раніше, а про що ти дізнався(–лася) з тексту? Що потрібно для того, щоб мовлення було правильним, точним і гарним?

1. 3. Поміркуй і закінчи речення «Я вивчаю українську мову для того, щоб моє мовлення ...».

2. 1. Розглянь схему. Розкажи, що тобі відомо про мовлення та види мовленнєвої діяльності з уроків рідної мови.

2. 2. Розглянь малюнки. Якою формою мовлення (усною чи писемною) користуються діти?

2. 3. Пригадайте, що вам відомо про мовлення з уроків рідної мови. Порадьтеся, доповніть і запишіть речення. Доведіть правильність свого запису.

Спочатку з'явилося _____ мовлення, а потім _____ мовлення. Мовлення однієї людини називається _____. Мовлення двох людей називається _____.

3. 1. Послухайте повідомлення вченого Лінгвіста.

Друзі, на уроках української мови (як і на інших) ви навчаєтесь не лише говорити й писати, але й слухати й читати. Таким чином, ви навчаєтесь висловлювати свої думки, сприймати й засвоювати інформацію.

3. 2. Наведіть приклади ситуацій, коли на уроках ви слухаєте, читаєте, говорите, пишете.

3. 3. Порадьтеся одне з одним: доповніть речення. За потреби користуйтеся схемою.

Коли сприймаю _____ мовлення — я слухаю (аудіюю).

Коли створюю усне висловлювання — я _____.

Коли сприймаю писемне мовлення — я _____.

Коли створюю писемне висловлювання — я _____.

3. 4. Поміркуй і продовж речення, скориставшись матеріалом з довідки. Запиши речення. Доведи правильність свого запису.

1. Уміння слухати — це ...

3. Уміння говорити — це ...

2. Уміння читати — це ...

4. Уміння писати — це ...

Довідка: передавати інформацію письмово, розуміти почуте висловлювання, розуміти прочитане, передавати інформацію усно.

4. 1. Прочитай лист ученого Лінгвіста. Про що в ньому йдеться? Кому він може бути адресований?

Новий рік приходить до нас першого січня. Але у календарі є одна дата, з якої ти починаєш відраховувати новий рік. Це перше вересня, початок навчального року.

Що за свято без подарунків і добрих побажань? Свяtkово вбрану школу, затишні класи, цікаві підручники підготували до цього дня для тебе дорослі. Успіхів у навчанні, хороших друзів бажають тобі батьки й учителі. Разом з тобою твій новий рік святкує вся країна.

4. 2. Якою формою мовлення (усною чи писемною) користувався вчений Лінгвіст? А яким видом мовлення — монологічним чи діалогічним? Який вид мовленнєвої діяльності здійснив учений Лінгвіст, коли створював висловлювання? А який вид мовленнєвої діяльності здійснив(—ла) ти, коли сприймав(—ла) це висловлювання

5. Прочитай текст. Про який вид мовленнєвої діяльності в ньому йдеться? Чому важливо вміти слухати? Спиши текст.

В умінні слухати виявляється повага людини до співрозмовника, її вихованість і культура. Людина, яка вміє слухати, краще розуміє іншого й швидше досягає мети спілкування. Якщо необхідно щось уточнити чи перепитати по ходу розмови, слід робити це тактовно та ввічливо.

§3. Дізнаємось про ситуацію мовлення, основні правила спілкування. Складаємо висловлювання відповідно до мовленнєвої ситуації

1. 1. Послухай. Поміркуй. Дай відповіді.

Друже! З уроків рідної мови тобі відомо, що під час спілкування важливо будувати свої висловлювання відповідно до *ситуації мовлення* або *мовленнєвої ситуації* (*situația de comunicare*).

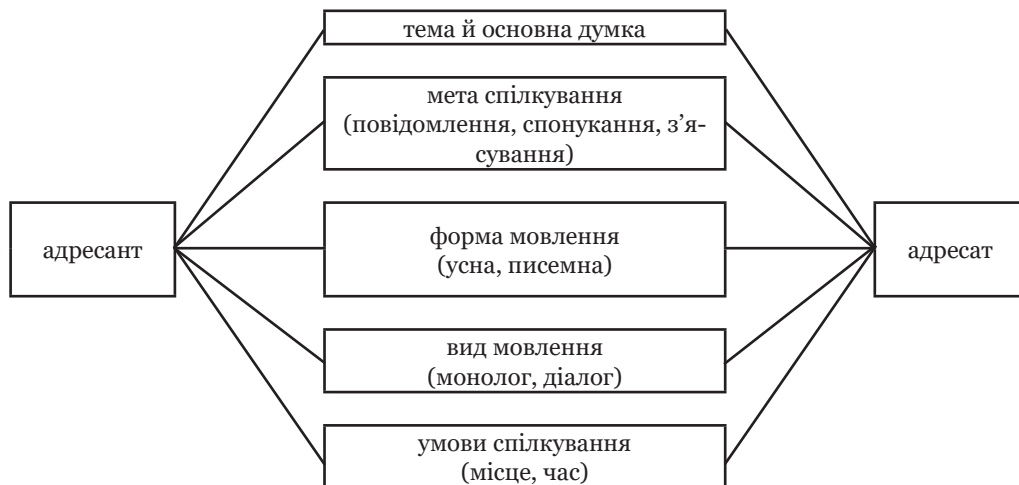

Пригадай з уроків рідної мови і розкажи, що таке *ситуація мовлення*. Перевір себе: зістав свою відповідь з наведеним нижче повідомленням.

Умови, за яких відбувається спілкування, називають *ситуацією мовлення* або *ситуацією спілкування*.

1. 2. Розглянь схему і назви складові мовленнєвої ситуації.

1. 3. Послухай і прочитай текст-пам'ятку¹.

МОВЛЕННЄВА СИТУАЦІЯ ТА ЇЇ СКЛАДОВІ

✓ *Адресант* або *автор* — мовець, той, хто створює висловлювання, передає якусь інформацію для іншої людини. Якщо ти автор, — повернись обличчям до співрозмовника, усміхнись і тоді починай розмову.

✓ *Адресат* — той, кому адресоване висловлювання, хто сприймає інформацію. Якщо ти адресат, — уважно слухай автора, не перебивай.

✓ Висловлювання обов'язково має *тему* — те, про що говориться. Вибери для себе конкретну тему, не відхиляйся від неї, не перестрибуй з однієї теми на іншу.

✓ Висловлювання має свою *мету* — навіщо, для чого говориться. Визнач чітко для себе мету і прагни її досягти.

✓ Зверни увагу на *місце спілкування*, на *обставини*. Під час розмови поважай інших, урахувуй їхні бажання, інтереси та настрої.

✓ Якщо ти спілкуєшся письмово, то зверни увагу на свій почерк. Нехай він буде гарним, розбірливим, охайним.

✓ Пиши грамотно, намагайся не допускати помилок. Подбай про образність своїх слів.

✓ Слідкуй за культурою мовлення, правильністю, точністю та виразністю, відповідністю висловлювання ситуації спілкування. Будь тактовним.

Гарного тобі співрозмовника! (*З журналу*)

Про що йдеться в пам'ятці? Що тобі було відомо раніше, а про що ти дізнався(–лася) з тексту? Які правила спілкування ти запам'ятав(–ла)?

1. 4. Доповни і запиши речення. За потреби користуйся текстом пам'ятки.

¹ Текст-пам'ятка — це стислі відомості про щось, найголовніші поради або нагадування про порядок виконання.

Автор або ... — той, хто говорить або пише, передає інформацію. ... — той, хто слухає або читає, сприймає інформацію.

2. 1. Прочитай і уяви описану мовленнєву ситуацію. До складових мовленнєвої ситуації добери їх опис.

Уранці син вітає маму з Днем народження.

Адресант	—	ранок, домашня обстановка.
Адресат	—	мама.
Тема	—	діалог.
Мета	—	син.
Умови спілкування	—	вітання з Днем народження.
Вид мовлення	—	привітати маму.

2. 2. Поміркуйте, що буде говорити кожен з учасників спілкування. Розподіліть ролі й розіграйте описану ситуацію.

3. 1. Склади репліку діалогу відповідно до кожної ситуації. Використовуй звертання і слова ввічливості.

1. Вислови вдячність мамі за смачну вечерю.
2. Звернись до однокласника з проханням допомогти у навчанні.
3. Запроси бабусю на шкільну виставу, в якій ти береш участь.

3. 2. Розподіліть ролі й розіграйте наведені ситуації.

4. 1. Прочитай і уяви описану мовленнєву ситуацію. За зразком вправи 2. 1 опиши складники мовленнєвої ситуації. Користуйся матеріалом з довідки.

Онук просить вибачення у бабусі за ненавмисно розбиту тарілку.

Довідка: домашня обстановка, бабуся, діалог, вибачення, онук, попросити вибачення в бабусі.

4. 2. Поміркуй, що буде говорити кожен з учасників цієї мовленнєвої ситуації. Які звертання і слова ввічливості використає? Підготуйся до розігрування цієї ситуації.

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО У ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

§4. Повторюємо й узагальнюємо вивчене про частини мови. Пригадуємо основні способи їх розрізнення

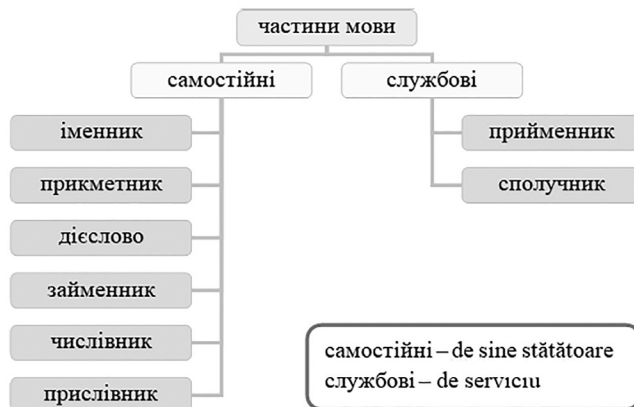
1. 1. Прочитайте запитання вченого Лінгвіста. Дайте відповіді на них.

Чи багато мов на світі? Чи багато слів у мові? Чи довго треба було б навчатись у школі, коли б ми вивчали кожне слово окремо? На які групи можна поділити всі слова української мови?

Пригадай! Усі слова української мови, як і румунської, діляться на великі групи, які об'єднуються за певними лексичними та граматичними значеннями. Такі групи називаються частинами мови (*părțile de vorbire*).

1. 2. Пригадай, які частини мови ти вивчив(–ла) в початкових класах. Скористайся схемою і розкажи про це.

1. 3. Поясни, на яку «роботу» частин мови вказують їхні назви.

2. 1. Прочитай стовпчики слів. Визнач, до яких частин мови належать слова кожного стовпчика.

хліб	великий	допомагати
магазин	солодка	купувати
цукерка	корисне	ходити
молоко	свіжий	пригощати

2. 2. З'єднай наведені слова

• з допомогою сполучників *і, й, та, але*:

Хліб __ молоко; лимони, банани __ інші фрукти; свіжий __ смачний; кислий __ корисний, приходжу __ пригощаю.

• з допомогою прийменників *з, на, біля, по*:

Магазин __ будинку, ходжу __ хліб; купую продукти __ мамою; допомагаю __ кухні; пригощаю __ радістю.

2. 3. Поміркуй і розкажи про те, як ти допомагаєш вдома або ходиш купувати продукти. Розповідаючи, використовуй наведені у вправі слова і фрази.

3. 1. Прочитай і визнач «зайве» слово у кожному рядку. Обґрунтуй¹ свою відповідь. Запиши слова, вказуючи частину мови, до якої вони належать.

Вулиця, ліс, вони, дружба, дитя.
Працює, летять, п'ять, розуміти.
Чотири, один, шостий, веселий.
Ми, вона, на, ви, я.
Далеко, гарно, воно, швидко.

3. 2. Послухай. Чи погоджуєшся ти з висловленою думкою?

Слова кожної частини мови мають свої правила написання, змінювання, вимови. Тому оволодіти правильним мовленням можна, лише навчившись розпізнавати частини мови.

¹ Обґрунтовувати — доводити власну думку. Fundamenta.

3. 3. Поміркуй і продовж речення.

Частини мови потрібно знати для того, щоб

4. Прочитай текст.

Зібралися якось Слова — різні Частини мови — і почали між собою розмовляти.

— Я маю рід, а змінююсь лише за числами й відмінками.

— Добре тобі. А я мушу завжди ходити з тобою в парі, — зітхнула інша Частина мови. — Навіть рід твій приймаю, і число, і відмінок.

— Що таке рід і число, я теж знаю, бо змінююся за ними. А от що таке відмінок, мені невідомо. Я більше дружу з особами.

Які частини мови спілкувалися? Як ти про це довідався(–лась)?

5. Прочитай і спиши вірш. Надпиши над словами, до якої частин мови вони належать.

Мама — найкраща людина у світі.
Знають про це і дорослі, і діти.
Морок¹ не ляже на рідний поріг.
Мама не пустить. Вона — оберіг.

§5. Повторюємо відомості про іменник як частину мови. Спостерігаємо, аналізуємо, доводимо власну думку

1. 1. Прочитайте діалог. Визначте, хто відповів правильно, а хто — ні. Поміркуйте, як можна продовжити цю розмову.

Лінгвіст: Чи є іменник у прислів'ї «Чужим добром не збагатієш»?

Галинка: Так, є. Слово «добром» — це іменник.

Дмитрик: Ні, немає. Жодне слово не відповідає на питання *хто? що?*

1. 2. Прочитайте запитання вченого Лінгвіста. Дайте відповіді на них.

Пригадайте, яка частина мови називається іменником? Іменники мають рід чи змінюються за родами? А як же вони змінюються? Наведіть приклади.

2. 1. Прочитай вірш *Анатолія Камінчука*. Як ти розумієш його зміст?

На білому світі, на чорній землі

є мова у квітів, є мова в зорі.

Є мова у бджілки, в метелика й клена,

в бузкової гілки, в любистку зеленого.

Є мова в калини, в дрімучого лісу,

у річки й стежини, в останнього листу.

¹ Морок — інтунерікул.

Та тільки тому, хто цурається рідної мови, не промовлять вони ані жодного слова.

2. 2. Спиши вірш. Підкресли іменники, вкажи рід їх.

2. 3. Прочитай словосполучення. Визнач число іменників. Обґрунтуй свою відповідь.

На рідній землі — далекі землі.
Не помітив гілки — тоненькі гілки.
Йти до річки — гірські річки.

Цурається мови — іноземні мови.
Жодного слова — щирі слова.

Пригадай! Не всі іменники можуть змінюватися за числами. Іменники — назви речовин (*золото, молоко, сіно, нафта, борошно*), а також ті, що є географічними назвами (*Київ, Львів, Дніпро*) чи абстрактними (*abstract*) (*краса, ніжність, сміливість, охайність*) не мають форм множини, тому що не підлягають лічбі.

В українській мові є й такі іменники, які вживаються тільки у формі множини, хоча можуть називати один предмет і кілька (*двері, сани, шахи, ножиці, джинси, канікули*).

3. 1. Прочитай вірш Алли Свашенко. Поміркуй, чи справді не відпочивав Андрійко?

Зустрілись друзі в школі.
Хвалився Андрій Миколі:
— Закінчилися канікули —
спочити ж було ніколи.
То на санках каталися,
то в сніжки з братом гралися,
то в Кості іменини,
то у сестри хрестини,
то в шахи з дідом грали,
То двері фарбували...
Так і пройшли канікули.
Спочити ж було ніколи.

ніколи — nu este suficient timp
ніко́ли — niciodată

3. 2. Випиши в один стовпчик іменники, що можуть мати і форму однини, і форму множини, а в інший — ті, що мають тільки одну числову форму.

3. 3. Запитайте одне одного, як проводили час на канікулах, і дайте відповіді.

4. Прочитай повідомлення вченого Лінгвіста. Про що в ньому йдеться?

Друже! Половина всіх слів в українській мові припадає на іменник. Це, очевидно, тому, що він дає назву всьому, що нас оточує. А світ такий великий! Щодня з'являються нові предмети, поняття, які треба назвати. Тому іменник, порівняно з іншими частинами мови, активніше поповнюється новими словами. От і виходить, що кожне друге слово в українській мові — іменник.

Що тобі було відомо раніше, а про що ти дізнався(лася) з тексту? Чи корисною є для тебе ця інформація? Поміркуй, чи може це повідомлення бути істинним і для твоєї рідної мови?

5. 1. Запиши іменники, якими ти користуєшся щодня вдома. Розподіли їх за такими групами:

Імена твоїх родичів і друзів:

Клички тварин:

Назви міста (села), вулиці, де ти живеш:

Назва книжки, яку ти зараз читаєш:

Назви улюблених іграшок (ігор):

5. 2. Поясни, які іменники ти записав(–ла) з великої букви. Чому?

§6. Повторюємо відомості про прикметник як частину мови. Перекладаємо, спостерігаємо, робимо висновки

1. 1. Прочитай текст. Кого описано в ньому? Переклади і запиши українською мовою.

Zână cea mică avea părul bălai, lung până la călcâie, putra straie de borangic cu maramă aurie. În picioare purta papucei din flori de stânjenei galbeni, la brâu avea o cingătoare de aur curat, iar mantia ei lungă avea o trenă din nuferi galbeni.

1. 2. Чи зміг (змогла) ти уявити те, про що прочитав(–ла)? Які слова допомогли тобі це зробити? Підкресли їх. До якої частини мови вони належать?

1. 3. Прочитайте запитання вченого Лінгвіста. Дайте відповіді на них.

Які слова називаються прикметниками? З якою частиною мови вони пов'язані? Пригадайте з уроків української й рідної мови та розкажіть про роль прикметників у мовленні.

1. 4. Поміркуй і продовж речення: «Я використовую прикметники для того, щоб моє мовлення...».

2. 1. Прочитай вірш Юлії Косинської. Які почуття висловила у ньому автор? Як передано це у тексті?

Велична, щедра і прекрасна мова,
прозора й чиста, як гірська вода, –
це України мова барвінкова,
така багата й вічно молода.
Вона, як ніжна пісня колискова,
заходить в серце й душу з ранніх літ.
Ця мова — наче пташка світанкова,
що гордо лине в свій стрімкий політ.

2. 2. Спиши перші чотири рядки вірша. Підкресли хвилястою лінією прикметники, а прямою — іменники, з якими вони зв'язані.

3. 1. Чи знаєш ти, яке слово однаково ніжно звучить усіма мовами? Прочитай текст, щоб дізнатися, чи правильно ти здогадався(–лася).

Це перше слово, яке вимовляє людина. На всіх мовах світу воно звучить однаково ніжно. У мам найдобріші і найласкавіші руки, вони все вміють. У мам найвірніше і найчутливіше серце — в ньому ніколи не згасає любов. І скільки б не було тобі років — п'ять чи

п'ятдесят, — тобі завжди потрібна мама, її ласка, її погляд. І чим сильніша твоя любов до матері, тим радісніше і світліше її життя.

(За Зоєю Воскресенською)

3. 2. Чи правий(–а) був(ла) ти? Добери до цього слова якнайбільше прикметників.

3. 3. Склади і запиши три запитання до тексту.

3. 4. Розкажи про свою маму. Як ти до неї ставишся?

4. Склади три словосполучення прикметника з іменниками, що у дужках, змінюючи закінчення прикметника. Запиши ці словосполучення. Визнач рід, число іменників і зв'язаних з ними прикметників. Склади речення з цими словосполученнями і запиши їх.

Щасливий (день, дівчинка, дитинство).

§7. Повторюємо відомості про числівник як частину мови. Перекладаємо, добираємо приклади, розповідаємо

1. 1. Переклади та запиши українською мовою слова. Визнач, до якої частини мови вони належать.

Zece, al cincilea, trei, nouă, a doua, unsprezece, cinci.

1. 2. Прочитайте запитання вченого Лінгвіста. Дайте відповіді на них.

Які слова називаються числівниками? З якою частиною мови вони пов'язані? Пригадайте з уроків української й рідної мови та розкажіть про роль числівників у мовленні.

1. 3. Поміркуй і продовж речення. За потреби користуйся матеріалом з довідки. Свою відповідь ілюструй прикладами.

Я вживаю числівники, коли повідомляю про ..., ...,

Довідка: свій вік, кількість членів моєї родини, час, вартість покупки, відстань до мого дому, кількість учнів у моєму класі, номер уроку у розкладі, номер телефону.

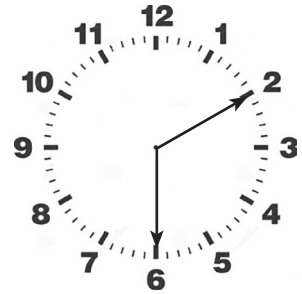
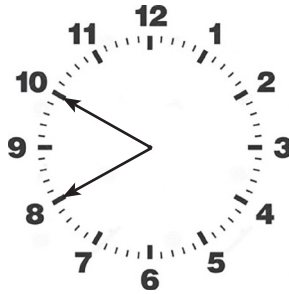
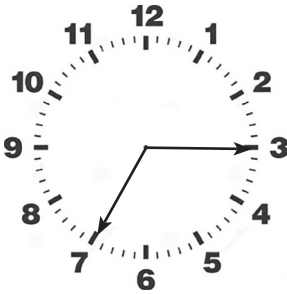
2. 1. Прочитай діалог. Між ким могла відбутися така розмова?

— Нашому вчителю не можна вірити.

— А чому?

— Вчора він казав, що п'ять додати п'ять дорівнює десять. А сьогодні говорить, що сім додати три – теж дорівнює десять.

2. 2. Спиши останню репліку діалогу. Підкресли числівники.
2. 3. Добери і запиши з допомогою числівників ще два приклади, результат яких дорівнює десяти.
3. 1. Розглянь малюнки. Спробуй назвати час, який показує кожен з годинників.

3. 2. Перевір правильність своєї відповіді за довідкою. Зверни увагу! Українською мовою той самий час можна називати по-різному.

Довідка: чверть по сьомій, чверть на восьму, сьома година п'ятнадцять хвилин, за десять восьма, сьома година п'ятдесят хвилин, пів на п'ятнадцяту, чотирнадцята година тридцять хвилин.

3. 3. Склади і запиши три речення про те, що ти робиш упродовж дня, використовуючи матеріали з довідки.

Зверни увагу! Для того, щоб сказати, о котрій годині відбувається якась подія, використовуй прийменники *о / об*. Перед числівником, що починається на приголосну, вживай *о*: *о третій годині*. Перед числівником, що починається на голосну, вживай *об*: *об одинадцятій годині*.

3. 4. Побудуйте діалог за малюнками до вправи 3. 1.

4. Прочитай речення, правильно вимовляючи числівники. Спиши, замінюючи цифри числівниками.

1. Мій номер телефону 0962145837. 2. Квиток до Чернівців коштує 35 гривень. 3. Ми заплатили за піцу 65 гривень і 24 гривні за сік. 4. Результат матчу «Буковина» — «Дніпро» 3:1. 5. Мій тато любить каву з 2 ложками цукру, а мама — з 1. 6. Наш автобус відправляється зі станції о 16 годині 45 хвилин.

§8. Повторюємо відомості про займенник як частину мови. Слухаємо, читаємо, запитуємо, редагуємо

1. 1. Послухай розповідь ученого Лінгвіста. Про яку частину мови в ній йдеться?

Займенник — це частина мови, яка лише вказує на предмети, їхні ознаки або кількість, але не називає їх. Вона відповідає на питання *хто?* *що?* *який?* *чий?* *скільки?* *котрий?*

Займенники вживають у мовленні замість іменника, прикметника та числівника. Їх використовують, щоб уникнути повторення тих самих слів. Крім того, займенники пов'язують зміст окремих речень, роблять їх зрозумілими. Наприклад: *Мого брата звати Дмитро. Він навчається у коледжі.*

Для виявлення ввічливого, пошанного ставлення до співрозмовника в українській мові займенники *ти, твій (твоя)* замінюють займенниками *Ви, Ваш (Ваша)* у звертаннях до однієї особи. Ці займенники пишуть з великої літери. Наприклад: *Привіт, Насте Василівно, Вам свого школяра. Вітаю Вас, бабуся, зі святом.*

Про що розповів учений Лінгвіст? Що тобі було відомо раніше, а про що ти дізнався(лася) з тексту?

1. 2. Прочитайте текст мовчки. Складіть три запитання за його змістом. Зверніться із запитаннями одне до одного і отримайте відповіді.

2. 1. Прочитай слова і словосполучення. Добери до них відповідні займенники і запиши за зразком.

Зразок: Наталка і її сестра — вони; ...

Я і брат; мама і тато; учень, учениця; учні нашого класу, інші учні; учителька, мій дідусь; мандрівники, сонце; місто.

2. 2. З матеріалу вправи обери одне слово або словосполучення і склади з ним два речення. У другому реченні заміни обране слово або словосполучення займенником.

3. 1. Прочитайте таблицю, називаючи замість пропусків займенники у потрібній формі.

Є (хто? що?)	я	ти	він	воно	вона
Нема (кого? чого?)	...	тебе	її
Давати (кому? чому?)	мені	тобі	їй
Бачити (кого? що?)	його
Пишатися (ким? чим?)	мною	тобою	ним	нею	...
Пальто (на кому? на чому?)	на ньому

3. 2. Складіть і запишіть три речення, використовуючи матеріали таблиці. Перевірте правильність записів одне в одного.

4. Накресліть таблицю, як у вправі 2. 1. Заповніть її, змінюючи займенники *ми, ви, вони*.

5. 1. Прочитай текст. Відредагуй і запиши його.

Я — Славко. Я десять років. Я навчаюся у п'ятому класі. У я хороші оцінки з усіх предметів. Найбільше я подобається урок малювання. У я є молодша сестра. Вона звати Марі-нелла. Вона ще ходить у садочок. Марі-нелла любить гратися зі я.

5. 2. Перечитай записаний текст. Перевір правильність свого запису, користуючись таблицею вправі 3.1.

5. 3. Підготуй усну розповідь про себе.

§9. Повторюємо відомості про дієслово як частину мови. Розповідаємо, аргументуємо

1. 1. Прочитай текст. Між ким відбулася розмова?

- Андрійку, ти вже *навчився* гарно *читати*? — *запитує* дідусь.
- Так, — *відповідає* Андрійко. — Навіть учительці *подобається*.
- А звідки ти *знаєш*? — *цікавиться* дідусь.
- Бо кожного дня *залишає* мене після уроків і *слухає*, як я *читаю*.

Які емоції викликав у тебе цей текст?

Чи навчився Андрійко гарно читати? Чому ти так думаєш?

1. 2. До якої частини мови належать виділені слова? Доведи правильність своєї відповіді.

1. 3. Прочитайте запитання вченого Лінгвіста. Дайте відповіді на них. Наведіть приклади.

Які слова називаються дієсловами? У яких часах вживаються дієслова? Як змінюються дієслова в теперішньому і майбутньому часі? А в минулому?

2. 1. Прочитай текст. Про що в ньому йдеться? Визнач основну думку тексту.

Мир потрібен для кожної людини в різних країнах. Людина *народжується*, щоб *радіти*, *милуватися* квітками, *прислухатися* до шелесту листя, щоб *жити* і *працювати* разом з усіма. Усе це можливо тільки в мирному житті.

(Георгій Почетцов).

2. 2. Спиши текст. Визнач, в якому часі вжито виділені дієслова.

2. 3. На які труднощі ти натрапив(—ла)? Поясни, у якій формі вжито дієслова, час яких неможливо визначити? З якою метою вживається ця форма дієслів?

2. 4. Прочитай наведене нижче повідомлення і перевірь правильність своєї відповіді.

Пригадай! Дієслова в неозначеній формі не мають часу і не вказують на особу, тому їх уживають для позначення дій, які стосуються усіх і завжди.

2. 5. Поміркуйте і поясніть, з якою метою вживається неозначена форма дієслів у прислів'ях, приказках, кулінарних рецептах, інструкціях, правилах.

3. 1. Прочитай текст. Про що в ньому йдеться?

Прислів'я доводять, що живе слово виховує людину. Наприклад: «Мудрий не все каже, що знає, а дурний не все знає, що каже». Це прислів'я засуджує тих, хто говорить без пуття. А чого вчить таке прислів'я: «Вмій жартувати, та знай, коли перестати»?

Прислів'я гніваються, печальються, сміються, кепкують, плачуть, кричать, жартують, допікають, лякають, остерігають, вчать, обурюються — словом, відображають стільки ж почуттів, скільки їх у народу-творця прислів'я.

Ось чому слід примножувати, оберігати і плекати прислів'я.

(За Володимиром Анікіним)

Пригадай, що ти знаєш про прислів'я з уроків рідної та української літератури. Що нового ти дізнався (-лася)?

Чи допоможе тобі цей текст під час підготовки до уроку української літератури?

3. 2. Визначте головну думку тексту. Обґрунтуйте свою відповідь.

3. 3. Знайдіть запитання у першому абзаці тексту. Дайте на нього відповідь.

3. 4. Спиши другий абзац тексту. В якій особі вжито дієслова?

4. Прочитай вірш *Алли Свашенко*. Пригадай і сформулюй відповідне правило. Поясни правопис дієслів у рамці.

«НЕ» не любить дієслів.
Їх не хоче й знати.
І серед усяких слів
може їх впізнати.
Тільки де побачить «НЕ»
якесь дієслово –

каже: «Це мене мине,
не моє це слово».
Кожен хай собі збагне,
тут нема проблеми:
дієслово й слово «НЕ»
пишуться окремо.

нездужати
ненавидіти
неволити
нехтувати

5. Прочитай вірш *Наталії Кріль*. Чи погоджуєшся ти з наказом автора? Спиши вірш, розкриваючи дужки.

Коли до лісу прийдеш ти,
(не) бешкетуй і (не) кричи,
дерева в лісі (не) ламай,

даремно квітів (не) зривай.
Хай наша рідная земля
цвіте і кращає щодня.

§10. Повторюємо відомості про прислівник як частину мови. Розповідаємо за таблицею, складаємо поради, будуємо діалог

1. 1. Прочитай таблицю. Ознаки якої частини мови вона ілюструє?

ознака дії	як?	Катруся <i>наполегливо</i> вчилася.
місце дії	куди? звідки? де?	Батьки повернулися <i>додому</i> .
спосіб дії	як? у який спосіб?	Мама варила каву <i>по-турецьки</i> .
час дії	коли?	З друзями я зустрінуся <i>завтра</i> .
причина	чому? з якої причини?	Маля заплакало <i>спросоння</i> .

1. 2. Прочитайте запитання вченого Лінгвіста. Дайте відповіді на них, користуючись таблицею. Наведіть приклади.

Що виражає прислівник? На які питання відповідає? З якою частиною мови він найчастіше пов'язаний? Чим прислівник відрізняється від інших самостійних частин мови?

2. 1. Прочитай і запиши речення, добираючи з довідки прислівники.

1. На вулиці було (як?) 2. (коли?)... я поїду відпочивати на море. 3. Ауріка (як?) ... розмовляє українською мовою. 4. Пташка (як?) ... злетіла (куди?) 5. Діти (як?) ... мчали на велосипедах. На серці у них було (як?)

Довідка: влітку, стрімко, вгору, холодно, добре, радісно, швидко.

3. 1. Прочитай речення. Яка спільна тема їх об'єднує? Поміркуй і поясни, як ти розумієш зміст речень.

1. Того, хто голосно говорить, — чують, хто розумно говорить, — слухають (Г. Авабін). 2. Зі словом треба поводитися чемно (М. Гоголь). 3. Якщо хочеш бути розумним, навчися розумно запитувати, уважно слухати, спокійно відповідати і переставати говорити, коли нічого більше відповідати (Й. Лафатер). 4. Хто ясно думає, той ясно говорить (Народна мудрість).

3. 2. Використовуючи матеріал вправи, складіть поради для підвищення культури мовлення. Запишіть їх.

4. 1. Прочитайте і уявіть описану мовленнєву ситуацію. Поміркуйте, що буде говорити кожен із мовців. Складіть і запишіть репліки. За потреби користуйтеся словами з довідки.

Онука розмовляє з бабусею, яка перебуває на лікуванні в санаторії.

Тема: довідатися про перебування бабусі в санаторії.

Мета: дізнатися про самопочуття бабусі, її дозвілля.

Умови спілкування: домашня обстановка, розмова по скайпу.

Вид мовлення: діалог.

Довідка: втішно чути, вранці, вдень, увечері, додому, як почуваєтесь, активно, мені приємно, обов'язково.

4. 2. Розподіліть ролі й розіграйте діалог.

5. Склади і запиши текст «Мій вихідний день» (5–6 речень), використовуючи слова з довідки.

Довідка: вдома, затишно, весело, радо, швидко, разом, дружно.

§11. Повторюємо відомості про службові частини мови. Аналізуємо, порівнюємо, робимо висновки

1. 1. Прочитай наведені слова, спробуй поєднати їх в речення. Запиши його.

Серпень, жовтому, брилі, йде, вигрітій, землі.

1. 2. За допомогою яких слів вдалося поєднати слова в речення? Підкресли ці слова. Зроби висновок, для чого вони прислужилися. Перевір правильність своїх міркувань: прочитай повідомлення.

Пригадай! **Прийменники** і **сполучники** належать до службових частин мови. Вони служать для зв'язку в реченні самостійних частин мови.

1. 3. Прочитай таблицю. Чим службові частини мови відрізняються від самостійних? Свою відповідь ілюструй прикладами.

САМОСТІЙНІ ЧАСТИНИ МОВИ	СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ
<ul style="list-style-type: none"> • мають лексичне значення (означають предмети, їх ознаки, кількість, дію, стан, ознаку дії чи ознаки тощо); • відповідають на питання; • є членами речення. 	<ul style="list-style-type: none"> • не мають лексичного значення; • не відповідають на питання; • не змінюють своєї форми; • не є членами речення.

2. 1. Прочитай повідомлення. Про яку частину мови в ньому йдеться?

Щоб запам'ятати, яку «роботу» виконує прийменник, варто розкласти слово: «при» «(й)іменник», тобто він служить іменним частинам мови — іменнику, займеннику, числівнику.

Прийменник допомагає виражати відношення між словами: просторові (*зошит на столі*), часові (*з ранку до вечора*), причини (*відсутній через хворобу*), мети (*зошит для письма*) та ін.

Що тобі було відомо раніше, а про що ти дізнався(лася) з тексту? Чи корисна ця інформація для тебе?

2. 2. Випиши з тексту приклади, підкресли прийменники.

2. 3. Утвори і запиши словосполучення з наведених слів, використовуючи прийменники з довідки.

Зошит, українська, мова; квіти, будинок; діяти, правила; читати, улюблений, актор; іти, магазин; стояти, двері.

Довідка: про, біля, коло, у, до, з, за.

Зверни увагу! Одне й те саме значення може бути виражено за допомогою різних прийменників: *стадіон біля школи*, *стадіон коло школи*, *стадіон при школі*.

Крім того, прийменники можуть змінювати значення словосполучення на протилежне: *іти до школи*, *іти зі школи*.

3. 1. Прочитайте речення. До якої частини мови належать виділені слова? Яку «роботу» вони виконують у кожному з речень?

1. І хлопчики, і дівчатка нашого класу люблять спорт.
2. Ще сонечко не встало, а бабуся вже прокинулася.
3. Діти, батьки й учителі чекали, коли розпочнеться святковий концерт.
4. Сергій розповів мені, де можна купити довідник з української мови.

3. 2. Проаналізуйте так само, як у тексті вправи 2.1 назву цієї частини мови. Зробіть висновок про її призначення, «роботу» у мовленні.

4. Прочитай повідомлення вченого Лінгвіста. Про що в ньому йдеться?

Друже! До службових частин мови належать і частки: *не, ні, так, б, би, ж, аж, ось, хай, хоч*. Ці «маленькі слова» ти вже зустрічав у текстах і живиш в мовленні. Більше про них ти дізнаєшся у 6 класі.

5. 1. Прочитай речення. До якого жанру усної народної творчості вони належать? Яка спільна тема об'єднує кожну групу речень?

Як ти розумієш їх зміст?

5. 2. Спиши, речення, вставляючи замість пропусків

• приєднання:

1. ... лежачий камінь вода не тече. 2. ... діла слабше сила. 3. Треба нахилитися, щоб ... кри-
ниці води напиться. 4. Щоб рибу їсти, треба ... воду лізти (*Народна мудрість*).

• сполучники:

1. Наука в ліс не веде, ... з лісу виводить. 2. Голова не на те, ... тільки шапку носити. 3. Лю-
дей питай, ... свій розум май. 4. Не на користь книжку читати, ... вершки лише хапати.

**§12. Узагальнюємо відомості про текст, його основні ознаки, визначаємо тему й ос-
новну думку тексту**

1. 1. Пригадай і розкажи, що ти знаєш про текст. Які його основні ознаки? Що таке тема? Основна дум-
ка? Якщо відчуваєш труднощі — прочитай повідомлення вченого Лінгвіста.

Друже, пригадай: *текст (textul)* — це група речень, об'єднаних між собою темою, основною думкою та граматично.

Основними ознаками тексту є наявність теми й основної думки, зв'язок речень за змістом, певна (логічна) послідовність речень.

Тема тексту — це те, про що в ньому повідомляється (розповідається, описується, доводиться).

Основна думка — це розкриття теми; те головне, що хотів сказати ав-
тор, створюючи текст.

Тема і основна думка можуть бути висловлені в заголовку, окремому реченні або впливати з усього сказаного.

1. 2. Прочитайте. Назвіть основні ознаки, що дозволяють або не дозволяють визначити цей запис як текст.

У стародавні часи на землі не було книжок, бо люди їх не вміли робити. Але потреба записувати, передавати іншим якісь відомості, досвід, знання виникла у людей дуже давно. Тож «сторінками» найдавніших книжок ставали камені, стіни печер, сокири, вояцькі щити.

З часом люди навчилися робити зручні й легкі книжки з тонкої козячої або телячої шкіри. Першу таку книжку зробили в стародавньому Пергамі у 2 ст. до н.е. через це папір зі шкіри й назвали пергаментом. Але ці книжки були дуже дорогі. На виготовлення однієї потрібні були шкури з цілої череди телят.

Отож люди шукали, з чого робити книжки, щоб вони були дешевші й простіші. І знайшли.

(За О. Єфимовим)

1. 3. Доберіть заголовки до тексту. Що він відображає — тему чи основну думку? Аргументуй свою відповідь.

2. 1. Прочитайте і скажіть, про що може йтися в текстах під такими заголовками.

1. Осінь... 2. Осінь у парку. 3. Осінній ліс. 4. Осінні турботи білочки. 5. Пригода в осінньому лісі.

2. 2. Усно склади текст за одним із заголовків.

3. 1. Послухай текст. Про що в ньому розповідається?

КАЛИНА

Який кущ наймиліший для серця українця? Народ на це відповів так: «Нема цвітку на всім світку, як на тій калинці». По всіх українських усюдах цвітуть калинові кущі.

Звідки взялася калина? Розповідають, що колись напали на українське село вороги. Дівчина-красуня, яку схопили бусурмани, вирвалася і почала тікати. Але раптом розірвалося її червоне намисто, і розсипалися по землі яскраві намистинки, з яких через деякий час і повиростали калинові кущі.

Схиляються червоні кущі на луках і на козацьких могилах — журиться, сумує Україна. Та знову її безмежжям лунає: «А ми тую червону калину підіймемо, а ми нашу славу України, гей, гей, розвеселимо!»

(За Володимиром Супруненьком)

3. 2. Визнач головну думку тексту.

3. 3. Спиши ту частину тексту, в якій розповідається легенда про калину.

ФОНЕТИКА І ОРФОЕПІЯ, ГРАФІКА І ОРФОГРАФІЯ

§13. Ознайомлюємось з назвами розділів науки про мову. Повторюємо алфавіт, пояснюємо вживання великої букви. Доводимо власну думку

1. 1. Послухай текст. Поміркуй. Дай відповіді.

Друже! Ти прочитав назву розділу. Чи можеш сказати, що будеш вивчати в ньому? Спробуй поміркувати, а я тобі трішки допоможу.

У грецькій мові слово *фоне* означало *звук*. А *фонетика* — це розділ науки про мову. В ньому вивчаються звуки мовлення, тобто звуки, за допомогою яких утворюються слова.

Слово *орфоенія* пов'язане з грецькими словами *орфо* — правильно і *енос* — мовлення. Отже, *орфоенія* — це розділ лінгвістики, в якому вивчаються закони правильної вимови звуків мови.

У грецькій мові слово *графіо* означало *пишу*. Звідси й слово *графіка* — назва розділу, що визначає способи позначення звуків буквами.

А що означає слово *орфографія*, ти можеш легко здогадатися. Вдалося здогадатися?

Правильно! Вивчення орфографії допоможе тобі оволодіти нормами правильного, тобто грамотного письма.

Усі ці розділи науки про мову тісно пов'язані між собою.

Про що ти дізнався(–лася) з тексту? Що тебе зацікавило? Що запам'яталося? Розкажи про це. Чи відомі тобі назви розділів науки про мову з уроків рідної мови?

1. 2. З'єднай назву розділу науки про мову з тим, що вона вивчає. Запиши.

фонетика	позначення звуків буквами
орфоенія	правила написання слів
графіка	звуки мови
орфографія	правила вимови слів

2. 1. Поміркуй і доповни речення.

Я вивчаю фонетику для того, щоб _____.

Я вивчаю _____ для того, щоб правильно _____ звуки української мови. Це допоможе мені правильно читати і _____.

Я вивчаю _____ для того, щоб правильно позначати _____ буквами. Знання графіки допоможе мені правильно _____ і _____.

Я вивчаю орфографію для того, щоб _____.

2. 2. Складіть і розіграйте діалог, використовуючи наведені вище речення.

3. Дай відповіді на запитання вченого Лінгвіста. Наведи приклади на підтвердження своєї думки.

- Чого більше — звуків чи букв?
 Чи є букви, що позначають один звук?
 Чи є букви, що позначають сполучення двох звуків?
 Чи є буква, яка не позначає звука?
 Чи є букви, що завжди позначають два звуки?
 Чи є звуки, що позначаються двома буквами? А трьома?

4. 1. Прочитайте, навіщо потрібно знати алфавіт. Порадьтеся і доповніть цей перелік своїми варіантами.

Знати алфавіт потрібно для того, щоб знайти

- ✓ книжку у бібліотеці;
- ✓ слово у словнику;
- ✓ інформацію в довіднику;
- ✓ картку хворого в лікарні.

4. 2. Запиши в алфавітному порядку наведені слова. Що називають слова кожної з груп? Поясни вживання великої букви.

- 1) Марійка, Юліан, Дмитрик, Катруся, Санду;
- 2) Чернівці, Герца, Одеса, Київ, Ізмаїл;
- 3) орфоепія, синтаксис, графіка, лексика, граматика;
- 4) Франко, Емінеску, Шевченко, Асакі, Крянге;
- 5) «Лисичка та Журавель», «Котик і Півник», «Ріпка», «Колосок», «Горщик каші».

4. 3. Яке слово у третій групі ти записав(–ла) першим? А яке наступне? Доведи правильність свого запису.

5. Прочитай слова. Запиши їх у алфавітному порядку. Що об'єднує слова кожної з груп? Поясни правопис виділених слів.

- 1) серпень, червень, жовтень, січень, вересень;
- 2) понеділок, вівторок, середа, четвер, *п'ятниця*;
- 3) звук, буква, склад, слово, *речення*, текст;
- 4) школа, ліцей, гімназія, інститут, університет;
- 5) *малювання*, музика, математика, історія, географія.

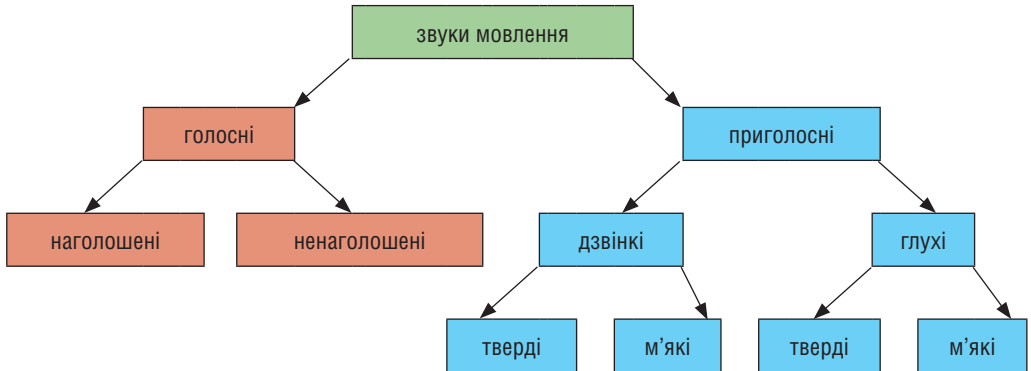
§14. Розрізняємо голосні і приголосні звуки, правильно вимовляємо їх і позначаємо буквами на письмі

1. 1. Послухайте запитання вченого Лінгвіста. Поміркуйте, порадьтеся і дайте на них відповіді. Наведіть приклади.

У чому полягає відмінність між звуком та буквою? Чим людина почала користуватися раніше — звуками чи буквами? Як утворюються звуки людського мовлення? Чи всяке поєднання звуків, утворених мовним апаратом людини, є словом? Чим відрізняється творення голосних звуків від приголосних?

2. 1. Розглянь схему. Користуючись нею, розкажи, якими бувають звуки мовлення. За якими ознаками їх так поділяють?

2. 2. На які групи поділяються звуки твоєї рідної мови? Чи є дзвінкі і глухі приголосні? А тверді і м'які? Які букви позначають м'якість приголосних на письмі?

2. 3. Чи однакові звуки позначають букви *Е, У, В, Р, Т, С* в українській і румунській мовах? Свою відповідь ілюструй прикладами.

Пригадай! Щоб показати звуковий склад слова, треба зробити його звукопис (транскрипцію – *transcriere*). У ньому знаком *'* позначається м'якість приголосного, а знаками *'*: — м'якість і подовження приголосного. Наприклад: [мал'увán': а]

3. 1. Прочитай слова, передані звукописом (транскрипцією), дотримуючись норм української вимови. Запиши їх буквами за зразком.

Зразок: [учениц'а] — учениця, ...

[úчен'], [школ'ár], [навчан': а], [шчодénник], [пйáтниц'а], [дén'], [шчáст'а], [румйáнец'].

3. 2. Підкресли букви, які позначають на письмі м'якість приголосних звуків. Чи всі підкреслені тобою букви позначають голосні звуки?

4. Послухай і відгадай загадки. Запиши відгадки транскрипцією.

1. Котиться клубок зовсім без ниток. Замість ниточок триста колючок. 2. Коли нема — чекають, а коли прийду — тікають. (*Народна творчість*) 3. Всі хочуть, як народиться дитина, щоб я було красиве і дзвінке, бо носить все життя мене людина. (*Д. Білоус*) 4. Він із казки, він із пісні, в нього зубки, як залізні. Капустину він гризе. Зветься звір на букву «зе» (*Т. Коломієць*).

5. Прочитай речення, дотримуючись норм української вимови. Спиши речення. Підкреслені слова запиши транскрипцією.

1. Зацвітає калина, зеленіє ліщина. Це моя Україна, це моя Батьківщина (*А. Камінчук*). 2. Струмок серед гаю, як стрічечка. На квітці метелик, мов свічечка. Хвилюють, мають, квітують поля — добридень тобі, Україно моя! (*М. Сингаївський*) 3. На квітоньці бджілка співала росу (*І. Кульська*).

§15. Ділимо слова на склади для переносу з рядка в рядок. Переносимо слова відповідно до правил

1. Прочитайте запитання вченого Лінгвіста. Дайте на них відповіді. Наведіть приклади.

- Чи однакову роль відіграють у творенні складів слова голосні й приголосні звуки?
- Чи може склад утворюватися лише з голосного звука?
- Чи може склад утворюватися лише з приголосного звука?
- Як визначити кількість складів у слові?

2. 1. Поміркуйте і поясніть, чим відрізняється поділ слів на склади і поділ для переносу.

2. 2. Прочитай слова. Які з них можна поділити для переносу? Випиши ці слова, поділяючи на склади для переносу.

Стіл, підручник, день, п'ять, п'ятниця, Оля, один, іменник, словник, склад, дзвін, подорож.

Зверни увагу! Поділ слова на склади і поділ для переносу може не збігатися. Збіг букв у слові, що позначають приголосні звуки, можна розривати по-різному: *ли-сто-чки* або *лис-точ-ки*. Але не можна розривати злиття приголосного з голосним: *лист-очки*.

2. 3. Перевір правильність свого запису — прочитай текст-пам'ятку.

ПРАВИЛА ПЕРЕНОСУ ЧАСТИН СЛІВ З РЯДКА В РЯДОК

- ✧ Частини слова з одного рядка в інший переносяться складами.
- ✧ Одна літера в рядку не залишається і не переноситься, навіть якщо вона становить склад.
- ✧ Односкладове слово, незважаючи на кількість букв у ньому, для переносу не розділяється.
- ✧ Буквосполучення *дж, дз, ьо, йо* при переносі не розриваються.
- ✧ Апостроф (') при переносі не відривається від попередньої букви.
- ✧ Знак *м'якшення* (ь) при переносі не відривається від попередньої букви.
- ✧ Буква *й* при переносі не відривається від попередньої букви, що позначає голосний звук.
- ✧ У словах з подовженими м'якими приголосними дозволяється подвійний перенос.

3. Прочитай слова, поділені для переносу з рядка в рядок. Які з них поділені неправильно? Чому? Які слова не можна перенести з рядка в рядок? Запиши слова, правильно поділяючи їх на склади для переносу.

Ра-йон, у-рок, Укр-аїна, ра-йду-га, пе-ред-звін, рад-ість, Бук-ови-на, жит-тя.

4. 1. Прочитай вірш Дмитра Павличка. Про яку пору року в ньому йдеться? Добери до вірша заголовки.

Небеса прозорі, мов глибині ріки.
Падають, як зорі, з явора листки.
А над полем нитка дзвонить, як струна.
Зажурилась квітка — чує сніг вона.

Яку картину ти уявив(-ла), читаючи вірш? Чи може він бути ілюстрацією до сьогоднішнього дня?

4. 2. Спиши вірш, поділяючи слова на склади.

4. 3. Підкресли слова, які не можна перенести з рядка в рядок. Поясни, чому.

5. Добери і запиши приклади переносу частини слів з рядка в рядок, що ілюструють кожен із пунктів пам'ятки (вправа 2. 3).

§16. Правильно наголошуємо слова, ознайомлюємося зі смислорозрізнявальною роллю наголосу, доводимо власну думку

1. 1. Прочитай слова, правильно їх наголошуючи. Спиши. Познач наголошені склади.
Дошка, комп'ютер, рюкзак, український, румунський, шкільний, оцінка, діалог.

Пригадай! *Наголос* — це вимова одного зі складів слова з більшою силою голосу. Наголос завжди падає на голосний звук. Звук, на який падає наголос, називається наголошеним. Решта голосних звуків (так само і складів) у слові називаються ненаголошеними.

2. 1. Прочитай групи речень. Зверни увагу на підкреслені слова. Чи відрізняються вони написанням? А за значенням? Зроби висновок про роль наголосу.

1. Мама купила синій атлас на плаття. Хлопці розглядали географічний атлас. 2. Ткачина була надзвичайної білизни. Для білизни у мене окрема шухляда в комоді. 3. Денис і Дмитро — рідні брати. У мандрівку не треба брати багато речей. 4. Дитина почала плакати. У коридорі повісили плакати.

2. 2. Прочитай повідомлення — перевір правильність свого висновку.

Зверни увагу! В українській мові наголос може виконувати смислорозрізнявальну роль — змінювати лексичне або граматичне значення слова.

2. 3. Прочитайте пари слів, правильно їх наголошуючи. Чим вони відрізняються? Складіть з двома парами слів (на вибір) речення або словосполучення.

Дзвони — дзвони́, гірка́ — гірка, дорóга — дорога́, на березі́ — на б́ерезі.

3. Прочитай повідомлення вченого Лінгвіста. Про що в ньому йдеться? Дай відповідь на запитання вченого.

Є мови, в яких наголос постійний. Наприклад, у чеській, словацькій, угорській мовах він завжди стоїть на першому складі. А у французькій мові наголос завжди падає на останній склад. А у твоїй рідній мові який наголос?

4. 1. Прочитайте діалог. Про що сперечаються діти? Як ви гадаєте, хто з дітей виконав завдання правильно?

— Галинко, у тебе помилка! У слові пер́вісний наголос падає на перший склад, наголошений звук [e].

— Ні, Дмитрику, це ти помилився. У цьому слові другий склад наголошений: пер́вісний! До того ж, правильно казати не помилка, а помилка.

4. 2. Прочитай повідомлення — перевір правильність своїх здогадів.

Зверни увагу! Деякі слова української мови мають подвійний наголос: *завжди, мабуть, також, корисний, простий, весняний, алфавіт, помилка, загадка*. За допомогою наголосу розрізняють імена по батькові та прізвища.

4. 3. Прочитай пари словосполучень. Запам'ятай і не помиляйся, коли називаєш осіб або звертаєшся до них.

Адвокат Григорівч — Тарас Григорівч Шевченко; український художник Максимівч — лісник Юхим Максимович.

5. Послухай і прочитай. Запам'ятай правильний наголос у цих часто вживаних словах.

Виразно, вірші, ознака, предмет, одинадцять, запитання, навчання, кілометр, сантиметр, подруга, приятель.

Запам'ятай! У всіх складних чи сумнівних випадках щодо наголошення слів треба звертатися до словників: словника наголосів, орфоепічного, орфографічного або тлумачного, де слова наведено з наголосами.

6. Випиши з підручника української літератури десять слів, визначення наголосу в яких викликає в тебе труднощі. Перевір наголос їх за словником. Запиши ці слова і познач наголос.

§17. Розрізняємо дзвінки й глухі приголосні, правильно вимовляємо їх. Читаємо виразно

1. 1. Прочитай повідомлення вченого Лінгвіста. Про що в ньому йдеться?

Приголосні звуки української мови поділяються на дзвінки й глухі. Звуки, які утворюються за допомогою голосу й шуму, називаються *дзвінкі*. А звуки, які утворюються тільки з шуму, називаються *глухі*.

дзвінкі	глухі
[б]	[п]
[г]	[х]
[ґ]	[к]
[д]	[т]
[д']	[т']
[дз]	[ц]
[дз']	[ц']
[дж]	[ч]
[ж]	[ш]
[з]	[с]

[з']	[с']
[в]	—
[й]	—
[л]	—
[л']	—
[м]	—
[н]	—
[н']	—
[р]	—
[р']	—
—	[ф]

Деякі дзвінкі звуки дуже подібні до деяких глухих звуків. Через їхню схожість кажуть, що вони утворюють пару. Але є звуки, які не мають пари.

1. 2. За змістом повідомлення і таблиці складіть три запитання. Зверніться з ними одне до одного і отримайте відповіді.

1. 3. Прочитайте діалог. Між ким і про що відбулася розмова?
 — Галинко, я знаю секрет, як запам'ятати глухі приголосні.
 — Розкажи, будь ласка, Дмитрику.
 — Це дуже просто! Потрібно запам'ятати таку фразу: *Цап хоче фісташки. У ній зібралися глухі приголосні.*
 — Цікаво! Дякую, Дмитрику. Я запам'ятаю.

1. 4. Перевірте, чи дійсно у фразі зібрано всі глухі приголосні? Чи скористаєтесь ви цією інформацією? Чи є у вас подібні секрети?

2. 1. Прочитай скоромовки. Які приголосні звуки найчастіше повторюються в них? Які з цих звуків є у твоєї рідній мові, а яких немає? Потренуйся чітко і швидко проговорювати скоромовки.

У дворі гуляють діти,
 в дім дверцята ось відкриті:
 дім запрошує ласкаво:
 тут і деруни, і кава,
 добрі люди проживають,
 про добробут вони дбають.

Мій дідусь живе в селі,
 в нього сиві вуса.
 Я сокирою рубати
 в дідуса навчуся.
 Дідусю бракує рук —
 допоможе йому внук.

2. 2. Спиши одну скоромовку (на вибір). Підкресли букви, що позначають приголосні звуки, які найчастіше повторюються.

3. 1. Розглянь малюнки. Вимов і запиши назви зображених на них предметів. Підкресли приголосні звуки. Які з них дзвінкі, а які глухі?

3. 2. Із двома словами склади і запиши речення.

4. 1. Добери слова, які різняться лише одним звуком.

Зразок: Гліб — хліб; ...

Злива, куля, коза, грип, гава, шити.

5. З підручника української літератури або з інших джерел випиши дві скоромовки, в яких найчастіше повторюється: а) дзвінкий звук; б) глухий звук. Підкресли букви, які позначають ці звуки.

518. Спостерігаємо за стилями мовлення, розрізняємо їх

Запам'ятай! За різних умов спілкування використовуються різні стилі мовлення, які вивчає такий розділ науки про мову як *стилістика*.

1. 1. Ви прочитали тему... Що вам відомо про стилі мовлення з уроків рідної мови? Які стилі виокремлюють в румунській мові? Які особливості кожного з них? Послухайте повідомлення вченого Лінгвіста. Зіставте інформацію. Зробіть висновки.

Друзі, в українській мові в залежності від мети висловлювання розрізняють різні стилі мовлення: *розмовний* і *книжні*. *Розмовний* стиль використовують для того, щоб обмінятися думками, поділитися почуттями, враженнями зі знайомими чи рідними людьми. Цей стиль доречний у домашній або неофіційній обстановці, а також у дружніх листах.

До *книжних* стилів належать *художній*, *науковий*, *офіційно-діловий* і *публіцистичний*. У *художньому* стилі написані твори художньої літератури. Метою цього стилю є емоційний вплив на читача чи слухача. Для цього автори часто використовують слова в переносному значенні, порівняння та інші виражальні засоби.

Головна мета *наукового* стилю — точний виклад наукової інформації. Для цього використовуються наукові терміни, конкретні відомості. У текстах такого стилю відсутні образні слова і вислови.

Офіційно-діловий стиль властивий оголошенням, заявам, діловим листам та іншим документам. Його метою є точне передання ділової інформації.

Публіцистичний стиль — це стиль газетних статей, дописів, інтерв'ю, виступів на мітингах та зборах. Його головна мета — впливати на читача і слухача, тобто намагатися у чомусь їх переконати.

Які стилі мовлення виокремлюють в українській мові? Чи збігаються вони зі стилями, які є в румунській мові? За якими ознаками можна розрізнити стилі мовлення?

1. 2. Складіть і запишіть румунсько-український словник термінів на тему «Стилi мовлення».

1. 3. Розгляньте малюнки. Яким стилем мовлення користуються мовці у кожній із ситуацій?

2. 1. Прочитай діалог. Між ким відбулася розмова? За яких обставин?

- Мамо, а як ви були маленькою, хто вас няньчив?
- Бабуся моя, а твоя прабабуся.
- А ви її пам'ятаєте?

— А чому ж ні? Ось покажу тобі зараз фотографію. Дивись! Це мої дідусь і бабуся ще молоді. Обоє у вишиванках. А в бабусі, твоєї прабаби, на шиї гарне намисто. У бабусі з дідом було семеро дітей. І серед них — мій тато. Оце, доню, наш рід — від прабабусі й прадіда до тебе.
(Із книги «Світлиця»).

2. 2. Визнач, до якого стилю мовлення належить наведений діалог.

2. 3. Пригадайте, що ви знаєте про своїх дідусів, бабусь та прадідів, прабабусь. Розпитайте одне одного про рід, родину.

3. 1. Прочитай речення. Які з них доречно вживати в художньому стилі мовлення, а які — в науковому? Доведи свою думку.

1. Ти, дитино, покликана захищати своїми долоньками крихітну свічку букви «і». 2. Буква «і» пишеться після букв, що позначають приголосні звуки, у кінці невідмінюваних слів: таксі, колібри. 3. Насіння багатьох рослин чіпляється до шерсті звірів і таким чином розноситься на великі відстані. 4. У темнім лісі за горами зібравсь усякий звір: вовки, лисиці з ховраками, шкідливий тхір.

3. 2. Випиши речення, які доцільно вживати в художньому стилі.

4. 1. Прочитай тексти. Про що в них розповідається? Яка мета кожного з текстів?

Україна — це тихі води і ясні зорі, зелені сади, білі хати, лани золотої пшениці, медові та молочні ріки. Україна — розкішний вінок з рути й барвінку, що над ним світять заплакані золоті зорі...

(За Степаном Васильченком)

Україна — держава, розташована в центрі Європи. Найбільша за площею країна європейського континенту. Межує з Білоруссю на півночі, Польщею, Словаччиною та Угорщиною — на заході, Румунією та Молдовою — на південному заході, Росією на сході і північному сході. Південь України омивається Чорним і Азовським морями.

(З мережі Інтернет, Вікіпедія).

Дорогі друзі, часом запитують: чому нам слід перейматися Україною? Україна — це безпека всіх. Вона не може бути переможеною. Але успішною вона може стати лише за допомоги своїх союзників. А процвітаюча і стабільна Україна — це процвітаючий і стабільний регіон. Будьте сильні, єдині та підтримуйте Україну!

(З промови Президента України П. Порошенка).

4. 2. До якого стилю мовлення належить кожен з текстів? Свою відповідь аргументуй. Один з текстів (на вибір) спиши. Вкажи стиль мовлення.

Зверни увагу! Про ту саму подію, предмет чи явище можна повідомити, використовуючи різні стилі мовлення.

5. Добери з енциклопедії, художньої літератури, мережі Інтернет чи інших джерел два тексти, що належать до різних стилів мовлення, але повідомляють про один той самий предмет чи явище. Запиши їх.

§19. Розрізняємо тверді й м'які приголосні, правильно вимовляємо їх. Переказуємо текст

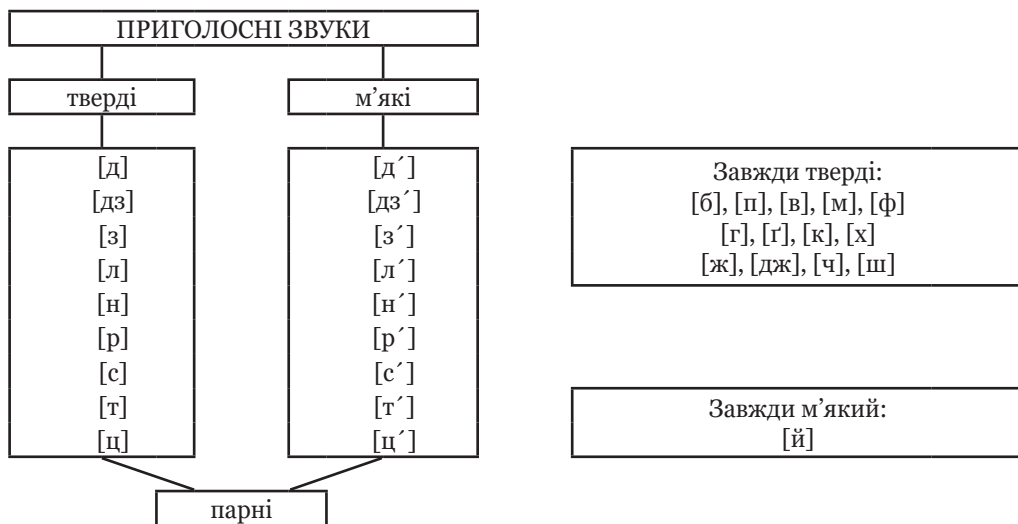
1. 1. Послухай повідомлення, яке підготували Дмитрик і Галинка за дорученням вченого Лінгвіста. Розглянь таблицю

В українській мові серед приголосних звуків розрізняють тверді й м'які.

Твердих звуків більше, ніж м'яких. Завжди твердими є приголосні, які утворюються за допомогою губ: [б], [п], [в], [м], [ф], звуки, місцем творення яких є горлянка: [г], [ґ], [к], [х], а також звуки, які ніби шиплять [ж], [дж], [ч], [ш]. Решта приголосних звуків утворюють пари: твердий — м'який.

М'яких приголосних звуків 10. Звук [й] в українській мові завжди м'який. Він не має «твердої» пари.

На письмі знак м'якшення (ь), букви *і, я, ю, є* позначають м'якість попереднього приголосного.

Про що йдеться в повідомленні дітей? Що тобі було відомо раніше, а про що ти дізнався (лася) з тексту?

1. 2. Прочитайте текст. Перекажіть його зміст одне одному, користуючись схемою.

2. 1. Прочитай діалог. Про що йдеться у розмові?

— Дмитрику, ти звернув увагу, що при вимові м'яких звуків губи розтягуються, ніби у по-смішці, а язик притискається обома краями до верхніх зубів.

— Ні, я не помічав це.

— Можеш перевірити це, Дмитрику. Під час вимови звуків подивися у дзеркальце.

2. 2. Чи була відома тобі раніше інформація, яку повідомила Галинка? Чи перевіряв(ла) ти її?

Зверни увагу! Якщо після букв, що позначають завжди тверді звуки, стоять букви *і, я, ю, є*, то такі приголосні звуки вимовляй пом'якшено. Наприклад: *білка, вітер, пюре, кішка, музикл, Мюнхен*. У звукописі знаком *´* позначають напівпом'якшеність приголосного. Наприклад: [*б´ілка*], [*в´ітер*].

3. 1. Прочитай пари слів. Порівняй вимову приголосних. У яких словах приголосні вимовляються твердо, в яких — м'яко, а в яких — пом'якшено?

кит — кіт

вити — віти

бик — бік

сад — сядь

лис — ліс

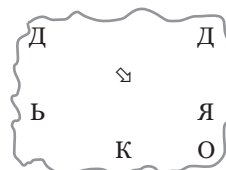
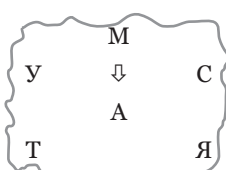
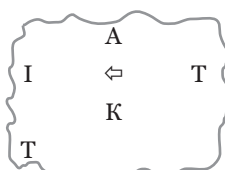
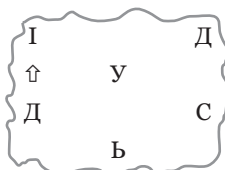
пити — піти

дим — дім

стук — тюк

3. 2. Спиши пари слів. Підкресли букви, що позначають пом'якшені приголосні.

4. 1. Утвори слова з «розсипаних» букв. Запиши їх. Яке одне слово може об'єднати їх усіх?

4. 2. Склади і запиши три речення з цими словами.

5. Знайди і запиши текст колискової пісні «Котику сіренький». Повправляйся у виразному читанні.

§20. Правильно вимовляємо м'які приголосні, позначаємо їх м'якість на письмі буквами *і, я, ю, є* та *ь*. Аналізуємо, робимо висновки

1. 1. Розглянь малюнки. Вимов назви предметів. Запиши їх.

ручка

рюкзак

калина

соняшник

дим

дім

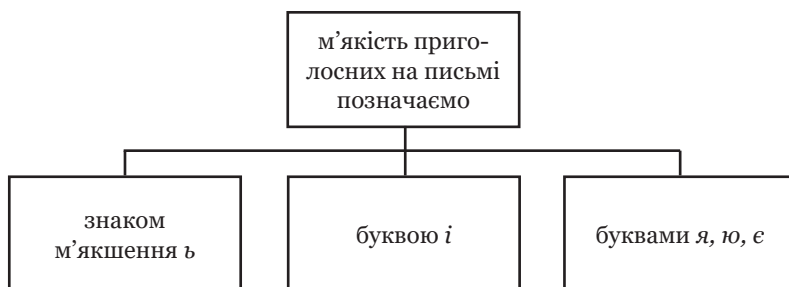
1. 2. Прочитайте запитання вченого Лінгвіста. Дайте на них відповіді. Аргументуйте правильність своїх відповідей, використовуючи приклади з попередньої вправи, або доберіть власні.

• Як ви дізнаєтеся під час читання, який звук вимовляти — твердий чи м'який? Які букви вам це підказують?

• На що ви орієнтуєтесь під час письма: як саме дізнаєтеся — позначати м'якість приголосного чи ні?

1. 3. Зробіть висновки про позначення м'якості приголосних на письмі, користуючись схемою. Доберіть приклади.

1. 4. Розподіли й запиши слова до кожного зі сформульованих висновків. Підкресли однією рисою букви, що позначають м'якість приголосних, а двома рисками — букви, що позначають м'які приголосні. Альбом, рюкзак, літо, житнє, малюнок, дім, пальто, синє, лялька, щастя, батько.

2. Зроби буквений запис слів, переданих транскрипцією. Поясни їх правопис. [бабус'а] [нед'іл'а] [сл'ози] [л'удина] [с'ічен'] [л'отчик] [дел'ф'ін].

3. 1. Послухай текст. Які емоції, думки він викликав у тебе?

Чи знаєш ти, що таке мамине серде[н']ко? Думаєш, воно таке, як на ма[л'у]нку в енциклопед[і]ї? [Н'і], дитино, серце набагато [б'іл']ше. [Ц'о]го не зобразиш на жодному ма[л'у]нку. А головне, що у сер[ц]і мами основне [м'і]сце займаєш ти. Так-так, саме ти... Дивне серце, правда? Поки тебе не було, там по[м'і]щало[с'а] багато в[с'о]го. Але [п'ісл'а] твого народже[н': а] це все по[т'і]снило[с'], і [б'іл']шу частину серде[н']ка зайняла дитина. Саме [д'і]ти є господа[р'а]ми маминого серде[н']ка. І лише вони його можу[т'] розбити.

(За Іриною Мацко)

Друже, ти прослухав(-ла) рядки з казки Ірини Мацко «Мамине серденько». За бажанням можеш прочитати її й дізнатися, що трапилося з хлопчиком, який не шанував своїх рідних. Текст казки доступний за посиланням: https://storinka-m.kiev.ua/product.php?p_id=8602. Аудіозапис казки розміщено за посиланням: <https://www.youtube.com/watch?v=uqPkZhYKq1g>.

Чи погоджуєшся ти зі словами автора про те, що у серці мами основне місце займаєш ти? Чи можна рядками з тексту так само сказати й про серце тата, бабусі чи дідуся? Чому так думаєш? Обґрунтуй свою відповідь. А хто живе у твоєму серці?

Як ти розумієш вирази «господарі маминого серця», «розбити серце»? Якщо відчуваєш труднощі — звернися за поясненням до вчителя.

3. 2. Добери заголовок до тексту. Спиши текст, передаючи транскрипцію буквеним записом.

4. Знайди і спиши або запиши з пам'яті текст дитячої пісеньки «Пішла киця по водицю». Підкресли букви, які позначають м'якість приголосних. Назви слова, в яких буква і позначає не м'якість, а пом'якшення.

§21. Правильно вимовляємо подовжені м'які приголосні, позначаємо їх на письмі подвоєнням букв. Ділимося враженнями, запитуємо

1. 1. Прочитайте запитання вченого Лінгвіста. Дайте відповіді на них.

Що спільного є у словах *знання, Закарпаття, волосся*? Які звуки позначаються на письмі подвоєнням букв? Чи є такі звуки в румунській мові? Як позначаються такі звуки у транскрипції? Як вимовляються?

1. 2. Запиши транскрипцією слова *знання, Закарпаття, волосся*.

2. 1. Прочитай текст.

Тихо в лісі. Настає прозоре світа[н: а]. Узлі[с: а]м прокрадається з нічного поля[н: а] старий лис. Ось ворухнулася в гі[л: і] синичка. Пролетіла над узлі[с: а]м зграйка шишкарів. Усе бачить, усе чує, усе знає в лісі старий хитрючий лис.

(За Іваном Соколовим-Микитовим)

Про кого розповідається в тексті? Яку картину ти уявив(–ла)?

2. 2. Пригадай, коли востаннє ти був(–ла) у лісі. Що бачив(–ла)? Кого зустрів(–ла)? Поділися враженнями про це зі своїми однокласниками.

2. 3. Зроби буквений запис слів, записаних транскрипцією.

3. 1. Прочитай текст. Про що в ньому йдеться?

Його можна порівняти з пісню, витканою чи вишитою на полотні. Без рушника, як і без пісні, не обходяться ні народження, ні одруження людини. Рушником накривали і діжу для випікання хліба.

Після закінчення жнив господар зустрічав женців хлібом-сіллю на рушнику, а вони одягали на господаря обжинковий вінок.

Що тобі було відомо раніше, а про що ти дізнався(–лася) з тексту? Чи є подібні звичаї і традиції у твого народу?

3. 2. Добери і запиши заголовок до тексту. Спиши текст. Підкресли слова з подовженими м'якими приголосними.

4. 1. Послухай текст. Про що в ньому йдеться? Значення незнайомих слів з'ясуй у вчителя.

У наш час, щоб передавати інформацію на відстань, використовують радіо, телебачення, Інтернет і, звичайно, письмо. Особливо письмо. Саме воно дає можливість долати відстань і час. Ми можемо описати цікаві події, своє життя, передати свої міркування на тисячі кілометрів, вивчати пам'ятки сивої давнини, ознайомлюватись із поглядами людей, які жили століття і тисячоліття до нас. А як же передавали інформацію раніше?

Потреба передавати думки на відстань існувала здавна. Для задоволення її використовувались сигнали, до яких людина часто вдавалась навіть у часи існування й поширення письма. Перегорнімо сторінки історії.

У часи, коли український народ потерпав від нападів ворогів, для попередження про небезпеку використовували мову сигнальних вогнів. Варта, яка побачила або почула наближення ворогів, запалювала бочки зі смолою. Сигнал підхоплювався іншою вартою, і звістка про небезпеку миттю розносилась по українських землях.

4. 2. Прочитайте текст. За змістом тексту складіть три запитання. Зверніться з ними одне до одного і отримайте відповіді.

4. 3. Випиши з тексту речення, в яких є слова з подовженими м'якими приголосними.

5. З підручника української літератури або з інших джерел випиши три-чотири прислів'я, в яких є слова з подвоєними буквами.

522. Правильно вимовляємо і пишемо слова з апострофом і без нього. Доводимо власну думку

1. 1. Прочитайте текст. Про що сперечаються діти? Як ви гадаєте, хто з дітей помиляється, а хто ні?

Галинка і Дмитрик прочитали скоромовку.

Зелений в'яз високий виріс,
в'язолаз на в'яза виліз.

Ви зважайте, в'язолазе,
не скрутить на в'язі в'язи.

Діти посперечалися.

— Дмитрику, я стверджую, що у словах з апострофом звук [в] твердий, — каже Галинка.

— Ні, ти помиляєшся, Галинко! — заперечує Дмитрик. — Пригадай правило: всередині складу букви *я, ю, є* позначають м'якість попереднього приголосного.

1. 2. Як ти гадаєш, хто з дітей помиляється, а хто ні? Під час відповіді можеш використати такі фрази: *я вважаю, ..., на мою думку, я стверджую, що ..., я переконаний(-а), що ... тому що ... та ін.*

1. 3. Прочитай повідомлення — перевір правильність своїх міркувань.

Пригадай! Для позначення на письмі твердої вимови приголосних перед буквами *я, ю, є, ї* вживають *апостроф* ('). Він вказує, що буквами *я, ю, є* позначено два звуки. У випадках, коли *я, ю, є* позначають м'якість попереднього приголосного, апостроф не пишуть.

1. 4. Прочитай повідомлення вченого Лінгвіста. Поміркуй, чи зможеш ти ним скористатися.

Апостроф — це знак, що не позначає жодного звука, проте він дуже важливий. Його ще називають сторожем звука [й]. Апостроф пишуть у слові тоді, коли між приголосним і голосним звуком чується звук [й].

1. 5. Прочитай ще раз скоромовку, дотримуючись норм української вимови.

2. Прочитайте таблицю. Які правила вона ілюструє? Сформулюйте їх. Із довідки доберіть приклади до кожного з правил.

АПОСТРОФ

пишемо перед **я, ю, є, ї**

- після букв **б, п, в, м, ф**;
- після букви **р**, що позначає твердий звук (у вимові не чується [й]);
- після букви **к** у слові **Лук'ян** та похідних від нього словах.

не пишемо перед **я, ю, є, ї**

- після букв **б, п, в, м, ф**, якщо перед ними є буква на позначення приголосного, крім **р**;
- після букви **р**, що позначає м'який звук (у вимові не чується [й]).

Довідка: буряк, п'ятниця, цвях, Лук'янець, рум'янець, подвір'я, Мар'яна, Лук'янівка, свято, здоров'я, рядок.

3. 1. Прочитай текст. Про що в ньому йдеться?

Мар'яна вийшла на подвір'я. На кленах біля будинку почав з'являтися багрянець. Нездаремно кажуть, що вересень — рум'янець року. Знічев'я¹ дівчина пішла вулицею до площі. Під ногами шурхотіло зів'яле листя. Аж ось її наздогнали Зоряна і Дем'ян. Діти пішли в кав'ярню.

3. 2. Як ти розумієш зміст фрази «Вересень — рум'янець року»? Пригадай вулиці рідного міста (села) восени. Які ознаки приходу осені тебе найбільше радують?

3. 3. Запиши текст. Поясни правопис слів з апострофом.

4. 1. Послухай текст. Про кого розповідається в ньому?

Увечері [В'я]чеслав полюбляє проводити час у саду. Хлопець вмощується на шезлонгу і дивиться на зо[р'я]не небо. [В'я]чеслава ваблять далекі сузі[р'я] і планети. Він уважно вдивляється у космічну далечінь і відчуває якийсь з[в'я]зок з далекими й непізнаними світами. В такі хвилини в полу[м'я]нному серці хлопця зароджується почуття обо[в'я]зку беретти рідну планету.

4. 2. Яку картину ти уявив(–ла), слухаючи текст? Про що ти думаєш чи мрієш, коли дивишся на зоряне небо?

4. 3. Добери і запиши заголовок до тексту. Спиши текст, передаючи транскрипцію буквеним записом.

§23. Розрізняємо типи мовлення: розповідь, опис, роздум

1. 1. Прочитай повідомлення вченого Лінгвіста. Розглянь таблицю.

Друже, пригадай: у процесі спілкування залежно від мети висловлювання люди використовують різні типи мовлення. Найчастіше це розповідь, опис, роздум (міркування).

¹ Знічев'я — з нічого робити, без причини, несподівано, раптом.

Тип мовлення:	Питання, на яке дається відповідь:	У висловлюванні повідомляється про:	Основні частини висловлювання:
розповідь	Що робить особа (предмет)? Яка подія трапилася?	події, дії, вчинки персонажів;	початок дії, її розвиток і завершення.
опис	Яким є предмет або особа?	ознаки предмета, особи, явища;	загальне враження, окремі ознаки, деталі.
роздум	Чому особа, предмет чи дія саме такі?	причини ознак чи дій.	теза (думка, що доводиться), аргументи (докази), висновок.

1. 2. Спираючись на знання з уроків української й рідної мов та послуговуючись відомостями з таблиці, доповни повідомлення вченого Лінгвіста про типи мовлення.

2. 1. Прочитайте тексти. Про що в них йдеться?

Який же гарний барвінок! Смарагдові листочки аж вилискують на сонці. Тоненькі, гінкі стебельця так і просяться вплетися в дівочий віночок. А квіти скромні, невеличкі, синювато-фіалковою своєю чистотою нагадують веселі дитячі очі.

Барвінок — улюблена рослина українців. Він супроводжував їх від колиски до могили. Саме в ньому купали немовлят, щоб росли вони гарними та здоровими. Дівчата любили носити барвінкові вінки, бо за народним повір'ям, вони мали магічну силу. Барвінок висаджували на могилах батьків, тому що бачили в ньому символ нев'янучої пам'яті. Ось чому ця квітка оспівана в багатьох піснях українського народу.

2. 2. Чи однакова тема обох текстів? А основна думка?

2. 3. До якого типу мовлення належить кожен з текстів? Яким із текстів ти будеш користуватися, коли тобі треба описати, який вигляд має барвінок, а яким — щоб пояснити, за що люди шанують його?

2. 4. Перекажи другий текст. Добери заголовок і запиши свій переказ.

2. 5. Прочитай повідомлення.

Назва рослини *барвінок* прийшла до нас із латинської мови, де слово *первінка* означало *той, що в'ється, обвиває, плететься*.

2. 6. Пригадай, як звучить румунською мовою назва рослини, про яку ти прочитав(–ла). Поміркуй, як можна використати наведене вище повідомлення під час підготовки до уроку рідної мови.

2. 7. Яке ставлення до барвінку в культурі твого рідного народу? Які рослини в пошані у румун і чому саме? Розкажи про це.

Запам'ятай! Текст, у якому є елементи двох або кожного з типів мовлення, називається *комбінований*.

3. 1. Послухай текст.

Вона росла струнка і юна серед гущавини великого гаю. Стояла поміж своєї лісової рідні, струнка, білокора, і раділа з того, що народилася березою, а не якоюсь бузиною чи вільхою, яка росте на болоті.

Берізка і справді була красива. Стовбур білий-пребілий, ніби кований зі срібла, неширока, але рясна крона, що рветься вгору, а вниз опущені шовковисто-зелені коси усіяні блискітними сережками. Восени береза заплітала в ті коси жовтогарячі кісники і стрічки. А потім запиналася золотою хусткою, витканою з парчі.

(За Іваном Цюпою)

3. 2. Яка тема тексту? А основна думка? До якого стилю мовлення належить текст? Який тип мовлення використав автор тексту?

3. 3. Добери заголовок до тексту. Що він відображає — тему чи основну думку?

3. 4. Опиши за цим зразком своє улюблене дерево, кущ або квітку.

§24. Аналізуємо слова з орфограмами, користуємось орфографічним словником

1. 1. Послухай розповідь вченого Лінгвіста.

Друже! Кожного разу, коли ти замислюєшся, яку букву слід писати, як писати слова — разом чи окремо, з апострофом чи без нього, як переносити слова з рядка в рядок тощо, ти зустрічаєшся з *орфограмою*.

Орфограма (від грецьких слів *орфо* — правильно, *грама* — літера) — це частина буквеного запису слів, яку не можна визначити тільки за вимовою, а треба користуватися правилами. Орфограми у словах слід умовно позначати так: *весна, зцма*.

Про що розповів вчений Лінгвіст? Що тобі було відомо з уроків рідної мови, а про що ти дізнався(лася) з тексту? Що таке *орфограма*?

1. 2. Прочитай слова. Розподіли і запиши їх за назвами вивчених орфограм: 1) написання буквосполучення *ьо*; 2) написання буквосполучення *йо*; 3) позначення на письмі подовжених м'яких приголосних; 4) уживання апострофа.

Навчання, полум'я, сьогодні, вітання, дев'ять, йогурт, м'ята, льон, майонез, Лук'ян, район, Прикарпаття, здоров'я, серйозний, льотчик, обличчя, слъози, волосся.

2. 1. Прочитай текст.

З особливою пошаною й увагою ставляться до криниць мешканці Буковини. Майстри з великою любов'ю оздоблюють їх так, що кожна з них — справжній витвір мистецтва.

Люди дбають про криниці. Часто в них тримають освячені у церкві букети з різнотрав'я. Добра традиція цього краю — зводити на околиці села криницю для громадського користування. На цямринні придорожньої криниці обов'язково є кухлик чи глечик, з яких можна попити свіжої води.

У деяких селах Буковини поширені криниці-журавлі. Дотепер їх можна побачити в селі Маршинці Новоселицького району.

Велике пошанування в народі мають криниці, яким приписують надзвичайні властивості. Такі дивовижні джерела та криниці є у багатьох куточках Буковинського краю.

Про що розповідається в тексті? Яка інформація була вже відома тобі? З якими відомостями ти (не)погоджуєшся?

Чи відомі тобі факти, якими можна доповнити цей текст? Поділися ними.

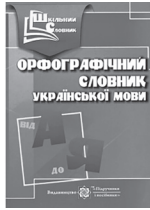

2. 2. Поміркуйте, які заголовки можна дібрати до тексту. Оберіть найбільш влучний. Аргументуйте свій вибір.

2. 3. Випишіть з тексту слова, які ілюструють такі орфограми: 1) вживання великої букви; 2) написання буквосполучення *ьо*; 3) позначення на письмі подовжених м'яких приголосних; 4) уживання апострофа.

2. 4. Поясніть правопис підкреслених слів (на вибір). Перевірте правильність відповіді одне одного за словником.

3. 1. Послухай розповідь вченого Лінгвіста.

Друже! Якщо, пояснюючи орфограми, ти не можеш скористатися відомими правилами, перевір написання цих слів за орфографічним словником.

Орфографічний словник (від грецького слова *орфографія* — *правопис*) — це словник, у якому записані слова з орфограмами. За таким словником можна перевірити, як правильно писати слова.

Візьми будь-який орфографічний словник. Подивись, як він побудований. Яке слово будеш шукати раніше — *травень* чи *свіжий*, *крихітний* чи *квітень*?

Не лінуйся користуватися орфографічним словником — він допоможе тобі навчитися правильно писати.

Про що розповів вчений Лінгвіст? Яке призначення орфографічного словника? Дай відповіді на запитання Лінгвіста. Яку пораду дає вчений? Чи скористаєшся ти нею?

3. 2. Користуючись орфографічним словником, запиши наведені слова, вставляючи потрібні букви.

Абр_кос, ап_льсин, д_ржава, пр_з_дент, кр_ниця, каф_терій, д_ректор, ф_ст_валь, т_л_візор, в_дмідь, ч_р_паха.

4. 1. Прочитай слова, дотримуючись норм української вимови. Запиши їх, передаючи транскрипцію буквеним записом. Доведи правильність свого запису.

[с'о]годні, тре[т'о]го, народже[н': а], сі[м'я], [шчаст'а], ко[л'о]рові, ма[л'у]ва[н': а].

4. 2. Склади і запиши 4–5 речень або короткий текст з наведеними словами. Підкресли орфограми.

§25. Ознайомлюємося з аудіюванням як видом мовленнєвої діяльності, вчимося бути уважними слухачами

1. 1. Дай відповіді на запитання вченого Лінгвіста.

Які є види мовленнєвої діяльності?

Яким з них ми користуємося більшу частину свого часу?

1. 2. Перевір свої здогади: прочитай повідомлення вченого Лінгвіста.

Наукові дослідження показали, що час, який витрачається на мовленнєву діяльність, розподіляється таким чином: на читання ми витрачаємо 6 % часу, аудіювання — 45 %, говоріння 30 %, письмо — 9 %, решту часу — 10 % комбіновано. Це середні показники, хтось може більше читати, а хтось — писати чи говорити. Але всі люди, незалежно від того, чим вони займаються, мають володіти вмінням уважно слухати співрозмовника, сприймати на слух інформацію, оскільки це — один з шляхів пізнання навколишнього світу.

Аудіювання — надзвичайно важливий вид мовленнєвої діяльності, адже він є ключовим моментом спілкування: не розуміючи слова вашого співрозмовника, вам буде нічого йому відповісти.

Що нового ти дізнався(лася) з тексту? Яка інформація тебе здивувала? Яка запам'яталася?

1. 3. Проаналізуй себе як слухача: прочитай наведені нижче запитання, дай на них відповіді для самого себе.

Якого вчителя ти більш уважно слухаєш? Чому?

Чи уважно ти слухаєш відповіді інших учнів?

Чи звертаєш ти увагу на слова, які вчитель виділяє голосом?

Чи ставиш ти запитання, коли щось не розумієш?

1. 4. Прочитай. Візьми до уваги.

Якщо тобі щось незрозуміло можна сказати так:

- Скажіть, будь ласка, що означає слово ...
- Пробачте, я не зрозумів(-ла), як виконувати завдання ...
- Поясніть, будь ласка, як позначати ...

2. Розглянь дітей на малюнках. Хто з них аудіює?

3. Прослухай текст-пам'ятку. Поміркуй, у яких випадках тобі буде корисна ця інформація.

ПРИЙОМИ СЛУХАННЯ

- ✓ Не відволікайся, постарайся зосередитися.
- ✓ Не перебивай того, хто говорить.
- ✓ Намагайся визначити за початком тексту або його заголовком, про що в ньому буде розповідатися.
- ✓ Звертай увагу на те, що мовець виділяє голосом, на вираз його обличчя, жести.
- ✓ Якщо ти щось не зрозумів(-ла), запитай про це.

Про що йдеться в пам'ятці? Які прийоми слухання тобі були відомі з уроків рідної мови? А про які ти дізнався(лася) з тексту? Якими з прийомів слухання ти активно користуєшся?

4. Прослухай по радіо, телебаченню чи з мережі Інтернет інформацію на тему, яка тебе цікавить, і перекажи її в класі.

§26. Ознайомлюємося з читанням як видом мовленнєвої діяльності, опановуємо різні прийоми читання

1. 1. Прочитай повідомлення вченого Лінгвіста.

Щоб ознайомитися з книжкою ми передусім: розглядаємо обкладинку; читаємо те, що написано на титульній сторінці; дізнаємося, хто автори книжки; намагаємося уявити (передбачити) зміст книжки за її заголовком; перелискуємо книжку.

Усе це прийоми *ознайомлювального читання*. Вони допомагають зорієнтуватися у змісті книжки.

Ознайомитися зі змістом підручника української мови допомагають також шрифтові та кольорові виділення, умовні позначення, а також ілюстрації, схеми тощо.

1. 2. Орієнтуючись за умовними позначеннями, у будь-якому параграфі підручника знайди завдання, що передбачають роботу в парах; домашні завдання; теоретичний матеріал. Зверни увагу, як виділено терміни.

2. 1. Прочитай повідомлення. Про які види читання розповідає вчений Лінгвіст?

Для того, щоб опанувати зміст навчальних текстів (правил, визначень і под.), ви звертаєтесь до прийомів *вивчаючого читання*. Результат такого читання — це розуміння навчального тексту.

Для того, щоб швидко переглянути текст і знайти потрібну інформацію, ми вдаємося до прийомів *вибіркового (переглядового) читання*.

2. 2. Наведи приклади ситуацій зі шкільного або повсякденного життя, коли ти користувався(лася) прийомами вивчаючого читання, а коли — вибіркового.

3. Прочитай заголовок до тексту. Поміркуй, про що в ньому буде розповідатися. Прочитай текст.

УВАЖНЕ ЧИТАННЯ

Уміння підтримувати увагу під час читання — найважливіша умова розуміння тексту.

Передусім потрібно простежити за собою: чи активно сприймається матеріал, який ви читаєте? Можливо, ви продовжуєте думати про останню суперечку з подругою? Або ж про те приємне, що чекає на вас після уроків? Якщо так, то потрібно намагатися «відкинути» непотрібні думки і змусити себе думати про те, що ви читаєте. Зупиніться на секунду, зосередьтеся. І далі, читаючи, перевіряйте себе, чи не відволікаєтесь ви на стороннє.

(За Тоні Бюзеном)

Розкажи, що для тебе було важливим у тексті. Чи все в тебе виходить з того, про що говориться в тексті? А чого потрібно навчитися, щоб читати ще краще?

4. 1. Прочитай текст-пам'ятку.

ПРИЙОМИ ВИВЧАЮЧОГО ЧИТАННЯ

- ✓ Прочитай весь текст повільно, вдумливо.
- ✓ Визнач його тему (те, про що говориться в тексті).
- ✓ Переглянь шрифтові виділення в тексті.
- ✓ Виділи незрозумілі слова. З'ясуй їх значення.
- ✓ Прочитай ще раз весь текст або лише складні для тебе частини.
- ✓ Уточни, що нового ти для себе дізнався(лася).
- ✓ Перевір, як ти опанував(-ла) прочитане: наведи свої приклади і поясни їх, перекажи текст.

4. 2. Якими з наведених прийомів вивчаючого читання ти користуєшся?

5. 1. Спираючись на знання, отримані в початкових класах на уроках української мови й літературного читання рідною мовою, підготуй текст-пам'ятку про прийоми виразного читання.

5. 2. Обери вірш, який тобі до вподоби. Підготуйся до виразного читання вірша у класі.

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

§27–28. Ознайомлюємось із терміном лексикологія. З'ясуємо лексичне значення слів. Ознайомлюємося зі словниками

1. 1. Послухайте розповідь ученого Лінгвіста.

Друзі! Усі слова мови складаються в лексику (від грецького слова *лексіс* — слово).

Словниковий (лексичний) склад мови вивчається у розділі лінгвістики, який зветься *лексикологія*. Вона досліджує лексичне значення, походження й уживання слів.

Ви вже знаєте, що кожне повнозначне слово щось називає, тобто має *лексичне значення*. Наприклад, слово *теля* називає маленьку істоту, «дитинча» корови. Учені-лінгвісти в таких випадках кажуть: «лексичне значення слова *теля* — дитинча корови».

Слова, об'єднані спільним лексичним значенням, становлять тематичні групи (класи) слів. Наприклад: *синиця, сорока, горобець* — *птахи*; *лікар, учитель, адвокат* — *професії*.

Часом самостійно визначити лексичне значення слова буває важко. Тоді на допомогу приходить *тлумачний словник*. У ньому пояснюється (тлумачиться) лексичне значення кожного з українських слів. Найбільшим тлумачним словником української мови є 11-томний словник, у якому вміщено понад 136 тисяч слів. Є тлумачні словники, менші за обсягом, наприклад, шкільні.

Про що розповів вчений Лінгвіст? Що тобі було відомо з уроків рідної мови, а про що ти дізнався(лася) з тексту? Чи трапилася в тексті інформація, яка тебе вразила? Яка саме? Яке призначення тлумачного словника?

1. 2. Прочитайте текст. Складіть три запитання за змістом тексту. Зверніться з ними одне до одного й отримайте відповіді.

1. 3. Поміркуй і доповни речення «Я вивчаю лексикологію для того, щоб ...». Під час відповіді можеш використати такі фрази: *знати значення слів; доречно вживати слова; моє мовлення було красивим, правильним та ін.*

2. 1. Прочитай слова. До кожного рядка добери слово, яке об'єднує наведені слова у тематичну групу. Запиши за зразком.

Зразок: Кросівки, туфлі, капці — взуття.

Пальто, спідниця, джинси —

Шафа, ліжко, комод —

Чашка, тарілка, термос —

Психолог, льотчик, водій —

2. 2. Поясни і запиши лексичне значення підкреслених слів. Якщо відчуваєш труднощі — звернися до тлумачного словника.

3. До наведених слів добери такі, що конкретизують їх. Запиши за зразком.

Зразок: Фрукти: груша, яблуко, апельсин.

Пори року:

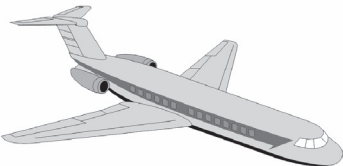
Дні тижня:

Частини мови:

Національності:

4. 1. Уявіть, що вам доручили скласти тлумачний словник, у якому потрібно пояснити лексичне значення назв зображених предметів. Запишіть свої пояснення.

4. 2. Перевір, чи так само пояснюється значення цих слів у тлумачному словнику.

4. 3. Назви слово, яке об'єднує назви зображених предметів у тематичну групу

5. 1. Прочитайте текст. Який настрій він викликав у вас?

Дітям доручили скласти тлумачний словник зі словами, наведеними у стовпчику ліворуч. Ось що у них вийшло.

Мавпа — бананоїдка, міс джунглі.

Магніт — ліжко або подушка вранці.

Майка — шорти для рук.

Ложка — зброя ненажери.

Луска — риб'ячий бронезилет.

Лінійка — дім сантиметрів

(З журналу).

5. 2. Поміркуйте, чому саме такий словник склали діти. Яким мав би бути справжній тлумачний словник, у якому розкривається значення наведених слів? Запишіть його.

5. 3. Якщо забажаєте, разом з друзями можете продовжити складати жартівливий словник.

6. 1. Прочитай текст. Про що в ньому йдеться?

Словники особливі книжки, які допомагають писати правильно і красиво. Вони бувають різні.

Орфографічний підказує, як правильно написати слово.

У фразеологічному словнику зібрано стійкі звороти і пояснення їхнього змісту.

Етимологічний словник розповідає про походження слова, а словник іншомовних слів про чужі слова, які прийшли в нашу мову.

Словник синонімів допоможе із кількох близьких за значенням слів дібрати те, яке найбільше підходить до змісту висловленої думки, а словник власних імен пояснить, звідки твоє ім'я і що воно означає.

Часто користуємося перекладними словниками, наприклад, українсько-англійським і англійсько-українським, румунсько-українським і українсько-румунським...

Що нового ти дізнався(лася) з тексту? Що запам'ятав(ла)? До яких словників ти вже звертався(лася)? А з якими хотів(ла) ознайомитися? Про які відомі тобі словники не згадується в тексті?

6. 2. Випиши назви видів словників.

7. Переклади слова українською мовою. З'ясуй їхнє лексичне значення за допомогою тлумачного словника. Запиши.

Umbra, dulap, ploaie, ceasornic, orfan, înțelepciune.

§29. Навчаємось культурі усного мовлення

1. 1. Прочитай заголовок до тексту. Поміркуй, про що в ньому може розповідатися. Перевір правильність своїх міркувань: послухай текст.

СЛОВА, ЩО ВІДЧИНЯЮТЬ ДВЕРІ

У людини з високою мовною культурою завжди знайдеться, з чого вибрати ввічливу форму звертання. Цих непрямих звертань-прохань у нашій мові достатня кількість: «Вибачте, будь ласка, чи не можете мені...»; «Даруйте, можна Вас на хвилинку...»; «Пробачте, що турбую...» Ці звороти допомагають встановити контакт з незнайомими людьми.

А ось «камінь спотикання» — звертання в телефонних розмовах. Чого тільки тут не почуєш! Починаючи від лаконічно-наказових «Олександра Івановича!» чи вимогливих «Віру покличете!» і закінчуючи зливою запитань: «Це хто? А Людмила Миколаївна є? А де вона? Вийшла? А куди? А пошукайте її в коридорі...»

У таких звертаннях можна почути все, що завгодно, крім найнеобхіднішого: у них немає усталених форм увічливості. А це ж так просто: «Прощу!», «Будь ласка!», «Будьте люб'язні!», «Пробачте, що турбую!», «Дякую за увагу!».

Начебто й невеликий набір, і запам'ятати неважко, але саме цими словами відчиняються всі двері, з'єднуються найвіддаленіші телефонні абоненти, розв'язується безліч невідкладних справ.

(За Аллою Коваль)

Розкажи, що для тебе було важливим у тексті? Як ти розумієш його заголовок? Що відображає заголовок — тему чи основну думку тексту?

Які з наведених фраз чи слів тобі були невідомі раніше? Якими ти активно користуєшся у мовленні?

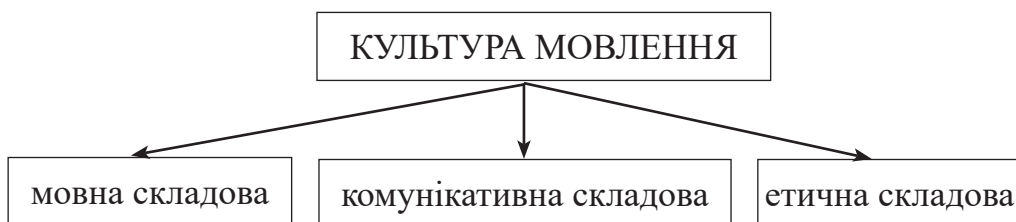
1. 2. Випиши з тексту слова чи фрази, які автор рекомендує вживати в мовленні. Яке їх призначення? Знайди і зачитай, як про це сказано в тексті.

2. Розгляньте схему. Прочитайте повідомлення вченого Лінгвіста. Якого аспекту культури мовлення торкнувся вчений? Аргументуйте свою відповідь.

Друзі! Культура мовлення — це вміння правильно, зрозуміло й точно передати свою думку, добираючи для цього потрібні слова, вміння доречно вживати їх, правильно будувати речення – відповідно до ситуації мовлення. Це також вміння користуватися ввічливими словами.

3. Прочитайте текст-пам'ятку, яку склали Дмитрик і Галинка. Про що в ній йдеться? Доберіть заголовок. Якими порадами можна доповнити цей текст?

✓ Намагайтеся, щоб спілкування з вами було для людей корисним і приємним. Учїться допомагати людям словом і ділом.

✓ Будьте завжди уважними, ввічливими і доброзичливими при спілкуванні, поважайте співрозмовника.

✓ Уважно слухайте інших.

✓ Пам'ятайте: неввічливо багато говорити про себе, перебивати співрозмовника.

✓ Говоріть про те, що може бути цікавим адресатові мовлення. Враховуйте його вік, характер, інтереси.

✓ Не розмовляйте без потреби голосно, не вживайте грубих слів.

✓ Учїться відчувати настрій співрозмовника, його ставлення до ваших слів. Намагайтеся не виявляти свого поганого настрою.

4. 1. Розгляньте малюнки. Які правила спілкування порушено у кожній із ситуацій.

4. 2. З другом (подругою) обміркуйте, як можна виправити одну з наведених ситуації (на вибір), щоб було дотримано правила культури мовлення. Що мають сказати кожен зі співрозмовників? Підготуйтеся до розігрування діалогу за ситуацією.

§30. Порівнюємо лексику української та інших мов, робимо висновки

1. 1. Прочитайте повідомлення вченого Лінгвіста.

Дуже багато різних мов є на світі. Серед них є зовсім не схожі. Проте є мови, схожі між собою, наче родичі.

Спробуйте визначити «родичів» української мови. Для цього прочитайте, як звучать окремі слова в різних мовах. Для зручності в таблиці, з якою працюватимете, усі слова передані українськими буквами.

українська	[голова́]	[вода́]	[рука́]	[два]
російська	[галава́]	[вада́]	[рука́]	[два]
білоруська	[галава́]	[вада́]	[рука́]	[два]
польська	[гłóва]	[вóда]	[рénка]	[два]
чеська	[gláва]	[вóда]	[рénка]	[два]
болгарська	[gláва]	[вóда]	[ркá]	[два]
румунська	[кап]	[áпе]	[мине]	[дой]
французька	[тет]	[лю]	[ма]	[ду]
англійська	[хед]	[вóте]	[хенд]	[ту]

Як ви вже помітили, румунська й українська мови не є родичами. Однак у лексиці цих двох мов є багато слів, які співзвучні між собою. Порівняйте: *școală* — школа, *clasă* — клас, *gazdă* — газда, *gospodar*, *cartof* — картопля, *salată* — салат, *vesel* — веселий, *bogat* — багатий.

1. 2. Випишіть з тексту приклади співзвучних слів румунської й української мов.

1. 3. Спробуйте самостійно відшукати слова подібні за звучанням й однакові за значенням в українській і румунській мовах.

2. 1. Послухай вірш Дмитра Білоуса.

Скільки є на світі квітів —
стільки є на світі мов.
Холоди чи хмари грізні —
розцвіли в погожі дні
квіти різні, ранні й пізні,

восени і навесні —
і червоні, як троянди,
і рожеві, як піон,
і зелені, як лаванди,
і фіалкові, як сон.

З чим порівнює поет мови різних народів? Яке ставлення він цим висловив до мов?

2. 2. А як би ти сказав(—ла) про те, що мов на світі дуже багато? З чим порівняв(—ла)? Пофантазуй: з чим асоціюється у тебе рідна мова? А українська?

2. 3. Підготуй повідомлення на тему «Барви української / румунської мови» (на вибір).

3. 1. Розглянь малюнки, прочитай підписи під ними.

brebenoc

valiză

lampă

sanie

ochelari

ciocolată

mac

bluză

crizantemă

taxi

3. 2. Переклади слова і запиши українською мовою. Зроби висновок.

§31–32. Розрізняємо однозначні й багатозначні слова. Працюємо з тлумачним словником

1. 1. Прочитай текст.

Друже! Ти вже знаєш, що кожне повнозначне слово має лексичне значення. Однак деякі слова можуть набувати нових значень.

Слова, які мають два і більше значень, зветься багатозначними. Наприклад: *хвіст* (коня, поїзда); *крило* (птаха, літака); *іде* (людина, час, урок, дощ); *зелена* (трава, ягода).

Слова, які мають тільки одне значення, — однозначні. Це такі, як *автобус, ноутбук, банкомат, каструля, крокодил*.

У тлумачному словнику значення багатозначного слова розкриваються в одній статті і позначаються цифрами 1, 2, 3 та іншими — залежно від того, скільки значень має слово.

Про які слова йдеться в тексті? Чи є такі у твоїй рідній мові?

1. 2. Користуючись текстом, продовж речення. Запиши їх.

За кількістю значень слова поділяються на ... і

Однозначні слова — це слова, які ...

Багатозначні слова — це слова, які ...

1. 3. Прочитай вірш Алли Свашенко. Про що в ньому йдеться?

Значень слова *клас* багато:

перше — це шкільна кімната.

друге — група школярів,
підлітків чи малюків.

клас об'єднує людей

спільних поглядів, ідей.

Клас каюти визначають.

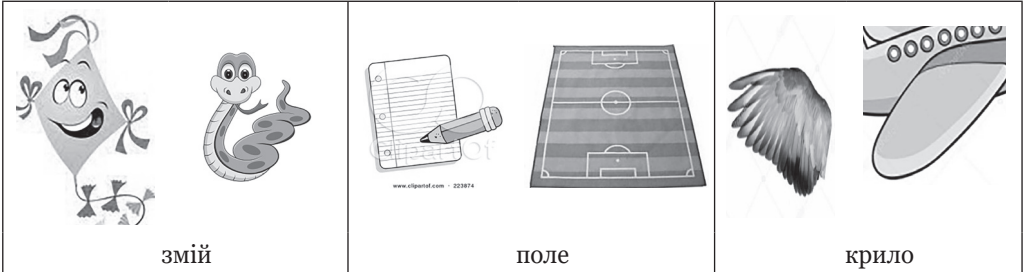
І у класи діти грають.

1. 4. Про які значення слова *клас* йдеться у вірші? Перевір за тлумачним словником, чи має це слово ще якісь значення.

2. 1. За допомогою тлумачного словника з'ясуй, скільки значень мають наведені слова. Запиши в один стовпчик однозначні, а в інший — багатозначні слова.

Алфавіт, полотно, ходити, олівець, земля, веселка, літак, гострий.

3. 1. Розглянь малюнки. Спробуй пояснити значення слів — назв зображених предметів. Якщо відчуваєш труднощі — звернися до тлумачного словника.

3. 2. Склади і запиши два речення з одним зі слів (на вибір), вживаючи його у різних значеннях.

4. 1. Прочитай жарт.

— А я на місяць поїду до бабусі відпочивати, — похвалилася Галинка.

— А хіба твоя бабуся живе на Місяці? — здивувався Дмитрик.

4. 2. Поміркуй, про які значення слова *місяць* йдеться у жарті. Запиши їх.

5. 1. Склади речення зі словом *земля*, уживаючи його в таких значеннях: 1) назва нашої планети; б) ґрунт; в) країна, край.

5. 2. Перевір за тлумачним словником, чи має слово *земля* ще якісь значення.

6. 1. Прочитай вірш *Юрія Рибчинського*.

Журавлі летять у вирій
ген за тридев'ять земель⁷.
А один в селі лишився —
синьоокий журавель.
Журавлі летять у вирій
в день холодний і ясний,
а один в селі лишився —
став колодязним.

6. 2. Про яких журавлів ідеться у вірші? Чи можна вважати слово *журавель* багатозначним? Доведи це.

Друже! Цей вірш *Юрія Рибчинського*, як і багато інших творів поета, став піснюю. Ти можеш знайти і послухати її за посиланням:

<http://www.pisni.org.ua/songsvideo/485481.html>.

7. Прочитай і спиши вірші *Ліни Біленької*. Доведи багатозначність підкреслених слів. За бажанням намалюй ілюстрацію до віршів.

Набрела на гриб лисичка,
дістає з кишені ніж.
Каже гриб: «Я теж лисичка,
пожалій мене, не ріж».

— Чуєш, Диме, — каже Пара. —
Пара ми, а чи не пара?
Ти з вогню, а я з води.
Швидше відповідь знайди!

§33. Спостерігаємо за словами з прямим і переносним значенням

1. 1. Прочитай вірш *Алли Свашенко*. Про що цей вірш?

В нашім класі зажила
шовкошиточка мала.
Говорить вона уміє
так, неначе шовком шие.
Каже: — *Сонечко сміється*.
Солов'їна пісня летиться.
Вітер з гаєм розмовляє.
Верба коси заплітає.

А Назарчик засміявся:
— Я щось тут не розібрався.
Де язик у вітру й гаю?
Чи в піснях вода буває?
Хіба сонечко сміється?
Щось мені це видається
дуже дивним.
А тобі?

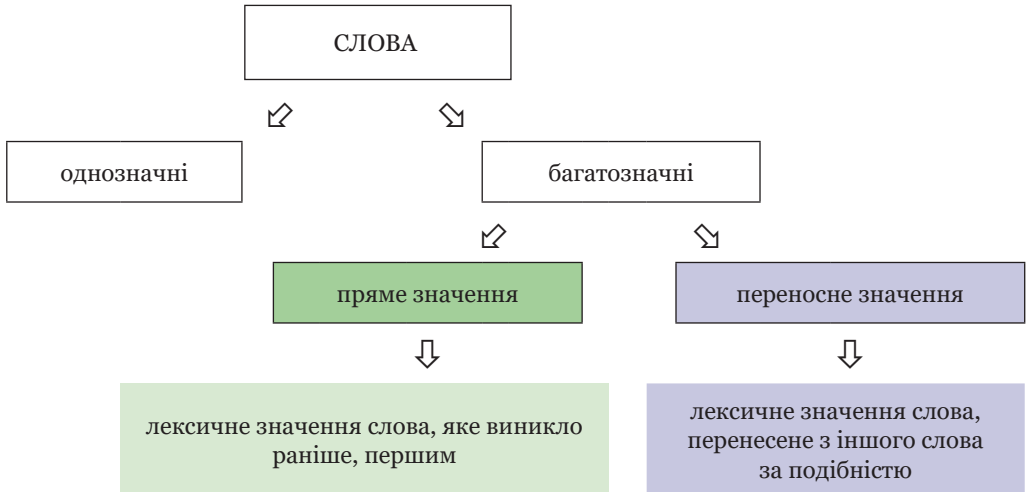

Що викликало в Назарчика здивування? Про що він забув?
Як автор називає дівчинку? Чому? Яке мовлення дівчинки?

1. 2. Спиши виділений уривок вірша.

1. 3. Пригадай, що ти дізнався(—лася) про пряме і переносне значення слів з уроків української та рідної мови у початкових класах. Розкажи про це, скориставшись схемою.

⁷ За тридев'ять земель — дуже далеко, в далекі краї.

1. 4. Поміркуй, яке призначення слів з переносним значенням? Перевір правильність своїх міркувань: зістав свою відповідь з повідомленням вченого Лінгвіста.

Друзі! Переносне значення слова виникає тоді, коли назва предмета, ознаки чи дії переноситься з одного предмета, його ознаки чи дії на інші.

Слова з переносним значенням роблять мову більш точною, красивою, поетичною. Вони допомагають людині більш чітко висловлювати свої думки, яскраво передавати почуття.

2. Прочитай і спиши речення. Поясни, в якому значенні — прямому чи переносному — вжито підкреслені слова в кожному з речень.

1. Синоптики прогностують на сьогодні бурю.
2. В душі моїй вирувала буря від почутих слів.
3. Яскравий метелик сів на квітку.
4. Славко одягнув сорочку, костюм і метелик.
5. У кролика м'яке хутро.
6. У Наталі м'який характер.
7. Під вікном цвіла троянда.
8. Лагідна усмішка цвіла на устах дівчини.

3. 1. Послухай вірш Марії Познанської. Які почуття виникли у тебе під час слухання?

З далекого моря занесло хмарину,
приніс її вітер, підгонив у спину.
Стомила, заплакала хмаронька та
і сльози свої пролила на жита,
на гай, на долини, сльози-перлини.
Не стало, не стало у небі хмарини...
А ми засміялись, бо зелено скрізь,
і весело стало від хмарчиних сліз.

3. 2. Назви слова, вжиті в переносному значенні.

3. 3. Спиши вірш. Підкресли орфограми у словах.

4. 1. Прочитай речення. Поясни лексичне значення виділених слів.

1. Над озером зажурилася верба.
2. Бабуся зажурилася біля вікна.
3. Кожна квіточка усміхалася на лузі.
4. Сестричка усміхалася до мене.
5. Дитина спала в колисці.
6. Озеро

спало під ковдрою туману. 7. Матуся співала колискову. 8. Моє серце співало від почуттів, що його переповнювали.

4. 2. Випиши словосполучення парами так, щоб у стовпчику праворуч були ті, в яких слова вжиті у переносному значенні.

5. 1. Прочитай вірш Віктора Терена.

Яскравий мак горить на весь город.
На мокру стежку вибралась квасоля.

Цвіте в бджоли під крилами горох.
І сохне соняха намокла парасоля.

Що ти уявив(–ла), коли читав(ла) вірш? Які слова допомогли тобі змалювати в уяві цю картину? Поміркуй, який заголовок можна дібрати до вірша.

5. 2. Завчи вірш і запиши його з пам'яті. Підкресли слова, вжиті у переносному значенні.

§34. Спостерігаємо за вживанням синонімів у текстах, добираємо синоніми, аналізуємо

1. 1. Послухай оповідання Андрія М'ястківського. Між ким відбувається розмова?

— Розкажи-но, онучку, нені, що ми сьогодні бачили в гаю, — попросив Дмитрика дідусь Демид.

— Якій нені? — питає Дмитрик. — Де вона?

— Он збирається вечерю нам варити.

— Так то ж мама.

— Вона і мама, і неня.

— Мамо, ти неня? — допитується в мамі Дмитрик.

— Так, синочку, — усміхається мама.

— Вона ще й матінка, матуся, — додає дідусь Демид.

— Чому так багато? — дивується малий.

— Бо така багата мова українська. Це ж гарно, Дмитрику.

— Гарно, — каже хлопчик, — і неня, і матінка, і матуся — це моя мама.

Чому хлопчик не відразу зрозумів, про кого говорить дідусь?

Якими словами називають маму у твоїй рідній мові? Як ти звертаєшся до мамі?

1. 2. Знайди і випиши з тексту слова, якими хлопчик називав маму. Як можна назвати цю групу слів?

1. 3. Пригадай і розкажи, що тобі відомо про синоніми з уроків української та рідної мови у початкових класах. Якщо відчуваєш труднощі — прочитай повідомлення.

Пригадай! Слова, однакові або близькі за значенням, які належать до однієї частини мови, називаються **синонімами** (від грецького слова *синонімос* — *однойменний*). Наприклад: *плаття* — *сукня*, *говорити* — *казати*, *блакитний* — *волошковий*.

1. 4. Перечитай текст вправи 1. 1 ще раз. Зверни увагу на виділені речення. Навчися читати їх, передаючи голосом здивування хлопчика.

1. 5. Поміркуйте, скільки учнів потрібно, щоб прочитати цей текст в особах? Підготуйтеся до виразного читання тексту в особах.

2. 1. Прочитай уривок вірша Г. Громова. Про кого в ньому йдеться?

МІСЯЧНОЇ НОЧІ

В тихім гаї, над ярком,
походжає кіт Мурко.
Повний місяць степ оглянув.
Вибіг зайчик на галяву.
Через межі і покіс
чимчикує хитрий лис,
чимчикує, носом чує:

перепел в степу ночує.
Стиглим просом навпрошки
ходять ситі кулики.
Спритний коник в житі цвірка.
А із мишачої нірки,
озираючись довкрузь,
тихо виповзає вуж.

2. 2. Знайди у тексті і скажи, що робить кожна з тварин? Запиши відповідні словосполучення за зразком.

Зразок: Кіт походжає, зайчик ...

2. 3. Підкресли дієслова. Чи можна сказати, що вони близькі за значенням? Поміркуй, чому автор не скористався тільки словом *ходити*?

3. 1. Прочитай слова. У кожному рядку знайди «зайве» слово.

дощ, злива, громовиця⁸
веселка, горизонт, райдуга
магазин, крамниця, ринок
буква, абетка, алфавіт

3. 2. Добери до «зайвого» слова кожного рядка синоніми і запиши їх.

4. 1. Познайтеся: доберіть із другом (подругою) синоніми до слова *снігопад*. Запишіть їх. Порахуйте, скільки слів записав кожен з вас. А скільки слів ви записали разом?

4. 2. Послухайте вірш *Леоніда Стрельника*.

Снігопад, хурделиця, кужелиця,
завірюха, віхола, буран,
хвища, заметіль, пурга, метелиця,
сніговійниця, хуговій, кура,
хуртовина, хуга, сніговійниця,
заметільниця, хуртеча, сніговій,

курага, поземка, буревій,
круповій, пороша, хуговійниця...
Скільки барв і звуків, й аромату!
Скільки тут синонімів-синів!
Мова наша — найбагатша мати,
між сторіч іде, як між вогнів.

- Про що йдеться у вірші? Що тебе вразило? Яка тема й основна думка вірша? Свою відповідь ілюструй рядками з вірша.

5. 1. Прочитай текст. Який емоції він викликає в тебе?

Київ! Скільки сонця і тепла випромінює це слово! І ось я вперше у цьому чарівному місті. Наша столиця здалася мені незвичайною. Прекрасний у крислатих каштанах Хрещатик. Чудовий широкий Дніпро. Побувала я і в неповторному Софіївському соборі.

5. 2. Спиши текст. Підкресли синоніми.

⁸ Громовиця – блискавка.

§35. Спостерігаємо за вживанням антонімів у текстах, добираємо антоніми, розповідаємо

1. 1. Прочитай текст. Про що нове ти з нього довідався(–лась)?

Пригадай! Слова, які належать до однієї частини мови, але мають протилежне значення, називаються антонімами (від грецьких слів *анти* — *проти* та *оніма* — *ім'я*). Наприклад: *день* — *ніч*, *веселий* — *сумний*, *загубити* — *знайти*.

Зверни увагу! Не всі слова можуть мати антоніми. Так, не мають антонімів слова *зошит*, *чашка*, *річка* та ін.

Якщо слово має кілька значень, то в нього може бути кілька антонімів. Наприклад: *свіжий хліб* — *черствий хліб*, *свіжа газета* — *вчорашня газета*.

1. 2. Прочитай казку Алли Свашенко.

Два брати жили на світі.
Був один з них працьовитий,
а другий — ледачий дуже.
Слухай казку про них, друже.
Якщо перший брат вставав,
другий спать мерщій лягав.
Той правдивий і сміливий,
той брехливий, полохливий.
Той — великий, той — малий.
Той розумний, той дурний.
День і ніч брати сварились

і ніколи не мирились.
Все, що перший будував,
другий миттю руйнував.
Ця виснажлива війна —
нині сива давнина.
Хоч брати вже й помирились,
після них слова лишились.
Дуже горді, незалежні,
абсолютно протилежні,
в мові ці слова живуть.
Їх антонімами звуть.

1. 3. Знайди у вірші пари антонімів. Поміркуй, з якою метою вони вжиті. Випиши їх.

2. Добери потрібний антонім і запиши з ним прислів'я. Поясни, як ти розумієш їх зміст.

Як є початок, то буде й
Добро переймай, а ... уникай.
Що влітку за день згубиш, то... й за тиждень не

3. Прочитай текст. Про що в ньому йдеться?

Закінчився урок. У школі — гомін. Чути розмови. Школярі відпочивають.

4. Запиши текст, замінюючи виділені слова антонімами. Про що тепер повідомляється у тексті?

5. Прочитай загадку і відгадай її. До якого вжитого в тексті слова відгадка є антонімом?

Я антонім слову *сміх*
не від *радості*, потіх.
Я буваю мимоволі

від нещастя, *горя*, болю,
від образи і *невдач*.
Відгадали слово?

5. 2. Добери і запиши антоніми до виділених слів.

§36. Узагальнюємо відомості про діалог, будуємо й розігруємо діалоги

1. 1. Поміркуй і дай відповіді на запитання вченого Лінгвіста.

З чого складається діалог (*dialogul*)?

Чи може одне слово бути реплікою (*replică*)?

Чи є діалог текстом?

Продовж речення: «Діалог дає нам змогу точно ...»

1. 2. Перевір себе: прочитай повідомлення, наведене нижче.

Пригадай! Діалог передає розмову двох або кількох осіб. Цей термін походить з грецької мови, від слова *діалогос*, що означало *розмова, бесіда*.

Діалог завжди складається з реплік. Репліка — це окреме висловлювання кожного з учасників діалогу. Реплікою може бути окреме слово, словосполучення або речення.

Діалог має всі ознаки тексту. Найперше — це тему. Речення-репліки в тексті логічно пов'язані, так само, як і в інших текстах (розповіді, описі, міркуванні).

2. 1. Прочитай діалог. На яку він тему?

— Привіт! Я бачив тебе у музичній школі, бо теж у ній навчаюсь. Мене Сашком звуть, давай знайомитися!

— Так, я теж тебе бачила. Я Марина. Вчуся на фортепіано, а ти, мабуть, на гітарі?

— Так! Як ти здогадалася?

— Так от вона в тебе за плечима!

— Ну, звісно! Пішли разом до автобусної зупинки.

— Так, ходімо!

2. 2. Між ким відбулася розмова? Опиши ситуацію, під час якої могло відбутися таке спілкування: умови спілкування (час, місце), мета та ін.

2. 3. Розподіліть ролі й розіграйте діалог.

3. 1. Прочитай наведені репліки. Поміркуй, між ким і про що могла відбутися розмова.

— _____

— Привіт, Сергію.

— _____

— Навряд чи сьогодні зможу.

— _____

— Обіцяв мамі допомогти по господарству.

— _____

— _____

3. 2. Відтворіть й запишіть репліки діалогу. Розподіліть ролі й розіграйте діалог.

Залежно від мети спілкування, розрізняють кілька типів діалогів. Найпоширенішими є діалог-розпитування; діалог-домовленість; діалог-обмін враженнями, думками; діалог-обговорення, дискусія.

4. 1. Прочитайте короткий опис ситуацій спілкування. Спробуйте визначити, який тип діалогу відповідає кожній із ситуацій.

4. 2. З другом (подругою) побудуйте діалог за одною із ситуацій. Розподіліть ролі й розіграйте діалог.
 1. Розпитати друга (подругу) про похід в зоопарк (цирк).
 2. Втішити молодшого брата (сестру), який(–а) засмутився через погану оцінку.
 3. Переконати піти в аквапарк (цирк, кінотеатр) друга (подругу), який(–а) відмовляється.
 4. Розпитати друга (подругу) про його (її) плани на канікули, поділитися своїми.

4. 3. З другом (подругою) побудуйте діалог за одною із ситуацій, які залишилися. Підготуйтеся до розігрування діалогу.

ФРАЗЕОЛОГІЯ

537. Ознайомлюємось із терміном *фразеологія*, з'ясуємо значення фразеологізмів

1. Послухайте розповідь вченого Лінгвіста.

Друзі! В українській мові, як і в багатьох інших мовах світу, є короткі стійкі вирази, за допомогою яких можна в кількох словах багато сказати. Ці вислови часто зовсім не пов'язані з назвами тих понять, про які говориться.

Ось, наприклад, ви добре знаєте, що означають слова *гора*, *плечі*, знаєте, що гору на плечах людина втримати не може. Але люди, коли хочуть повідомити про те, що вони позбулися чогось неприємного, важкого, кажуть: *як гору з плечей звалив*.

Ви коли-небудь бачили, як плаче кіт? Звичайно ж, ні. Але ж люди говорять: *як кіт наплакав*, коли хочуть сказати, що чогось було дуже-дуже мало або й зовсім не було.

Говорячи так, люди використовують у своєму мовленні влучні стійкі вирази, які в лінгвістиці називаються *фразеологізмами* (від грецького слова *фразис* — *вислів*).

Значення фразеологізмів пояснюються у фразеологічних словниках. Фразеологізми надають мові виразності, дотепності.

Про що розповів вчений Лінгвіст? Що тобі було відомо з уроків рідної мови, а про що ти дізнався(–лася) з тексту?

2. 1. Прочитайте і порівняйте речення. Визначте, чи однакові в них значення виділених словосполучень. Які з них є фразеологізмами?

1. Капітан футбольної команди — *права рука* тренера. 2. *Права рука* хворого ще довго боліла. 3. Марійка дивиться на неї як на *порожнє місце*. 4. Єдине *порожнє місце* в залі було в останньому ряду. 5. Він живе *на широку ногу*. 6. *На широку ногу* взуття в магазині не було.

2. 1. Спиши речення з фразеологізмами. Підкресли їх. Поясни самостійно або звертаючись до фразеологічного словника значення фразеологізмів.

2. 2. Поміркуй і розкажи, чи є у твоєї рідній мові фразеологізми, які мають подібне значення. Як називають важливу людину, помічника заступника? А як — особу, яку зневажають, не рахують-ся з нею? Наведи відповідні приклади.

Фразеологізм *жити на широку ногу* означає *жити у великому достатку, розкішно, не думаючи про витрати*.

Колись у Європі була поширена мода носити велике, довге чи широке взуття. Чим довшим воно було, тим більше шанували людину. Довжина взуття визначала міру її багатства. Інколи довжина черевиків досягала півметра.

Щоб було зручно ходити в таких черевиках, у їхні носи закладали сіно чи соломку або загинали їх догори.

Ось чому українці кажуть *живу на широку ногу*, німці — *живу на велику ногу*, французи — *сіно в черевиках маю*.

3. Прочитай жарт. Дай відповідь на останнє запитання. Яким було б твоє пояснення?

Учитель запропонував пояснити, як діти розуміють фразеологізм *ведмідь на вухо наступив*. Сергійко відповів: «Я розумію так, що хлопець упав із дерева, і ведмідь лапою наступив на його вухо».

Це так чи не так?

4. Замість крапок допиши назви зображених тварин і віднови фразеологізми. У яких випадках можна ними скористатися? Наведи приклади.

Упертий як ...

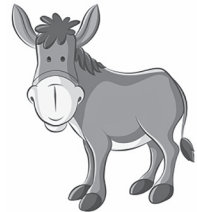
Хитрий як ...

Колючий як ...

Надутий як ...

Німий як ...

Балакучий як ...

§38. З'ясуємо значення фразеологізмів, користуємося фразеологічним словником

1. 1. Прочитай вірш Алли Свашенко.

Не за синіми морями,
не за темними лісами
є країна чарівна.
Чим же славиться вона?
У країні див багато.
Мажуть всі там салом п'яти,
воду решетами носять,
йдуть туди, куди не просять,
все проціджують крізь зуби

і коплять гнівно губи.
Люди там не ликом шиті
і чомусь не в тім'я биті.
Можуть вивести з біди
і набрати в рот води.
Все чомусь на вус мотають,
носа вгору задирають.
Не пускають на поріг,
ну, а сплять без задніх ніг.

1. 2. З-поміж виділених фразеологізмів обери п'ять, запиши їх і поясни значення. Якщо відчуваєш труднощі — звернися до фразеологічного словника.

2. 1. Прочитай текст.

У наш час вміння слухати і чути цінується на вагу золота. Але іноді воно може завдати клопоту. У яких же випадках не варто проявляти увагу до слів? Звичайно ж, в тих, коли вас обманюють. Однак далеко не всі люди вміють розпізнавати брехню. Про надто довірливих людей, які заслухались і втратили пильність, прийнято говорити, що вони розвішують вуха.

Про що йдеться в тексті? Про кого говорять «розвішує вуха»? У твоїй рідній мові є вислів, подібний за значенням?

2. 2. Чи траплялися випадки, коли ти *розвішував(–ла) вуха*? Розкажи про це.

2. 3. Випиши з тексту два речення з фразеологізмами.

3. 1. Розглянь малюнки. З довідки обери до малюнків відповідні фразеологізми. Спробуй пояснити їх значення.

Довідка: гнатися за двома зайцями; пекти раків; заварити кашу; водити за носа; ловити ґав; лити крокодилові сльози; показати, де раки зимують.

3. 2. Поміркуй, які малюнки можна намалювати до решти фразеологізмів із довідки. Чи відомо тобі, у яких випадках їх уживають? Розкажи про це.

3. 3. Склади невеликий текст за змістом фразеологізмів із довідки (на вибір).

§39. Порівнюємо значення фразеологізмів в українській і рідній мовах, доречно вживаємо їх

1. 1. Прочитай текст.

«Коли рак на горі свисне» — так говорять, маючи на увазі: «невідомо коли», «ніколи». Творці цього фразеологізму були впевнені, що раки, які живуть на річковому дні, не покинуть домівку, не з'являться на сушу і вже тим більше не засвисять. Тобто цей вираз означає неможливість здійснення чого-небудь. Чи знаєш ти, які фразеологізми є в інших мовах, що мають таке ж значення?

Англіїці у такому випадку кажуть «коли свині полетять», китайці — «коли сонце зійде на заході», а румуни — «коли я свою потилицю побачу».

Про значення якого фразеологізму йдеться в тексті? Чому він виник? Які відповідники цього фразеологізму є в інших мовах? Поміркуй, як і чому вони виникли?

1. 2. Випиши з тексту речення з фразеологізмами.

1. 3. Спробуй створити власний фразеологізм, який мав би таке ж значення, як і ті, що в тексті.

2. Розглянь малюнок. Поміркуй і скажи, що означає вираз «вовк в овечій шкурі»? Перевір себе: зістав свою відповідь з повідомленням. Спиши його.

Вовк в овечій шкурі — так говорять про непорядну, злу людину, лицеміра, що приховує свої підступні наміри під маскою доброчесності.

Наприклад: *Мій приятель виявився вовком в овечій шкурі.*

3. 1. Прочитай загадку Алли Свашенко. Відгадай її.

Їх можна *гріти*, можна *вмити*,
а прийде горе — *опустити*.
До діла треба їх *докласти*,

а зробиш діло — можна *скласти*.
Вони бувають *золоті*.
Як звуться незнайомки ті?

3. 2. Випиши у стовпчик виділені слова, дописуючи до кожного слово-відгадку. Ти відновив(-ла) фразеологізми.

3. 3. Добери з довідки пояснення значення до кожного із записаних фразеологізмів. Доведи правильність свого вибору.

Довідка: нічого не робити; ухилятися від відповідальності; нечесно наживатися за рахунок інших; зневіритись і не діяти; бути майстерним, умілим, талановитим у ремеслах; добре попрацювати.

3. 4. Склади і запиши два речення, вживаючи ці фразеологізми.

Фразеологізми зі словом *рука* в українській мові зустрічаються часто. Їх близько двохсот. Ось деякі з них: *з легкої руки* — вдало почати; *покласти руку на серце* — говорити щиро й відверто; *рук не чути* — втомитися; *горить в руках* — вправно і швидко виконувати роботу, *розводити руками* — бути розгубленим, здивованим.

4. 1. Розглянь малюнки. З довідки добери до кожного малюнка відповідний фразеологізм. Поясни його значення самостійно або з допомогою фразеологічного словника.

Довідка: клювати носом, крутитися як білка в колесі, взяти себе в руки, водити за носа, виходити сухим із води, горить в руках.

4. 2. Склади невеликий текст про себе або своїх приятелів, який би починався словами «Це трапилося в понеділок». Щоб твій текст був виразним і дотепним, використовуй фразеологізми.

§40. Ознайомлюємося з правилами розмови по телефону, будуємо і розігруємо діалоги

1. 1. Прочитай діалог. Знайди у ньому помилки.

— Алло! Санду, це ти? Покличте мені Санду. Швидше!
 — Це не Санду, а його мама. Що трапилося?
 — Хоча запитати, чи він поїде кататися на гіроскутері.
 — Він застудився і кататися не може.
 — Ну, добре, буду кататися сам.

1. 2. Прочитай текст-пам'ятку.

- Привітайся з тим, хто відповів на твій дзвінок.
- Назви своє ім'я.
- Уточни у співрозмовника, чи зручно йому (їй) говорити.
- Якщо трубку взяв не той, з ким ти хочеш поговорити, чомо попроси покликати його.
- Якщо той, з ким ти хочеш поговорити, не може підійти до телефону, вибачся і попрощайся з тим, хто тобі відповів.
- Під час розмови будь чемним, не перебивай співрозмовника.
- По телефону довго не розмовляй.
- У кінці розмови попрощайся.

Які з наведених правил були відомі тобі раніше? Про які ти дізнався(лася) з тексту? Чи можеш ти доповнити ці правила?

1. 3. Які правила спілкування порушив друг Санду? Поміркуйте, як побудувати наведений вище діалог без помилок. З другом (подругою) розподіліть ролі й розіграйте вдосконалений діалог.

2. Прочитай повідомлення. Поміркуй, як ти можеш скористатися отриманою інформацією.

Друзі! Під час розмови по телефону дуже важливі перші слова. Вживайте слова ввічливості: *будь ласка, чи не могли б ви запросити до телефону.., дуже прошу* та ін. Недоречно і грубо звучать запитання «Хто це?» або «Хто біля телефону?»

Сучасне життя ми не уявляємо без телефону. А чи знаєте ви, що це порівняно «молодий» винахід і такий, що стрімко розвивається. Перший телефон з'явився в 1876 році завдяки роботі професора фізики, знаменитого винахідника Александра Белла. Англійський учений Вільям Томсон назвав винахід Белла чудом з чудес. Прилад, здатний відтворювати слово, викликав величезне здивування серед населення і незабаром завоював величезну популярність у людей.

3. Прочитай вірш *Грицька Бойка*.

ДІЛОВІ РОЗМОВИ

Щоденно після школи
у Петрика і Вови
усе по телефону
йдуть «ділові» розмови:
— Здоров!
— Здоров!
— Як справи?
— Що робиш? — я питаю.
— Та ось по телефону

з тобою розмовляю...
А як у тебе справи?
— Та справи те що треба!
А що ти зараз робиш?
— Та от дзвоню до тебе...
— Ну що ж, бувай здоровий,
бо вже пора кінчати:
ще ж треба подзвонити
до Роми і до Гната.

Яку розмову вели між собою Петрик і Вова? Чи змістовною вона була? Чи можна назвати її діловою? Як ти гадаєш, що хотів підкреслити такою назвою автор вірша? А чи знаєш ти, якою повинна бути ділова розмова?

4. 1. Прочитайте короткий опис мовленнєвих ситуацій. Поміркуйте, як можна вести розмову у кожній з них.

- Ти телефонуєш мамі на роботу, щоб попросити купити улюблене печиво. На телефонний дзвінок відповідає незнайома людина.
- Ти телефонуєш приятелю, який хворіє, щоб дізнатися про його самопочуття. До телефону підходить його бабуся.
- Ти телефонуєш класному керівникові повідомити, що не прийдеш на репетицію шкільної вистави через хворобу.

4. 2. З другом (подругою) підготуйтеся до розігрування діалогу за однією з наведених ситуацій.

БУДОВА СЛОВА. СЛОВОТВІР

§41–42. Повторюємо знання, засвоєні в початкових класах про будову слова

1. Прочитай слова румунською мовою. У стовпчику праворуч знайди їх українські відповідники. Обидва стовпчики запиши так, щоб у тебе вийшов румунсько-український словник термінів.

structura cuvântului
cuvintele înrudite
tema cuvântului
desinența (terminația)
rădăcina (radicalul)
sufixul
prefixul

корінь
будова слова
закінчення
споріднені слова
суфікс
префікс
основа слова

Слова поділяються на *морфеми* — найменші значущі частини. Корінь, префікс, суфікс, закінчення — це морфеми. Кожна морфема має свою позначку.

2. 1. Послухайте лінгвістичну казку Алли Свашенко. Про що в ній розповідається?

Не за синіми морями,
не за дальніми лісами,
А в Лінгвістиці-країні
проживали друзі вірні.
Головним в них корінь був
(пригадай, якщо забув).
Префікс, суфікс з ним дружили
і слова нові творили.
Стануть дружно усі в ряд,
вмить до нас загомонять.
І читаємо: *загадка*,
а можливо, ще й *відгадка*,
прадід, *дід*, а ще — *дідусь* —
всіх назвати не берусь.

загадка

відгадка

дід

дідусь

прадід

2. 2. Запиши виділені слова. Познач їх будову.

2. 3. Порівняй, чи однакові позначки морфем в українській і твоїй рідній мовах.

3. 1. Пригадай з уроків рідної мови, які слова називаються *спорідненими*. Прочитай повідомлення. Поміркуй, чи є відмінності між поняттям *споріднені слова* в обох мовах?

Слова, в основі яких є відмінності, але корінь спільний, називаються *спорідненими* або *спільнокореновими*. Наприклад: *школа*, *школяр*, *пришкільна*, *шкільний*, *дошкільник*.

3. 2. Чи є серед слів, виписаних з лінгвістичної казки (впр. 2. 1), споріднені? Доведи свою думку.

3. 3. Пригадай, що виражає основа слова? Яке призначення закінчення? Перевір себе: зістав свою відповідь з наведеним нижче повідомленням.

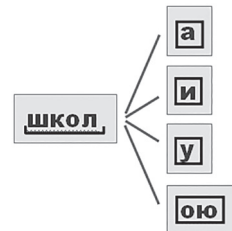

Основа — це частина слова без закінчення. Вона виражає лексичне значення слова. Наприклад: *хлібн*а, *хлібн*ий.

Закінчення — це змінна частина слова. Воно виражає граматичне значення слова. Наприклад: *мам*а, *мам*и, *мам*ою.

3. 4. Прочитай загадку. Відгадай її.

Нас слова міняють часто
і, як видно, це — на щастя.
Бо якби ми не мінялись,
то слова б не поєднались.

3. 5. Зроби висновок про призначення закінчення.

4. 1. З прикладів, які наведені у повідомленні до вправи 3. 3, випиши спочатку форми слова, а потім — спільнокореневі слова.

4. 2. Перевір себе: прочитай таблицю, яку підготували Дмитрик і Галинка.

Синоніми (слова близькі за значенням)	⇒	будинок, споруда, дім
Форми слова (відрізняються лише закінченням)	⇒	будинок, будинку, будинком
Спільнокореневі слова (мають один корінь, але різне лексичне значення)	⇒	будинок, будівельник, будувати

4. 3. Прочитайте слова. Згрупуйте їх і запишіть в такому порядку: 1) синоніми, 2) форми слова, 3) спільнокореневі слова. За потреби користуйтеся таблицею.

Співак, спів, співати, співаки, співакові, співучий, пісенька, співанка, пісня, співаком.

5. Прочитайте слова. Чи можна назвати їх спорідненими? Чому? Доберіть споріднені слова до виділеного слова. Запишіть їх.

Заметіль, віхола, сніговиця, завія.

6. 1. Прочитай уривок з вірша Олександра Підсухи «Мова». Спиши його. Підкресли споріднені слова.

Ой яка чудова українська мова!
Де береться все це, звідкіля і як?
Є в ній ліс, лісок, лісочок, пуща, гай, діброва,
бір, перелісок, чорноліс. Є ще й байрак.

6. 2. Поміркуй, що об'єднує виділені слова? Як вони називаються?

§43. Повторюємо відомості про закінчення і його призначення. Визначаємо закінчення у словах

В українській мові існують *незмінні* слова, тобто такі, що не змінюються ні за відмінками, ні за числами. Наприклад: *таксі, піаніно, весело, увечері*. Ці слова складаються лише з основи і не мають закінчення.

1. Прочитай слова. Випиши спочатку ті з них, що мають основу і закінчення, а потім ті — що тільки основу.

Радісно, зранку, Дніпро, таксі, радісний, кава, голосний, морозиво, піаніно, чудо, тихий.

2. Прочитай ряди слів. Поміркуй, чи є в кожному з них закінчення.

Ліс, лісу, лісом, ліси.
Кошик, кошика, кошиком.
Гриб, гриба, грибом, гриби.

Пригадай! Закінчення може бути *нульовим*, якщо в початковій формі воно не виражено звуком (а на письмі буквою), а в інших формах того ж слова — виражене.

Наприклад: *ліс* — *ліси* — *лісу*. Нульове закінчення позначається так: *кошик*□; *гриб*□.

3. 1. Прочитайте скоромовки. Визначте, скільки слів вжито в кожній з них. Підказка: форми слова рахуйте як одне слово.

Бук бундючивсь перед дубом,
тряс над дубом бурим чубом.
Дуб пригнув за чуба бука —
буде букові наука.

Чубатий качур кряче качці:
— Ти чудо бачила чи ні?
До річки човен мчав на тачці,
по річці — тачка на човні!

3. 2. Спиши одну зі скоромовок. Познач закінчення іменників.

4. 1. Прочитай текст, змінюючи слова, що в дужках.

Навкруги розкинулись простори рідної (земля). Смачний хліб (зростати) на українській (земля)! Та навіть найкращій (земля) треба (дбайливий) рук. Щедро родить земля, оброблена вмілими (рука). У народі кажуть: «Удобрив (земля) вчасно, то й урожай буде рясний», «Не хвались (земля), а тим, що виростив на ній».

4. 2. Запиши текст. Познач закінчення у словах, які змінювалися.

4. 3. Дмитрик і Галинка посперечалися. Хлопчик стверджує, що у підкреслених словах є закінчення, а його подруга наполягає, що в цих словах немає закінчення, бо вони незмінні. Як ти гадаєш, хто з них правий, а хто помиляється? Свою відповідь аргументуй.

5. 1. Прочитай речення. До якого жанру літератури вони відносяться?

1. Два рідні (брат) поруч (жити), один одного не бачать. 2. У двох матерів по п'ять (син), у кожного своє ім'я. 3. Довгі (вухо), куций хвіст, невеликий сам на зріст. На (город) побував, нам (капуста) попсував. Довгі (нога) — скік та скік. Ми погнались, він утік.

5. 2. Запиши речення, змінюючи слова, що в дужках. Познач їхні закінчення.

§44. Змінюємо форми слів. Удосконалюємо правописні вміння

1. 1. Прочитай текст. Про що в ньому йдеться?

Український народ багатий своїми вишиванками, рушниками, на яких майстрині зображали красу рідної природи й навіть життя людей. Красиво оздоблений жіночий і чоловічий одяг. Вражає посуд, розписаний українським орнаментом, та чудовий витвір умільців — писанки.

1. 2. Спиши. У виділених словах познач закінчення.

1. 3. З'ясуй значення слова *витвір*. До якого словника ти звернешся?

1. 4. Поміркуйте, чим славляться, на що багаті люди вашого краю? Складіть на цю тему короткий текст, запишіть його.

2. Прочитайте групи слів. Відновіть і запишіть прислів'я. Підкресліть слова, в яких змінилося закінчення.

1. З, ледар, горе, поведешся, наберешся. 2. Діло, величає, майстер. 3. Треба, нахилитися, з, вода, криниця, напиться. 4. Праця, годувати, людина, а, марнує, лінь.

2. 1. Як ти розумієш зміст цих прислів'їв? Поміркуй, яка тема їх об'єднує?

3. Розглянь малюнки. Запиши за зразком, що кому потрібно.

Зразок: Півневі — зерно, павичеві — ...,

4. Прочитай речення, змінюючи слова, що в дужках. Запиши речення. Познач основу й закінчення у словах, що змінювалися.

1. І знов біжу (стежина), (стежина), (долина), (долина), горбками, усе під (колоски), усе під теплим (вітер), під (сонечко) привітним (С. Жупанин). 2. Пахне лан (пшениця), гай сосновий — (живиця¹). Вечір пахне (казка), а мамині руки — (ласка) (З народного).

5. Прочитай вірш Алли Свашенко. Спиши його, заповнюючи пропуски. Доведи правильність виконання вправи.

Сняться олен_ві трави,
кухар_ві — смачні страви,
сниться півн_ві зернина,
лос_ві — пахуче сіно,
лебед_ві — плесо чисте,
ясне сонце променисте.
Сняться вчит_ві діти.
Дітям сняться зорі й квіти.

Пишемо: сняться.
Читаємо: сня[ц':а].

§45–46. Добираємо спільнокореневі слова, розрізняємо форму слова і спільнокореневі слова

1. 1. Прочитай повідомлення вченого Лінгвіста.

¹ Живиця — смола на ялині чи сосні.

Друже, пригадай: *корінь* — це головна морфема слова. Немає слів без кореня. У слові може не бути суфіксів, префіксів, закінчень, але корінь є обов'язково. Щоб знайти його у слові, потрібно дібрати 2–3 слова, у яких би корінь мав те саме лексичне значення. Наприклад: *міст* — *місток* — *місточок*.

Корінь може об'єднувати цілу низку слів: *берег, береговий, бережок, набережна, побережжя, прибережний* та ін. Такі слова називаються *спорідненими* або *спільнокореневими*. У коренях можуть чергуватися голосні і приголосні звуки: *друг* — *дружний*, *стіл* — *столік*.

Про що йдеться в повідомленні? Що тобі було відомо раніше, а про що ти дізнався(лася) з тексту? Як визначити корінь? Як називаються слова з тим самим коренем?

1. 2. Випиши з тексту приклади, які наводив учений Лінгвіст. Визнач корені у записаних словах.

1. 3. Прочитайте слова. Випишіть окремі форми кожного слова, а потім — спільнокореневі слова. Пояснить різницю.

Учень, учениця, учити, учні, учитель, учневі, учений.

Вечір, вечірній, вечеря, вечірка, вечірнього.

Добро, доброта, добрий, доброти, добродій, добротою.

2. 1. Прочитай речення. Знайди в них спільнокореневі слова.

1. Липи у липні пахучі, нагріті. Липне медочок у липовім цвіті (*Р. Завадович*). 2. В жовтні жовте сонце гріє так, що все навкруг жовтіє (*Г. Черінь*). 3. А навіщо мені краб? Одпущу його назад до крабики й крабенят (*О. Пархоменко*).

2. 2. Випиши групи споріднених слів. Познач корені.

Зверни увагу! В українській мові є однозвучні корені. Наприклад: *вода*, *водій*. Такі слова є різнокореневими, хоч їхні корені і звучать однаково.

3. 1. Прочитай вірш Алли Свашенко.

— Ой, горе, горе! —
вовк кричить. —
Тікай мерщій:
гора горить!
Сміється з вовка дівтора:
— То осені прийшла пора!

3. 2. Поміркуй, чи є спільнокореневими виділені слова. Чому так думаєш?

3. 3. Добери і запиши споріднені слова до слів *горе*, *гора*, *горить*.

4. 1. Прочитай текст. Про які слова в ньому йдеться?

Сотні тисяч слів є в нашій мові, але на перше місце я поставив би три слова: хліб, праця, народ. Це три корені, на яких тримається наша держава. І ці три корені так міцно переплелися, що ні розірвати їх, ні розділити ніколи. Хто не знає, що таке хліб і праця, перестася бути сином свого народу, втрачає кращі духовні якості.

(Василь Сухомлинський)

Які найважливіші слова виокремив автор в українській мові? Чи погоджуєшся ти з ним? Чи важливі ці слова в інших мовах?

4. 2. Випиши у стовпчик три слова, про які йшлося в тексті. До кожного з них добери й запиши споріднені.

5. 1. Прочитай вірш *Василя Шаройка*. Який настрій він викликав у тебе?

Споріднені слова вивчали
і всі у класі помічали:
— Їх добирать не важко,
двір, дворище, дворняжка...
А вдома ввечері хвалилась
Своїй бабусі внучка:
— Я слів споріднених навчилась!
Двір, дворик, наша Жучка.

5. 2. Випиши споріднені слова. Добери до них самостійно ще декілька.

5. 3. Які звуки чергуються в корені? Підкресли букви, що їх позначають.

6. Позмагайтеся: до наведених слів доберіть спільнокореневі. Виграє той, хто добере більше слів.

Співати, дзвонити, сніг, вітер, літак, лікар.

7. Прочитай слова. Випиши спільнокореневі. Які слова ти не виписав(—ла)? Чому?

Водичка, вода, води, водойма, підводний, водою, водяна, водолаз; мовний, розмовляти, мова, промова, розмови, розмовою, скоромовка, розмова; казка, казати, переказ, казочка, казки, казкар.

§47. Пригадаємо відомості про *монолог*, *складаємо і читаємо монолог*

Пригадай! Мовлення однієї особи, звернене до самої себе чи до інших людей — це *монолог* (*monologu*) (від грецьких слів *монос* — один і *логос* — слово, мовлення).

1. 1. Послухай вірш *Дмитра Павличка*. До кого він звернений і з якими проханнями?

До вас, мої рідні, звертаюся я —
найменший у нашій сім'ї:
стоїть на узліссі ялинка моя —
не зрубайте її!
На озері плаває пташка моя —

не убийте її!
Яскріє на небі зірка моя —
не згасіте її!
Світ-казку буде мрія моя —
не спиняйте її!

1. 2. Прочитай виразно вірш. Доведи, що він написаний у вигляді монологу.

2. 1. Прочитай опис ситуацій. Визнач вид мовлення у кожній. Аргументуй свою відповідь.

1. Учитель виголошує вітальну промову на шкільному святі.

2. Дівчинка йде у спортивну школу, хлопчик прогулюється із собакою. Діти зустрілися, розговорилися, обмінялися новинами.

3. Ти вчиш напам'ять вірш на урок літератури, повторюєш його вголос.

2. 2. Поміркуй, коли ти користуєшся монологом. Розкажи про це.

До монологічного мовлення найчастіше вдаємося під час різних виступів. Це може бути доповідь, лекція, промова, виступ на телебаченні чи радіо, в театрі. Виокремлюють монологи, які впливають на думки, почуття, ставлення, поведінку інших людей, переконують у чомусь або повідомляють інформацію, знання.

3. 1. Прочитай текст.

Хороший хлопчик Костик. Але ніхто не знає, скільки в мене клопоту з ним. І вдома стережи його, щоб ніхто не вкрав. І пильний, аби ніякої шкоди не зробив. І на прогулянку виведи, бо сам не здогадається вийти. І додому з прогулянки приведи — може сам заблукати в місті.

А оце я дізнався, що Костик скоро до школи піде. Дізнався та й зажурився. Хто ж там за ним доглядатиме? Собак чомусь до школи не пускають. Не сплю ночами, усе думаю. Що буде з Костиком?

За Михайлом Слабошпицьким

Від чийого імені ведеться розповідь? Про кого розповів собака? Що його турбує? Як він ставиться до хлопчика? Аргументуй свою відповідь словами з тексту.

3. 2. Поміркуй, який заголовок можна дібрати до тексту: «Розповідь старого сенбернара», «Монолог старого сенбернара», «Сенбернар і Костик». З наведених заголовків добери найбільш влучний. Поясни свій вибір.

3. 3. Поміркуй, що Костик думає про сенбернара? Як ставиться до нього? Склади і запиши розповідь-монолог про це.

4. Склади текст-монолог на тему «Моя улюблена справа» («Моє хобі»). Поміркуй, яка мета твого висловлювання: повідомити про своє захоплення, переконати, що воно дуже цікаве чи спонукати однокласників, які ще не мають хобі, обрати собі заняття до душі. Запиши свій монолог. Підготуйся до виголошення (читання) монологу перед однокласниками.

§48–50. Спостерігаємо за творенням слів за допомогою суфіксів, розрізняємо їх значення

1. 1. Розглянь малюнки. Поміркуй, кого і як можна назвати. Добери з довідки відповідні назви. Чи однакові ці слова за значенням? Які слова мають відтінок здрібнілості, пестливості? Які — відтінок згрубілості? Які нейтральні?

Довідка: левенятко, ведмедище, лисичка, вовчик, лис, ведмежатко, вовчище, лев.

1. 2. Спираючись на знання, отримані на уроках рідної мови, поміркуй, яка морфема змінила значення слів? Яких відтінків надала їм? Перевір правильність своїх міркувань: прочитай повідомлення.

Частина слова (морфема), яка стоїть після кореня, називається *суфіксом* (з латинської — прикріплений ззаду). Суфікс утворює нові слова: *казка, казкар, казковий*.

Суфікс може надавати слову іншого смислового відтінку: значення здрібнілості, пестливості, збільшення, згрубілості.

У слові може бути не один суфікс, а кілька.

1. 3. Склади і запиши два речення зі словами з довідки.

2. 1. Прочитай текст.

Вітерець, вітрик, вітер, вітрище, вітрисько, вітрюган, буревій. Он скільки вітрів є в нас. І кожен по-своєму називається, і кожен по-своєму поводить, тобто дме. Повіває легенький весняний вітерець. Приємно холодить вітрик у спеку.

Оцінюють силу вітрів люди, виставляючи бали, як учням за знання у школі. Дванадцять балів за поведінку отримав найбільший — буревій. Добре, що він у нас нечастий гість. Десятибальний вітрище вивертає дерева з корінням, а дев'ятибальний зриває дахи з будинків (*З журналу*).

Про що ти довідався(–лась) з тексту? Що тебе найбільше вразило? Під час підготовки до яких уроків ти можеш скористатися цією інформацією?

2. 2. Добери заголовок до тексту. Спиши перший абзац.

2. 3. Знайди в тексті спільнокореневі слова. Чи належить до них слово *буревій*? Аргументуй свою відповідь.

2. 4. Поспостерігайте за значенням слів, в яких позначено суфікси. Зробіть висновок про «роботу» суфіксів.

2. 5. Доберіть і запишіть прикметники до слів *вітерець* і *вітрище*. Обміняйтеся зошитами, перевірте записи одне одного.

3. 1. Від наведених слів за допомогою суфіксів утвори нові слова — назви малих істот. Запиши їх за зразком, виділи морфему.

Зразок: тигр — тигрєн.

Слон, лис, лев, миша, гуска, качка.

3. 2. Склади і запиши два речення з наведеними і новоутвореними словами.

4. 1. Від наведених слів за допомогою суфікса -ець- утвори спільнокореневі слова.

Прапор, камінь, корінь, пагін, вітер.

4. 2. Від назв країн утвори й запиши слова, які називають мешканців цих країн.

Україна, Канада, Америка, Естонія, Іспанія, Аргентина.

5. 1. Прочитай пари слів, поспостерігай за суфіксами. Якого значення надають вони словам? Поміркуй, у яких випадках ми вживаємо ту чи іншу форму імені.

Галина — Галинка, Олена — Оленка, Ауріка — Аурічка, Дмитро — Дмитрик, Петро — Петрик, Іван — Іванко, Богдан — Богданчик.

5. 2. Запиши кілька імен учнів свого класу, вживаючи їх у зменшувально-пестливій формі.

Слово *буриме* походить з французької мови і перекладається як *римовані кінці*. Буриме — це літературна гра: вірш, який потрібно продовжити за заздалегідь заданими римами.

6. 1. Пограйтеся: слухайте вірш-буриме *Дмитра Білоуса* і додавайте відповідні слова, які пропустив автор.

Прочитай слово *буквар*.
В кінці слова живе *-ар*.
Якщо казки пише *-ар*,
його звать усі _____.
Коли байки пише *-ар*,
тоді звать його _____.
На воротах стоїть *-ар*,
тоді хто він? _____.

Опустився в шахту *-ар*.
А тепер він хто? _____.
Ще й на кобзі грає *-ар*,
люди звать його _____.
Є слова *бджоляр*, *човняр*,
і *весляр*, і *ковзаняр*,
муляр, *маляр* і *школяр*, —

6. 2. Запишіть слова, які ви утворювали за допомогою суфікса *-ар*, а також слова з суфіксом *-яр*, які для прикладу наводить автор вірша. Яку закономірність ви помітили? За якою ознакою названо людей у вірші: за місцем їх роботи чи навчання, ознакою їх діяльності, професією?

7. 1. Прочитай вірш *Алли Свашенко*. Про що в ньому йдеться?

Ким наші прадіди були
нам прізвища розповіли.
Клав прадід печі —
звавсь Пічник,
робив колеса — Колісник,
дробив каміння — Каменяр,

щетину обробляв — Щіткар.
Овець віддавна пас — Вівчар
і дьоготь продавав Дігтяр.
А у козацькім курені
отаман був
пан Курінний.

7. 2. Випиши пари споріднених слів. Познач будову слів — назв прізвищ.

7. 3. Чи знаєш ти походження свого прізвища? А прізвищ своїх товаришів? Розкажи про це.

7. 4. З'ясуй значення слів *дьоготь*, *отаман*. До якого словника ти звернешся?

8. Розглянь схему. Утвори за допомогою суфіксів слова, запиши їх. Побудуй і запиши три-чотири словосполучення з цих слів.

9. 1. Прочитайте таблицю, яку склали Дмитрик і Галинка. Про що в ній йдеться? До якої частини мови належать слова в таблиці?

суфікси зі зменшувально-пестливим значенням

-к-	<i>нічка</i>
-ок-	<i>лісок</i>
-очок-	<i>синочок</i>
-ечк-	<i>літечко</i>
-ик-	<i>братик</i>
-оньк-	<i>зимонька</i>
-еньк-	<i>пісенька</i>

суфікси зі збільшувально-згрубілим значенням

-ищ-	<i>морозище</i>
-юк-	<i>каменюка</i>
-юг-	<i>злodyга</i>
-иськ-	<i>дівчисько</i>
-ак-	<i>розбишака</i>
-уган-	<i>дідуган</i>
-юган-	<i>вітрюган</i>

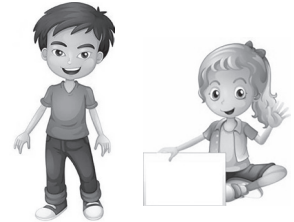
9. 2. Від наведених слів утворіть за допомогою суфіксів спільнокореневі. Запишіть їх.

Весна, гриб, лист, квітка, змія, собака, голос, хлопець.

9. 3. Склади і запиши два речення з утвореними словами.

10. 1. Прочитайте таблицю, яку склали Дмитрик і Галинка. Про що в ній йдеться? До якої частини мови належать слова з суфіксами?

суфікси зі зменшувально-пестливим значенням

-еньк-	<i>новенький</i>
-есеньк-	<i>гарнесенький</i>
-ісіньк-	<i>точнісінький</i>
-юсіньк-	<i>білюсінький</i>
-уват-	<i>чорнуватий</i>

суфікси зі збільшувально-згрубілим значенням

-езн-	<i>величезний</i>
-енн-	<i>здоровенний</i>
-яч-	<i>добрячий</i>
-ущ-	<i>невсипущий</i>
-ющ-	<i>злющий</i>

10. 2. Від наведених слів утворіть за допомогою суфіксів спільнокореневі. Запишіть їх
Червоний, добрий, синій, старий, веселий, рідний, чистий.

10. 3. Побудуй і запиши три-чотири словосполучення з утвореними прикметниками.

11. 1. Прочитайте текст. За допомогою суфіксів *-еньк-*, *-есеньк-*, *-езн-*, *-ищ-* утворіть потрібні за змістом слова й запишіть із ними текст. Поясніть, якого значення надали ці суфікси словам.

Жив на світі Велетень. Він був _____ на зріст. А поруч жив Малюк. Він був зовсім _____. Малюк мав _____ ручки. А Велетень — _____. На голові Велетень носив _____ шапку. А Малюк — _____ шапочку. Були Малюк і Велетень добрими друзями.

11. 2. Усно складіть продовження тексту (три-чотири речення).

12. 1. Прочитайте уривки з авторських колискових пісень. Який настрій вони викликають?

Місяць яснасенський
промінь тихесенький
кинув до нас.
Спи ж ти, малесенький,
пізній бо час (*Леся Українка*).

Спи, мій котику маленький,
спи, мій зайчику сіренький,
через зіроньку ясну
я бажаю тобі сну (*Едуард Драч*).

Заснули котенята, бачать сні качата,
сонечко на небі теж спить.
Нічка усе вкрила, коси розпустила,
колискова пісня летить (*Наталя Гуркіна*).

12. 2. Поспостерігайте: слова з якими суфіксами зустрічаються в колискових піснях найчастіше. Поміркуйте, чому.

12. 3. Спиши одну з колискових (на вибір). Познач суфікси у словах.

§51. Спостерігаємо за творенням слів за допомогою суфіксів -ськ-, -зьк-, -цьк-, -ств-, -त्व-, -цтв-; вимовляємо й записуємо слова з ними

1. 1. Послухай текст. Про кого в ньому розповідається?

Українські жінки знані в усьому світі. Донька київського князя Ярослава Мудрого Анна Ярославна була французькою королевою. Вона навчила свого чоловіка — французького короля Генріха Першого, читати й писати.

Соломія Крушельницька — відома у світі українська оперна співачка. Вона тривалий час працювала в італійській опері. Її ім'я нині носить Львівський театр опери та балету.

У всьому світі знають поезію Лесі Українки. Вона володіла майже всіма європейськими мовами.

(*Ольга Хорошковська*)

Про яких відомих жінок України ти довідався(-лась) з тексту? Що саме? Розповіддю про яких відомих жінок можна продовжити цей текст? Який заголовок можна дібрати до тексту?

1. 2. Випиши з тексту слова з суфіксами -ськ-, -зьк-, -цьк-. Від яких слів вони утворилися?

Друже, під час творення нових слів із суфіксами -ськ-, -цьк-, -зьк-, -ств-, -цтв-, -त्व- слід враховувати приголосний основи слова. Щоб запам'ятати правопис суфіксів, розглянь схему.

основа слова
закінчується на:

[г], [ж], [з] ⇨
[к], [ч], [ц] ⇨
[х], [ш], [с] ⇨

пишемо суфікси:

-зьк-, -зтв-: <i>французький, боягузтво</i>
-цьк-, -цтв-: <i>козацький, козацтво</i>
-ськ-, -ств-: <i>товариський, товариство</i>

2. 1. Прочитай пари слів. Поясни, як утворилися прикметники.

Острог — острозький.

Париж — паризький.

Одеса — одеський.

Юнак — юнацький.

Лісник — лісницький.

Товариш — товариський.

2. 2. Згрупуй і запиши пари слів відповідно до пунктів таблиці (впр. 1. 2).

2. 3. Утвори й запиши три словосполучення з прикметниками.

3. 1. Від наведених слів утвори за допомогою суфіксів -ств-, -цтв-, -зтв- споріднені слова й запиши їх. Познач суфікси.

Дитина, учитель, керівник, садівник, боягуз, багач.

3. 2. З утвореними словами склади і запиши два речення.

4. 1. Прочитай текст. Про що в ньому йдеться?

Невелике буковинське село Селятин у Путильському районі має цікаве європейське минуле. На початку ХХ століття завдяки прокладеній інженером К. В. Таубером міжнародній залізниці, це гірське поселення мало пасажи́рське сполучення з Віднем та Парижем.

4. 2. Спиши текст. У підкреслених словах познач суфікси.

4. 3. Підготуй повідомлення про цікаві факти з історії свого краю (міста, села). Розкажи про них однокласникам.

§52. Вправляємося у визначенні суфіксів, розрізняємо значення слів

1. 1. Послухай текст. Про що в ньому йдеться?

Українці споконвічно любили і шанували батьківський край. Вони ним пишалися. В українській мові збереглося багато ласкавих слів, з якими зверталися люди до рідної землі: земличка, земелька, землиця. Її пестливо гладили натрудженими руками, ніби набираючись здоров'я від теплого родючого ґрунту. Українці свято вірили в те, що земля жива. Вона дихає, родить, радіє, втомлюється, іноді хворіє. Ось чому люди ставилися до землі як до живої істоти, що відчуває і ласку і біль.

(За Галиною Тарасенко)

Як зверталися українці до рідної землі? Чи є подібне ставлення до землі в культурі твого рідного народу? Поміркуй, чим пояснюється таке ставлення?

1. 2. Спиши перші три речення тексту. Познач суфікси в підкреслених словах. Від яких слів вони утворилися?

2. 1. Прочитай вірш *Тамари Коломісць*. Яку картину ти уявив(–ла)?

Що ромашки — білявенькі,
чорнобривці — чорнявенькі.
А в нагідки така біда,
така біда — коса руда.
Стоїть вона, сиротина,

одним-одна коло тину.
А ромашки дивуються,
чорнобривці чудуються:
— Звідкіля ти, гарнесенька,
як сонечко, яснасьенька?

Яке ставлення автора до квітів? Як це передано в тексті? Аргументуй свою відповідь.

2. 2. Спиши вірш. Познач у словах суфікси, які надають їм зменшувально-пестливого значення.
3. 1. Прочитай уривок з вірша *Леоніда Глібова*.

Зимонько-снігурочко,
наша білогрудочко,
не верти хвостом,
а труси тихесенько,
рівненько, гладесенько
срібненьким сніжком.

Ми повибігаємо,
снігу накачаємо
купу за садком;
бабу здоровенную,
уночі страшенную
зліпимо гуртом.

3. 2. Випиши з вірша спочатку слова, яким суфікси надають зменшувально-пестливого значення, а потім — слова зі збільшувально-зрубілим значенням. Познач суфікси. Слів з яким значенням більше?
4. 1. Прочитай текст. Визнач його тип.

Микола, Прокопів хлопчик, такий школярник гарненький був: сумирненький, соромливенький, млявенький, як дівчинка. Та ще й такий чорнобривенький, білолиценький, носик невеличкий, щічки кругленькі, ще чубок кучерями.

Архип Тесленко

Визнач, як автор ставиться до хлопчика. Доведи свою думку словами з тексту.

4. 2. Спиши текст. Познач у словах суфікси зі зменшувально-пестливим значенням. Перевір себе: прочитай повідомлення, наведене нижче.

Друже, ти помітив, що записаний текст складається з 25 слів, з них 14 мають суфікси зі зменшувально-пестливим значенням.

5. Опиши свого молодшого братика, сестричку, знайомого малюка (на вибір).

§53. Міркуємо, доводимо власну думку, навчаємося переказувати текст

1. 1. Поміркуй і розкажи, в яких ситуаціях шкільного чи повсякденного життя ти вдаєшся до переказування тексту усно або письмово.

1. 2. Доведи або спростуй думку про те, що вміння переказувати є важливим. Свою відповідь ілюструй прикладами.
1. 3. Чи є у тебе свої «секрети» успішного переказу? Якщо так, то поділись ними.
1. 4. Прочитай текст-пам'ятку. Про що в ній йдеться?

ЯК ГОТУВАТИСЯ ДО ПЕРЕКАЗУ

- ✓ Уважно прочитай текст.
- ✓ З'ясуй значення незрозумілих слів.
- ✓ Визнач основну думку тексту. Знайди ті слова, словосполучення й речення які особливо важливі для її розкриття.
- ✓ Поділи текст на частини. Добери заголовок до кожної з них. Склади план.
- ✓ Ще раз уважно прочитай текст.

Чим корисна для тебе інформація, яку ти прочитав(ла)? Які з наведених порад були відомі тобі раніше? Поміркуй, у яких випадках, крім уроків української мови, ти зможеш скористатися порадами, наведеними в тексті.

2. 1. Прочитай легенду. Про що в ній йдеться? Добери заголовок.

Колись давно приніс Дніпро на своїх хвилях човен. І на берег зійшли три богатирі та тендітна дівчина. Дніпро покотився далі, а мандрівники опинилися в обіймах лісу.

Затріпотів привітно ліс, відкрив їм свої таємниці, дав притулок. І зажили щасливим життям три брати — Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь.

Одного разу старший із братів, Кий, рибалив на Дніпрі. Коли це крізь плескіт хвиль почув: «Кию, побудуй на цих горах місто. Віками житимуть тут люди і прославлятимуть рід твій і державу твою».

Повернувся Кий до оселі і сказав: «Брати мої, почув я сьогодні віщі слова: маємо збудувати серед цього лісу, он на тих горах, велике місто, що прославить наші імена».

Почали працювати брати. Надійшло багато людей й узялися допомагати. Незабаром на схилах Дніпра виросло місто. Назвали його на честь старшого брата Києвом, гори ж нарекли Щекавицею та Хоривицею, а річку, що текла неподалік, — Либіддю.

Із кожним днем зростало й міцніло місто над Дніпром. Швидко рознеслася звістка про нього по світу. Почали з'їжджатися гості з усіх країв, з півдня і півночі текло до нього багатство.

І сьогодні несе свої води Дніпро, милується величним Києвом. Не помилився тоді, Дніпро, обираючи місто для стольного града¹. Він таки чарівний!

2. 2. За наведеними в тексті-пам'ятці порадами (впр. 1. 4) підготуйся і перекажи текст.

2. 3. Запиши ту частину свого переказу, в якій розповідається про будівництво міста і його майбутнє.

2. 4. Розкажи вдома цю легенду.

§54–55. Спостерігаємо за творенням слів за допомогою префіксів, розрізняємо їх значення

1. 1. Розглянь малюнки, прочитай підписи.

¹ Стольний град — столиця.

йти

перейти

підійти

полити

налити

розлити

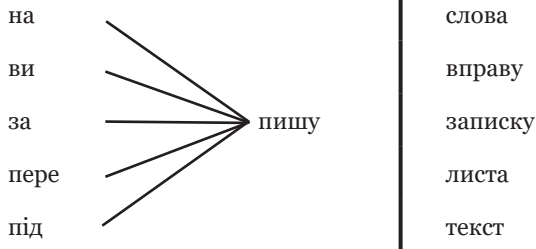
1. 2. Склади і запиши три словосполучення за змістом малюнків.

1. 3. Спираючись на знання, отримані на уроках рідної мови, поміркуй, яка морфема змінила значення слів. Перевір правильність своїх міркувань: прочитай повідомлення.

Частина слова (морфема), яка стоїть перед коренем, називається *префіксом* (з латинської — прикріплений спереду). Префікс утворює нові слова: *глядач* — *наглядач*. Префікс може надавати слову іншого смислового значення: *гарний* — *прегарний*, *співати* — *проспівати*.

2. Утвори і запиши спільнокореневі слова за допомогою префіксів. Побудуй і запиши словосполучення з ними, додаючи слова, що ліворуч.

3. 1. Прочитай таблицю, яку підготували Дмитрик і Галинка.

префікси	ПРИ-	⇒	наближення, приєднання, неповнота дії:	при літати, при шкільний, при слухатися
	ПРЕ-	⇒	збільшення ознаки (можна замінити словом <i>дуже</i>)	пре мудрий, пре гарний, пре чудовий
	ПРІ-	⇒	пишеться лише у 3-х словах:	прі звище, прі звисько, прі рва

3. 2. Перевірте, як ви запам'ятали інформацію: складіть по два запитання за змістом таблиці, зверніться з ними одне до одного й отримайте відповіді.

3. 3. Склади й запиши три речення зі словами-прикладями з таблиці. Познач префікси у словах.

4. 1. Заміни словосполучення одним словом. Запиши за зразком.

Зразок: Дуже добрий — предобрий.

Ділянка біля школи; набережна біля Дніпра; дуже веселий; дуже злий; боєць, який охороняє кордон; глибоке провалля.

4. 2. Склади і запиши п'ять речень з утвореними словами.

5. 1. Прочитай загадку Алли Свашенко. Відгадай її.

Прекрасна дівчина прийшла,
прегарні квіти принесла,

прикрасила сади і парки.
Як звуть премилу господарку?

5. 2. Запиши відгадку як заголовок. Завчи текст загадки, запиши його з пам'яті. Перевір себе: зістав написане з текстом підручника. Познач префікси. Поясни їх правопис.

6. Прочитай. Переклади і запиши речення українською мовою. Підкресли слова з префіксами *пре-*, *при-*.

1. Moşneagul n-a putut smulge ridichea, fiindcă ea crescuse foarte mare. 2. Viorică, vino la mine în oşpeţie în timpul vacanţei. 3. Astăzi este o zi minunată pentru excursii. 4. Copiii au atârnat în corac căsuţa pentru grauri. 5. Bunicul meu altoieşte pomi.

7. 1. До наведених слів добери і запиши антоніми. Познач корені і префікси у словах.

Відлітати, схід, заїхати, зачинити, вийти.

7. 2. Прочитай повідомлення. Про яке дієслово в ньому розповідається?

В українській мові є корені з «примхливою вдачею». Візьмемо наприклад, дієслово *іти* (*йти*). Де в ньому корінь? Відкидаємо частинку *-ти* (це показник неозначеної форми дієслова) — і залишається одна-однісінька буква *і* (*й*). Оце так корінь!

8. Запиши словосполучення, вставляючи у префіксах пропущені букви. Доведи правильність свого запису.

Пр(е, и)морське місто, пр(е, и)шкільна ділянка, пр(е, и)довга казка, пр(е, и)чудова погода, пр(е, и)летіти додому, пр(е, и)мудрий дідусь.

§56. Вдосконалюємо правописні вміння

1. 1. Прочитай текст. Про що розмовляли діти?

— Галинко, а ти знаєш, в яких випадках писати префікс **з-**, а в яких **с-**?

— Авжеж, Дмитрику. Префікс **с-** треба писати якщо корінь починається на **к, ф, п, т, х**. В усіх інших випадках потрібно вживати префікс **з-**.

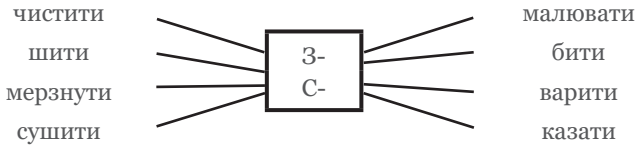
— Правильно, Галинко. А щоб не помилитися, перед якими буквами писати префікс **с-**, треба запам'ятати фразу «КаФе ПТаХ».

Про написання яких префіксів говорили діти? Як запам'ятати їх правопис? Який секрет розповів Дмитрик?

1. 2. Поєднай префікси з дієсловами. Запиши утворені слова.

2. Прочитай речення. Запиши їх, додаючи префікси з-, с-. Поясни свій вибір.

1. Налетіли гуси з далекого краю, били, колотили воду на Дунаю (*З народного*). 2. летіла у небо весела зозуля 3. Мед бирала бджілка в полі із квіток, мак шептав-півав їй гарних піванок (*С. Жупанин*).

3. 1. Прочитай повідомлення вченого Лінгвіста.

Друже, в українській мові у префіксах *роз-*, *без-* завжди пишеться буква з: *розпитати*, *безхмарний*.

Однак, зауваж, що під час вимови кінцевий приголосний префіксів *роз-*, *без-* уподібнюється першому приголосному кореня. Тому

ВИМОВЛЯЄМО:

бе[с:]лавний (вчинок)
бе[ж:]урний (спів)
бе[ш:]умний (двигун)
ро[с:]шитий (одяг)

ПИШЕМО:

безславний
безжурний
безшумний
розшитий

3. 2. Прочитай речення, дотримуючись правил української вимови. Спиши. Познач у словах префікси.

1. Мерехтять в очах безконечний шлях (*Б. Лепкий*). 2. Чудеса розсипав дощик літній.
3. Візьму я глини, розмочу в водичці, замажу рану яблуні-сестриці (*С. Жупанин*). 4. Навік пройшла пора безславна (*О. Олесь*).

4. 1. Прочитай слова, дотримуючись правил української вимови. Поміркуй над їх правописом.

Під'їхати, з'їхати, об'їхати, в'їхати.
З'єднати, об'єднати, роз'єднати.
З'явитися, роз'яснити, з'ясувати.

4. 2. Перевір правильність своїх міркувань: прочитай повідомлення.

Апостроф пишеться після префіксів, які закінчуються твердим приголосним, перед я, ю, є, ї. Наприклад: *від'їхати*, *роз'яснити*, *під'їзд*, *об'їзд*.

5. Прочитай речення. Спиши їх. Поясни вживання апострофа у словах.

1. Ще не весь сніг розтанув, а вже з'явились перші квіти. 2. Санду, з'ясууй, коли відправляється поїзд до Одеси. 3. Дем'ян під'їхав до школи автобусом. 4. До під'їзду під'їхало таксі.

§57. Розрізняємо однозвучні префікси і прийменники

1. 1. Розглянь малюнки. Розкажи, хто де.

1. 2. Побудуй і запиши словосполучення за змістом малюнків. Підкресли слова, які вказують на місце. Пригадай, до якої частини мови вони належать. Для чого вони служать?

1. 3. Розглянь схеми. Утвори нові слова і словосполучення. Запиши їх.

за
під
до

➤

співати

бігти

➤

за _____ хату
під _____ дерево
до _____ школи

1. 4. Порівняй правопис однозвучних префіксів і прийменників. Зроби висновки: доповни і запиши речення.

Префікс — це _____ слова. Він пишеться зі словом завжди _____. Прийменник — це _____ мови. Він пишеться з іншими словами завжди _____.

2. 1. Побудуй і запиши словосполучення, вставляючи замість рисок прийменники. Познач префікси у словах.

Допливти _____ берега, заховатися _____ дерево, підкласти _____ подушку, намалювати _____ полотні, відпливти _____ берега, злетіти _____ гілки, написати _____ дощці.

2. 2. З утвореними словосполученнями склади і запиши три речення.

3. 1. Послухай повідомлення вченого Лінгвіста. Про що в ньому йдеться?

Друже, щоб відрізнити прийменник від префікса у словах типу **на** горі й **нагорі**, треба спробувати вставити між ними прикметник. Якщо зміст висловлювання дозволяє це зробити, то маємо справу з прийменником і пишемо окремо, якщо ні — то це префікс і пишемо разом. Наприклад: сосна **на** (високій) горі та **нагорі** ще одна кімната.

3. 2. Перевірте, як ви запам'ятали інформацію: запитайте одне одного, як розрізняти однозвучні префікси і прийменники, і дайте відповіді.

3. 3. Прочитай і запиши речення, розкриваючи дужки. Підкресли прийменники.

1. Діти залишили іграшки (у)купі піску. 2. Ми з Тарасом росли (у)купі. 3. Він ліг (на)бік і заснув. 4. Іонел відкликав приятеля (на)бік. 5. Струмок збігав (з)гори. 6. Місяць дивиться (з)гори.

4. Утвори і запиши словосполучення за зразком. Познач префікси у словах.

Зразок: Ділянка при школі — пришкільна ділянка.

диво за морем — _____ диво
лампа на столі — _____ лампа

кафе при дорозі — _____ кафе
дерева без листя — _____ дерева

5. Прочитай речення. До якого жанру літератури вони належать? У яких випадках доречно їх вживати? Запиши речення, розкриваючи дужки. Доведи правильність свого запису.

(Про)вовка (про)мовка, а він у хату. (На)скочила коса (на)камінь. В (за)критий рот муха не (за)лізе. Язык (до)Києва (до)веде.

§58. Спостерігаємо, міркуємо, аргументуємо власну відповідь, навчаємося описувати

1. 1. Послухай текст. Визнач його основну думку.

Опис — це текст, який вказує на ознаки об'єкта (предмета, тварини, людини) мовлення. Що ж таке ознака? Це характерна особливість, властивість, за якою ми пізнаємо предмет. До ознак відносять розмір, форму, колір, запах, смак, вік, зовнішність, рухливість, характер і т. ін.

У різних об'єктів мовлення свої ознаки. Стіл, дерево, кімната, небо та ін. мають свої їм властиві ознаки. Але кожен стіл, кожне дерево, кожна кімната відрізняються своїми особливостями. Наприклад, стіл може бути письмовим, великим, дубовим, круглим, але він не може бути злим, кулеподібним.

Ось чому потрібно вивчати дійсність. Спостерігати навколишній світ, бачити ознаки, знаходити слова для їх відтворення. Чим більше будемо розвивати вміння спостерігати, тим багатшим і різноманітнішим буде наше світобачення, повнішим словниковий запас, тим точніше буде наше мовлення.

(За Галиною Шелеховою)

1. 2. Прочитай текст. Знайди і зачитай рядки, в яких йдеться про те, для чого потрібно вчитися описувати. Чи погоджуєшся ти з думкою автора?

1. 3. Поміркуй і розкажи, у яких ситуаціях ти вдаєшся до такого типу мовлення, як опис.

2. 1. Прочитай короткий опис мовленнєвих ситуацій. Яким типом мовлення буде користуватися адресант у кожній з них? Аргументуй свою відповідь.

- ✧ Підготувати оголошення про розшук собаки, який загубився.
- ✧ Розказати сестрі, який саме подарунок тебе б порадував.
- ✧ Розповісти мамі про сукню, яка сподобалася.
- ✧ Поділитися з приятелями враженнями про новий автомобіль, який придбав тато.
- ✧ Розповісти подрузі про своє нове помешкання.
- ✧ Розказати бабусі про папугу, якого подарували батьки.

2. 2. До однієї з ситуацій (на вибір) добери слова і вирази, які можна використати у процесі опису.

2. 3. Склади і прочитай опис, який відповідає обраній ситуації.

3. 1. Прочитай повідомлення вченого Лінгвіста. Про що в ньому йдеться?

Розрізняють *наукові* й *художні* описи.

У науковому описі наводиться перелік основних (істотних) ознак предмета, його властивостей. Мета — дати точну інформацію про розмір, форму, вагу, колір, властивості тощо. Для наукових описів добирають тільки найважливіші факти. Виклад лаконічний, послі-

довний, слова вживаються тільки в прямому значенні. Такі описи наведено в підручниках, довідниках, енциклопедіях.

Художній опис містить ознаки, які автору видаються головними на цей момент. Предмети він зображує такими, якими бачить і уявляє їх собі. У художньому описі переважають образи, сприйняття автора, його настрій, думки, почуття. Мета — створити образне, яскраве враження про предмет, викликати в читача певне ставлення до нього. Щоб опис був гарний, треба вміти підмітити й вибрати найважливіші ознаки й розташувати їх у певному порядку.

3. 2. Прочитай тексти. Яка тема кожного з них?

Стоїть на узліссі міцний крислатий дуб. Дуже давно він там росте, а отже, бачив на своєму віку багато. Глибокі зморшки поорали його товсту кору. Своїм міцним крислатим гіллям він сягає до неба. Простягає у різні боки свої розлогі віти. Ніякий вітер не в змозі обірвати його брунатне листя. Дуб, немов вартовий, охороняє тишу та спокій осіннього лісу.

Дуб належить до родини букових. Росте дуже повільно: спочатку (до 80 років) у висоту, пізніше — в товщину. Любить світло. Доживає до 400—1000 років. Має високоякісну деревину, яка відзначається міцністю й довговічністю.

До якого стилю мовлення належить кожен з описів? Яка мета першого тексту? А другого? Яким описом ти скористаєшся, щоб повідомити про конкретні розпізнавальні ознаки дерева, а яким — щоб поділитися своїми враженнями, захопленням від величі побаченого.

4. 1. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається?

На островах Тихого океану росте дика троянда. Вона називається трояндою-хамелеоном. Ця рослина весь час міняє своє забарвлення. У тіні вона біла. На світлі стає червоною. Вночі червоний колір поступово переходить у блакитний, а потім у світло-рожевий. Під ранок троянда стає білою.

4. 2. Галинка і Дмитрик прочитали текст і засперечалися. Дмитрик стверджував, що текст написаний в науковому стилі, а Галинка заперечувала, оскільки в тексті відсутня точна інформація про основні ознаки, немає цифрових даних. А якої думки ти дотримуєшся? Перевір правильність своїх здогадів: прочитай повідомлення вченого Лінгвіста.

Ви прочитали опис у науково-популярному стилі. Призначення цього стилю — популяризувати наукові відомості серед читачів, які не знайомі в достатній мірі з певною наукою, тому інформація подається в доступній, і нерідко — у цікавій формі.

4. 3. Знайди і випиши з літературних чи медіа-джерел опис предмета чи об'єкта, який тебе цікавить, або опиши його самостійно. Вкажи, яким стилем мовлення ти користувався(-лася).

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

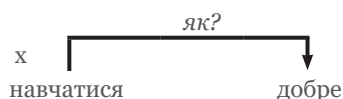
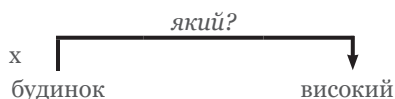
§59–60. Ознайомлюємось з назвами розділів науки про мову. Повторюємо знання, засвоєні в початкових класах про словосполучення, речення

1. 1. Прочитай розповідь вченого Лінгвіста.

Синтаксис — це розділ лінгвістики, у якому вивчається будова словосполучень і речень, способи та засоби зв'язку між їхніми складовими частинами.

З початкових класів ти вже знаєш, що таке словосполучення, а що — речення. Пригадай! *Словосполучення* — це поєднання двох або більше повнозначних слів, з яких одне слово є головним, а інші — залежними від головного. Наприклад:

Тобі відомо, що в кінці й середині речень уживаються різні розділові знаки. *Пунктуація* — це розділ науки про мову, який вивчає систему розділових знаків і правил їх вживання на письмі. Це слово походить від латинського слова *пунктум*, що означає *крапка*.

Про що розповів вчений Лінгвіст? Що тобі було відомо раніше, а про що ти дізнався(лася) з тексту?

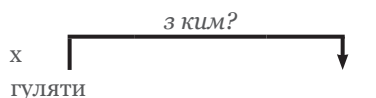
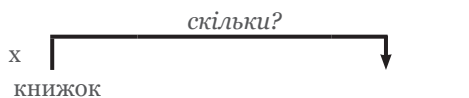
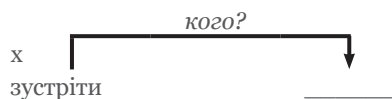
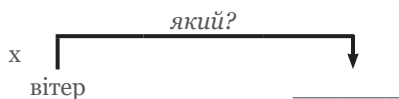
1. 2. За змістом тексту складіть три запитання. Зверніться з ними одне до одного й отримайте відповіді.

Я вивчаю синтаксис для того, щоб _____.

Я вивчаю пунктуацію для того, щоб _____

1.4. Переглянь приклади, які навів вчений Лінгвіст. Визнач головне слово у кожному словосполученні. Як воно позначається?

2. Розглянь схеми. Віднови і запиши словосполучення.

Українська мова; рідне село; мама, допомагати.

Читати казку; приходити, будувати; веселий клоун.

Музика, спів; їхати до тітки; п'ять дерев.

3. 2. Запиши словосполучення, як показано у вправі 1. 1.

4. 1. Із наведених слів склади і запиши словосполучення. Познач головне і залежне слово.

Зустрітися, подруга, з; пригощати, груша; з, піти, товариш; ніж, різати; на, туристи, площа.

4. 2. Познач закінчення іменників, поясни їх правопис.

5. Прочитай слова. Побудуй і запиши словосполучення.

шовковий
солодкий
цікавий

кавун
казка
плаття

йти
їхати
бігти

по
до
з

місто
ліс
брат

5. Розглянь малюнки. За кожним із них склади й запиши можливі словосполучення. Познач у них головне і залежне слова.

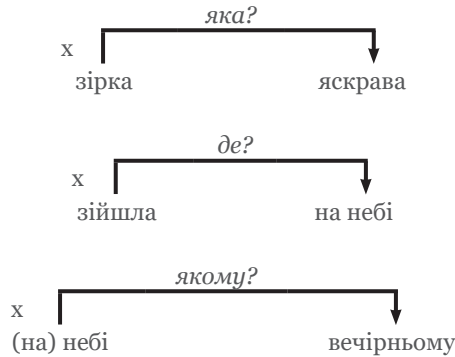

6. Прочитай повідомлення вченого Лінгвіста. Про що в ньому йдеться?

Друже, зверни увагу: речення складаються зі словосполучень. Головні члени речення не є словосполученням, хоча кожне з них може входити до складу словосполучень.

На вечірньому небі зійшла яскрава зірка.

З чого складаються речення? Чи є словосполученням головні члени речення?

7. Прочитай речення. Визнач, зі скількох словосполучень складається кожне з них. Покажи це: зроби запис за зразком, наведеним у праві 6.

1. Зацвіли каштани у моєму місті. 2. Сонячне проміння цілувало квіти. 3. Катруся граєть-ся з молодшим братиком.

8. 1. Складіть і запишіть речення з наведених груп слів.

Я, місто, жити, в, Герца. Воно, давня, мати, історія. У, Георгій Асакі, народитися, Герца, письменник. А, ще, відоме, місто, тим, є, що, найменше, Україна, в.

Прочитай записаний текст. Про яке місто йдеться в ньому? Що ти знав(–ла) про це місто раніше, а про що дізнався(–лася) з тексту?

8. 2. Чи відомі тобі цікаві факти, якими можна доповнити цей текст? Розкажи про них.

8. 3. Із записаного тексту випиши п'ять словосполучень, в кожному з них познач головне і залежне слова.

§61–62. Складаємо речення різних видів, удосконалюємо вміння вживати відповідні розділові знаки в кінці речень

1. Послухай повідомлення вченого Лінгвіста.

Нас оточує величезний цікавий світ, який постійно змінюється. Щоб зберегти часточку цього світу, зупинити мить, можна зафіксувати її з допомогою фотографії, відео тощо.

Речення можна порівняти з фотографією, тому що воно відображає якусь подію, факт, фрагмент, шматочок дійсності.

Про що розповів вчений Лінгвіст? З чим він порівнює речення? Яка основна думка тексту?

1. 2. Прочитай повідомлення.

Пригадай! Речення — одна з головних одиниць мовлення. За допомогою речень ми про щось повідомляємо, висловлюємо думку, почуття, звертаємось одне до одного із запитаннями, наказами, порадами.

За метою висловлювання речення бувають *розповідні (enunțative)*, *питальні (interogative)*, *спонукальні (imperative)*.

За інтонацією речення бувають *окличні* і *неокличні*. У кінці речень ставиться крапка, знак питання або знак оклику.

1. 3. Пригадай, які речення за метою висловлювання виділяють у твоїй рідній мові. Розкажи про відмінності між класифікацією речень у румунській й українській мовах.

1. 4. За змістом повідомлення складіть три запитання. Зверніться з ними одне до одного й отримайте відповіді.

1. 5. Склади і запиши румунсько-український словник термінів за змістом повідомлення.

Вірмени позначають питальну інтонацію в кінці речення двокрапкою, а греки — крапкою з комою. А іспанці ставлять знак питання і на початку, і в кінці питального речення.

1. 6. Прочитай міркування Галинки і Дмитрика.

— Дмитрику, мені сподобалося правило іспанців ставити знак питання на початку і в кінці питального речення. Це ж дуже зручно: коли під час читання на початку речення бачиш цей знак, одразу можеш дібрати відповідну інтонацію.

— Згоден з тобою, Галинко. А ще тобі цікаво буде дізнатися, що в іспанців є таке саме правило і щодо вживання знака оклику.

1. 7. Чи погоджуєшся ти з міркуваннями Галинки? Вислови свою думку щодо правила, яке є в іспанській мові.

2. 1. Прочитай речення. Випиши спочатку питальне речення, потім розповідне, спонукальне, окличне.

Частіше посміхайтесь і будьте ввічливі! Чи вмієте ви спілкуватися? Виявляйте інтерес до інших людей та їхніх справ. Добрі стосунки між людьми залежать від їхнього вміння добре спілкуватись, добре говорити.

2. 2. Перечитай свій запис. Чи можна вважати ці речення текстом? Чому так вважаєш? Яка його тема?

3. 1. Прочитай текст. Про що в ньому йдеться?

Любий друже! Придивися, прислухайся до світу. Він такий неповторний! Поспостерігай за птахами. У кожної пташки своя мова. Ластівки щебечуть, голуби туркочуть, солов'ї тьохкають, зозулі кують, чайки квилять.

Те саме діється й у світі людей. Кожен народ має свою мову. Нею спілкуються, творять пісні, складають вірші.

Мова кожного народу — це колиска, у якій вигойдуються його душа.

Яка основна думка тексту? Поясни, як ти розумієш зміст останнього речення.

3. 2. Проаналізуй, які речення за метою висловлювання й інтонацією є у тексті. Свою відповідь ілюструй прикладами.

3. 3. Випиши з тексту речення, в яких йдеться про мову.

4. 1. Розглянь малюнки. Хто на них зображений? Дай імена персонажам на малюнках. Хто що робить? Який у кого настрій?

4. 2. За змістом малюнків склади речення, різні за метою висловлювання та інтонацією.

4. 3. За змістом одного з малюнків (на вибір) склади невеликий текст-розповідь. Запиши його.

5. 1. Прочитай текст. Про що в ньому йдеться?

Уранці я прокидаюся, чищу зуби. Кожного дня роблю зарядку. Перед їжею я мию руки. Перед сном провітрюю кімнату. Я дотримуюсь здорового способу життя.

5. 2. Перебудуйте речення так, щоб вони були питальними. Якщо треба, замініть займенник я на ти. Запишіть текст.

5. 3. Перебудуйте речення так, щоб в них було висловлено поради. Поміркуйте, які речення за метою висловлювання потрібно утворити. Запишіть текст.

6. Прочитай повідомлення.

Важко уявити собі текст без ком і крапок, тире, знаків питання та оклику. Здається, вони завжди були невід'ємною частиною текстів. Та це не так. Письменники та читачі у давні часи обходилися без знаків пунктуації впродовж тисячоліть. Що ж змусило їх згодом передумати?

Про що йдеться в тексті? Що нового ти дізнався(лася) з тексту? Що тебе здивувало? Спробуй відповісти на поставлене в тексті запитання.

7. 1. Прочитай текст. Про що в ньому йдеться?

Жила-була на Землі людина Багато що дивувало її і на землі, й на небі
Засяяло на небі приязне сонечко Чому воно так сяє Чому не падає донизу
Дикі звірі бігають дрімучими лісами А птахи живуть високо А риби — завжди у воді І ніхто не полишає свій «дім» Чому

Вночі на небі місяць і так багато ясних зірок А вдень — тільки сонце Чому
Багато що було незрозуміле людині А незрозуміле хотілося зрозуміти і пояснити

(За Феліксом Левом)

7. 2. Запиши текст, ставлячи потрібні розділові знаки.

Друже, зверни увагу: розділові знаки мають важливе значення. Часто неправильно поставлений або відсутній знак може призвести до помилкового розуміння змісту речення або викликати смішні ситуації. Ось, наприклад, як у наведеному нижче вірші Алли Свашенко.

8. 1. Прочитайте вірш. Поміркуйте, що в ньому не так сказано. Як має бути насправді?

А зараз я тебе розважу:
кладуть фундамент з трикотажу
купальник шиють із сукна
пальто зимове з полотна
серветки роблять із насіння
олію часто б'ють з каміння

8. 2. Побудуйте за змістом вірша діалог. Можна почати так: «*Чи кладуть фундамент ...*»

8. 3. Спиши вірш, знаходячи межі речень. Постав в кінці кожного з них розділовий знак. Де потрібно, перебудуй речення.

563. Висловлюємо власні думки, навчаємося писати вітальну листівку

1. 1. Які ти знаєш свята? Розглянь малюнки і розкажи, у який спосіб люди вітають одне одного зі святом. Кого тобі доводилося вітати зі святом? Як ти це робив(–ла)?

1. 2. Послухайте текст. Про яку традицію в ньому йдеться? Висловіть свою думку з цього приводу.

Традиція вітати зі святами один одного листівками на перший погляд здається беззаперечною. Але виявляється, думки щодо цього різняться. Одні вважають, що з появою мережі Інтернет, електронної пошти й соціальних мереж традиція відправлення вітальних листівок стала поступово занепадати. Інші стверджують, що людям усе ще подобається теплота підписаних від руки листівок.

1. 3. Чи отримував(–ла) ти вітальні листівки? Якщо так, то розкажи, хто тебе вітав і з яким святом. Які емоції ти тоді відчував(–ла)?

1. 4. Кого ти хотів(–ла) би привітати листівкою? Які побажання ти написав(–ла) би?

2. 1. Прочитай листівку. Зі скількох частин складається текст листівки? Про що йдеться в кожній з них?

2. 2. Прочитай звертання. Поміркуй, до кого доречно так звернутися у вітальній листівці.

Любий(–а), дорогий(–а), шановний(–а), вельмишановний(–а)

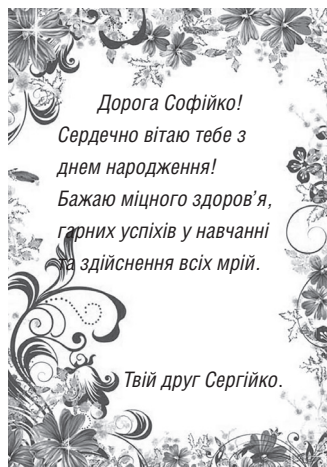
2. 3. Прочитай фрази, за допомогою яких висловлюється привітання. Які з них ти використовував(–ла) у власному мовленні? За яких обставин?

Вітаю Вас з нагоди....

Прийми мої найщиріші вітання з нагоди....

Від щирого серця вітаю Вас із....

Сердечно вітаю тебе з....

Друзі! Побажання, як обов'язковий елемент вітальної листівки, висловлюються за допомогою дієслів *бажати* та *зичити*. Залежно від віку людини та ступеня близькості між вами доречно вживати пошанну форму множини і писати займенники з великої букви: *вітаю Вас, зичу Вам*.

Пам'ятайте! Ваше привітання повинно бути щирим, доброзичливим і відвертим, тоді воно торкнеться душі того, кому адресується.

2. 4. Склади і запиши текст вітальної листівки.

§64. Закріплюємо знання про граматичну основу речення

1. Прочитай слова румунською мовою. У стовпчику праворуч знайди їх українські відповідники.

părțile principale

підмет

părțile secundare

головні члени

subiectul

присудок

predicatul

другорядні члени

1. 2. Обидва стовпчики запиши так, щоб у тебе вийшов румунсько-український словник термінів.

1. 3. Прочитай запитання вченого Лінгвіста. Поміркуй, як на них відповісти. Добери приклади, які ілюструватимуть відповіді.

Які члени речення є головними?

Як ще називають підмет і присудок?

На які запитання відповідає підмет? Що називає?

На які запитання відповідає присудок? Що називає?

1. 4. Із запитаннями, які запропонував вчений Лінгвіст, зверніться одне до одного. Отримайте на них відповіді.

2. 1. Прочитай, як Дмитрик виконав завдання. Чи погоджуєшся ти з відповіддю хлопчика?

У клас зайшов вчитель. Він усміхнувся до учнів.

- Вчитель* – підмет, виражений іменником, відповідає на питання *хто?*, називає особу, яка виконує дію.
- Зайшов* – присудок, виражений дієсловом, відповідає на питання *що зробив?*, називає дію, яку виконує підмет.
- Вчитель зайшов* – це головні члени речення; всі інші члени речення є другорядними.

2. 2. За наведеним зразком проаналізуй друге речення: визнач граматичну основу, до якої частини мови належить кожен з головних членів.

3. Прочитай текст. Спиши. Визнач граматичну основу в кожному реченні.

Іван Франко змалку записував народні пісні, казки, легенди. Він не раз чув їх у батьковій кузні. Письменник любив дітей. Він написав збірку казок «Коли ще звірі говорили»

4. 1. Розглянь малюнки. Дай дітям імена. Розкажи, хто що робить. Склади і запиши речення за змістом кожного малюнка.

4. 2. Склади і запиши речення за змістом кожного малюнка. У кожному реченні визнач його граматичну основу. Якими частинами мови виражені підмет і присудок?

4. 3. Побудуйте діалог: запитайте одне одного, як ви проводите дозвілля.

5. Прочитай текст. Спиши його. Визнач і підкресли граматичну основу в кожному реченні.

Кожна людина дбає про своє здоров'я. Його ти не купиш ні за які гроші. Здоров'я залежить від поведінки людини, способу її життя. Ще в дитинстві батьки навчають нас правил гігієни, здорового харчування, загартовують.

§65. Встановлюємо зв'язок між головними і другорядними членами речення

1. 1. Прочитай повідомлення вченого Лінгвіста.

Друже, ти вже знаєш, що слова в реченні пов'язані між собою за змістом і граматично. Зв'язок слів у реченні можна встановити за допомогою питань.

Підмет і пов'язані з ним другорядні члени речення становлять групу підмета. Присудок і пов'язані з ним другорядні члени речення становлять групу присудка.

1. 2. Прочитай речення. Випиши з нього словосполучення, пов'язані з підметом, а потім ті, що пов'язані з присудком.

Галасливі, стурбовані чайки літали вгорі над човном.

1. 3. Прочитай, як виконала завдання Галинка. Чи погоджуєшся ти з відповіддю дівчинки?

Чайки (які?) галасливі, стурбовані літали (де?) вгорі над човном.

група підмета

група присудка

1. 2. Прочитай і спиши речення.

Вранці прокидається ясне сонечко. У моєму саду витають пахощі бузку. Хмари пливуть у синьому небі.

1. 3. Визнач і підкресли граматичну основу в кожному реченні. Назви групу підмета і групу присудка.

2. Прочитай і спиши речення. Усно встанови зв'язок між словами в кожному реченні. Визнач і підкресли граматичні основи в реченнях.

1. Сьогодні на уроці вчитель розповідав історію нашого міста. 2. Сонце осяяло картини на стіні. 3. Діти шукали дорогу додому. 4. Рослини швидко ростуть влітку після дощу.

3. 1. Спробуйте повіршувати. Доберіть з довідки слова, які допоможуть відновити вам вірш Григорія Донця.

Вітер осінній
листя _____.
Дощ _____.
_____ трава.

Вже _____
у вирій пташки.
_____ тумани
біля ріки.

Довідка: зрива, розносить; іде, накрапає; хилиться, никне; вирушили; полетіли; пересуваються, бродять.

3. 2. Запиши відновлений вірш. Якими членами речення є дібрані тобою слова? Визнач групу підмета і присудка в кожному реченні.

4. 1. Прочитай речення. До якого жанру літератури вони належать? Як ти розумієш їх зміст?

Перед розумом і сила поступається. Не борода робить чоловіка мудрим. Правда суду не боїться. Під лежачий камінь вода не тече. Гарна книга краще зіроньки світить (*Народна творчість*).

4. 2. Спиши речення, визнач і підкресли граматичні основи.

§66. Спостерігаємо, вправляємось у вживанні іменного складеного присудка в мовленні

1. 1. Прочитай повідомлення вченого Лінгвіста.

В українській мові присудок може складатися з двох слів. Першим з них буде допоміжне слово (*був, буде, стане, зробиться, зветься, є*). А друга частина такого присудка буде виражена іменником або прикметником. Наприклад: Андрійко стане військовим. Немовля було крихтним. Такі присудки називаються іменними складеними.

1. 2. Перевірте, чи правильно визначено головні члени в наведених реченнях. Доведіть свою думку.

1. Хлопчик був у зоопарку. 2. Хлопчик був веселий. 3. Нічка була темна. 4. Нічка темна гори вкрила. 5. Стала Марійка на порозі. 6. Марійка стала чемпіонкою з бігу.

1. 3. Спишіть речення. Правильно визначте головні члени.

2. 1. Послухай текст. Про кого в ньому розповідається?

За Михайлом Слабошпицьким

Донькам князя Ярослава Мудрого судилися незвичайні долі. Анна одружилася з королем Франції. Король був неписьменний. Замість підпису він ставив хрестик. Анна ж була високоосвіченою. Вона привезла до Парижа багато книжок з бібліотеки свого батька. Після смерті чоловіка Анна стала королевою Франції.

Друга донька Ярослава Єлизавета була королевою Норвегії. Після загибелі чоловіка Єлизавета одружилася з королем Данії. Так у Київській Русі з'явилася ще одна дружня країна.

Третя донька князя Анастасія стала королевою Угорщини.

Про що ти довідався(лася) з тексту? Що тебе здивувало? Добери заголовок до тексту.

2. 2. Спиши перший абзац тексту. Визнач головні члени в кожному реченні.

3. Дай письмову відповідь на запитання.

1. Ким був твій дідусь? 2. Ким була твоя бабуся? 3. Ким мрієш стати ти? 4. Ким мріє стати твій друг (подруга)?

4. 1. Прочитай текст. Про кого в ньому йдеться?

Давно колись у чоловіка і жінки була донька. Звалась вона Ясновида Прекрасна. Дівчинка була красунечкою. Ясні зіроньки в небі задивлялися на її вроду. Навіть троянди заздрили її рожевим, як пелюстки щічкам. Небо часто зітхало і плакало, дивлячись на Ясновиду. Адже очі дівчинки були синіші за небесну блакить. Трави на луках та левадах аж до землі никли, заздрячи волоссям красуні. Таким воно було довгим і м'яким, як шовк.

(За Іваном Шпигуном)

4. 2. Спиши текст. Підкресли підмети і присудки в реченнях.

4. 3. Опиши зовнішність когось зі своїх приятелів або родичів. Свій текст запиши.

§67. Складаємо речення, вправляємось у вживанні тире між підметом і присудком

1. 1. Прочитай повідомлення вченого Лінгвіста.

В українській мові присудок може бути виражений іменником в називному відмінку. Тоді між підметом і присудком або групою підмета і присудка ставиться тире. Наприклад:

Наша мова — щум гаїв.

Друг мого друга — мій приятель.

група підмета

група присудка

Якщо присудок виражений не іменником, а іншими частинами мови, то тире не ставиться. Наприклад:

Восени і горобець багатий.

Тире не ставиться також тоді, коли перед присудком (чи групою присудка) стоїть *не*. Наприклад: *Сова соколу не пара.*

1. 2. Випиши з тексту приклади, які наводив вчений Лінгвіст.

1. 3. Прочитай прислів'я. Як ти розумієш їх зміст?

1. Хліб — усьому голова. 2. Хліб — батько. Вода — мати. 3. Діти — це окраса дому. 4. Думка найшвидша. Земля найситніша. Сон наймиліший. 5. Приятель вірний — найбільший скарб.

1. 4. Спиши. Підкресли головні члени речень. Поясни вживання або невживання тире між підметом і присудком у кожному з речень.

2. Спиши речення, ставлячи, де потрібно, тире між підметом і присудком. Поясни свій вибір.

1. Батьківщина це твоя колиска (*О. Духнович*). 2. Природа мудра (*Л. Костенко*). 3. Дніпро це символ України (*В. Лучук*). 4. Щастя не слава, не гроші. Щастя це друзі хороші (*О. Підсуха*).

3. 1. Прочитайте останні речення у вправах 1. 3. та 2. Що спільного між ними? Чи погоджуєтесь ви з цими твердженнями?

3. 2. Чи траплялися у твоєму житті випадки, що підтверджували правдивість цих суджень? Розкажи про це.

4. 1. Прочитайте слова і словосполучення, наведені у стовпчиках. Використовуючи їх, складіть і запишіть речення.

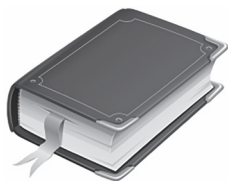
Грудень
Вербі і калина
Кит
Підмет і присудок
Футбол
Київ

найбільша тварина у світі.
головні члени речення.
перший місяць зими.
символи України.
столиця нашої держави.
улюблена гра хлопців.

4. 2. Поясніть розділові знаки, вжиті між підметом і присудком.

5. Розглянь малюнки. За кожним із них склади й запиши речення із присудком, вираженим іменником або прикметником.

§68–69. Навчаємося поширювати речення

Пригадай! Якщо речення складається тільки з граматичної основи, то воно *непоширене (nedezvoltate)*.

Якщо в реченні, крім підмета і присудка, є бодай один другорядний член речення, то воно *поширене (dezvoltate)*.

Якщо в реченні є кілька однорідних підметів і присудків, але немає другорядних членів, то такі речення непоширені.

1. 1. Прочитайте групи речень. Знайдіть в кожній групі «зайве» речення. Поміркуйте, за якою ознакою будете його шукати в кожному випадку.

1. Скоро сонечко пригріє. Потечуть струмки. Пишний гай зазеленіє (О. Олесь).
2. Осипаються клени. Листя з дуба летить. Лиш ялинка зелена серед лісу стоїть (Г. Бойко).
3. Пишається калинонька. Явір молодіє. А кругом їх верболози й лози зеленіють.
4. Тихесенький вітер віє. Степи, лани мріють. Між ярами над ставами верби зеленіють (Т. Шевченко).

1. 2. Вилучи «зайве» речення в кожній групі, а ті, що лишилися, спиши.

2. 1. Прочитай повідомлення вченого Лінгвіста.

В українській мові додаток (*complementul*) відповідає на питання непрямих (*indirecte*) відмінків. Означення (*atributul*) відповідає на питання який? яка? яке? які? чий? чия? чие? чий? котрий? котра? котре? котрі? Обставина (*complementul circumstanțial*) відповідає на питання де? куди? звідки? коли? як?

Додаток умовно позначається так: _____, означення — так: ~~~~~, обставина — так:

2. 2. За змістом повідомлення складіть пам'ятку-підказку «Другорядні члени речення».

3. Прочитай речення. Пошир їх і запиши. Які члени речення ти для цього використовував(—ла)?
_____ сніги розтали. Світить _____ сонце. Біжать _____ струмки. Прийшла _____ весна. Усе _____ зазеленіло. Зацвіли _____ сади. _____ співають пташки.

4. 1. Прочитайте речення. Спробуйте визначити в реченнях підмети й додатки. Яку трудність ви відчули? Що допомогло виконати завдання?

1. Пиріг пече мати. 2. Учень виконує завдання. 3. Міст освітлює ліхтар. 4. День змінює ніч.

4. 2. Спишіть речення. Позначте головні і другорядні члени речення.

5. 1. Відновіть вірш Олега Орача, добираючи з довідки потрібні другорядні члени речення.

Пахне пиріг колосками _____,
росами _____ і _____,
пісню трактора, дощиком _____,
сонцем _____, _____ і _____.
Пахне пиріг _____ руками
_____ тата, _____ мами.

Довідка: пшеничний; ранній, опівнічний; лагідний; ранковий, обідній, західний; трудовий; рідний, рідна.

5. 2. Запиши вірш. Які другорядні члени речення ти додавав(–ла)? Підкресли їх відповідними лініями.

6. 1. З наведених слів утвори можливі, на твій погляд, словосполучення. Запиши їх.

6. 2. Із двома словосполученнями склади й запиши речення. Познач головні й другорядні члени.

7. 1. Прочитай словосполучення. На яку тему можна скласти текст з ними?

Прокидаюсь уранці; щасливий день; збираюсь до школи; зустрічаюсь з приятелями; дружні розмови.

7. 2. Склади й запиши невеликий текст. Визнач другорядні члени речення.

8. 1. Прочитай текст. Про що в ньому йдеться?

У Греції кожні чотири роки проводилися загальнонародні спортивні змагання. Вони відбувалися в місті Олімпії і звалися Олімпійськими. На цей час оголошували мир. Із різних грецьких міст збиралися в Олімпії спортсмени і глядачі.

Перші ігри відбулися у 18 столітті до нашої ери. Вони проводилися тисячу разів. Але потім ігри були заборонені.

Відновилися Олімпійські ігри в 1896 році. Відтоді вони стали всесвітніми й відбуваються в різних країнах по черзі.

Про що ти довідався(–лася) з тексту? Чи стежив(–ла) ти, як проходили останні Олімпійські ігри? Кого з олімпійських чемпіонів ти знаєш?

8. 2. Спиши текст. У виділених реченнях визнач та підкресли головні і другорядні члени.

570–71. Добираємо однорідні члени речення, пунктуаційно правильно оформлюємо їх на письмі

1. 1. Прочитай повідомлення вченого Лінгвіста.

Друже, пригадай: в українській мові, як і в румунській, члени речення можуть бути однорідними (*părțile omogene*), якщо вони відповідають на одне й те саме питання і відносяться до одного слова.

У вимові однорідні члени виділяються інтонаційно, а на письмі — комами.

Про що повідомив учений Лінгвіст? Які члени речення називаються *однорідними*?

1. 2. Прочитай таблицю, яку підготували Галинка і Дмитрик. Користуючись нею, розкажи про вживання розділових знаків при однорідних членах речення. Добери власні приклади для ілюстрації кожного з наведених випадків.

При однорідних членах речення

кому ставимо,

- якщо між ними нема **і (ї)** (*Ми читаємо, пишемо*).
- якщо між ними є **а, але** або **та** в значенні **але** (*Ми не читаємо, а пишемо. Ми читаємо, але не пишемо*).
- якщо сполучник **і(ї)** повторюється кілька разів (*Ми і читаємо, і пишемо, і малюємо*).

кому не ставимо,

- якщо між ними один раз вжито **і (ї)** (*Ми читаємо і пишемо*).

2. 1. Прочитай вірш *Лариси Лужецької*. Поміркуй, які почуття до української мови в ньому висловлені.

Ніжна, мила, світанкова,
ясна, чиста, колискова,
мелодійна, дзвінкотюча,
дивна, радісна, співуча,
лагідна, жива, казкова,

красна, чарівна, шовкова,
найдорожча, добра, власна,
мудра, сонячна, прекрасна,
солов'їна, барвінкова
українська мова.

2. 2. Назви однорідні члени речення. Зверни увагу на розділові знаки при них.

3. 1. Прочитай вірш *Алли Свашенко*. Яка основна думка вірша?

Коли ти друже добре вчишся,
своїй землі ти знадобишся

як архітектор режисер
поет художник інженер.

3. 2. Спиши, уживаючи потрібні розділові знаки.

3. 3. Запитайте одне одного про те, ким мрієте стати. Чому саме ця професія приваблює?

4. 1. Послухай вірш *Марії Хоросницької*. Яку картину ти уявив (–ла)?

Гуси-лебеді летіли
біле пір'ячко губили.
І встеляли білим пір'ям
площі вулиці подвір'я

підвіконня ґанки дахи
вкрили пір'ям білі птахи.
Здогадатись кожен міг:
то не пір'ячко, а сніг.

4. 2. Спиши вірш, ставлячи потрібні розділові знаки.

5. 1. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається? Які почуття висловлені?

Я живу в маленькому, але дуже мальовничому селі. У нас, звичайно, немає палацу сорту, театру, метро. Але коли подивишся на безмежні поля біля села, зайдеш до віковичного лісу, підійдеш до річки, то відчуваєш, яка красива наша земля.

5. 2. За наведеним зразком підготуй розповідь про місто (село, селище), у якому ти живеш. Назви його. Свою розповідь запиши.

6. 1. Послухай текст. Про що в ньому розповідається?

Жінки в Україні завжди вишивали рушники. Любили їх вишивати і дівчата. Рукодільниці зображували на них різні рослини. На весільних рушниках вишивали калину. Символом краси і сили був дуб. Його можна зустріти часто на чоловічих сорочках. Ніжна квітка маку уособлювала народну пам'ять. Маки вишивали в хатах, де були загиблі. Вишивали й інші квіти: лілею, ружу. Вишивані рушники люди вважали священними оберегами.

6. 2. Перечитайте текст. Запишіть відповіді на запитання.

1. Хто вишивав українські рушники?
2. Які рослини вишивали на рушниках?
3. Чим були для українців вишивані рушники?
6. 3. Поясни розділові знаки, які ти поставив(–ла), записуючи відповіді.
7. 1. Прочитай вірш В. Зінченка. Кому і який подарунок готувала дівчинка?

У травні ласкавому — мамине свято.
Взяла я нитки й почала вишивати.
В моєму узорі на білім батисті
з'явилися всі квіти в зеленому листі:
кульбабка і ружа бузок і ромашка.
Над ними кружляють метелик і пташка.
Ген сонечко жовте яскраве й привітне,
і хмарка пухнаста і небо блакитне.
На мамине свято я встану раненько
і їй подарую серветку гарненьку.

7. 2. Спиши вірш, уживаючи потрібні розділові знаки. Поясни їх.

7. 3. Прочитайте й уявіть описану мовленнєву ситуацію. Поміркуйте, що буде говорити кожен з учасників спілкування. Розподіліть ролі й розіграйте описану ситуацію.

Адресант	-	донечка або синочок.
Адресат	-	мама.
Тема	-	вітання з Днем матері.
Мета	-	привітати маму.
Обставини спілкування	-	ранок удома.
Вид мовлення	-	діалог.

8. 1. Склади і запиши текст, добираючи потрібні слова.

Моя бабуся _____. Але вона буває _____.
У бабусі такі смачні _____. Її руки _____.

8. 2. Підкресли однорідні члени речення. Поясни розділові знаки.

8. 3. Склади текст про свою бабуся або дідуся. Запиши його.

§72. Навчасьмося уживати узагальнювальні слова при однорідних членах речення, пунктуаційно правильно оформлюємо їх на письмі

1. 1. Прочитай повідомлення вченого Лінгвіста.

Друже, в українській мові при однорідних членах речення іноді вживаються узагальнювальні слова *все, всі, всюди, скрізь* та ін. У таких випадках перед однорідними членами речення ставиться двокрапка. Наприклад: *На шкільному святі були присутні всі: й учні, і вчителі, і батьки.*

У.С. : і , і , і .

Якщо однорідні члени речення стоять перед узагальнювальним словом, то після них ставиться тире. Наприклад: *І математика, і природознавство, й історія — всі ці предмети дуже важливі.*

і , і , і — (У.С.) .

Про що ти дізнався(лася) з повідомлення вченого Лінгвіста? Які узагальнювальні слова можуть вживатися в реченнях?

1. Випиши речення-приклади з узагальнювальними словами.
2. 1. Прочитай вірш *Катерини Перелісної*. Поясни, які розділові знаки потрібно поставити.

Поспішайте, любі діти,	і калинові квітки.
вибирайте гарні квіти!	А в долині, а в долині
Все побачите в саду	там дзвіночки ясно-сині
мак майорці резеду	і кульбабки на горбі.
чорнобривці й нагідки	Що ти вибереш собі?

2. 2. Спиши, ставлячи пропущені розділові знаки. Поясни їхнє вживання.
3. Прочитай речення. Спиши їх, ставлячи пропущені розділові знаки.

1. Вранці сніг війнув із поля, й забіліло все навколо і дорога і гайок і ставок і наш садок (М. Стельмах). 2. Слова, слова... Вони в собі всі різні тривожні й тихі радісні й сумні, а ще терплячі і жорстокі й грізні лукаві й чесні мудрі і смішні (М. Ткач).

4. 1. Прочитайте речення. Запишіть їх, додаючи узагальнювальні слова, які вживаються при однорідних членах речення: *все, усі, всюди, скрізь*. Поставте потрібні розділові знаки. Перевірте одне одного.

1. Марійка й Галинка поприбирали і в кімнатах, і в коридорі, і в кухні. 2. У концерті взяли участь і музиканти, і співаки, і танцюристи. 3. У лісах, гаях, садках чути солов'їні пісні.
4. 2. Яке із записаних речень відповідає схемі:

, , — У.С. .

5. Прочитай вірш *Алли Свашенко*. Спиши, ставлячи потрібні розділові знаки. Поясни їхнє вживання.

До свят, які радісно й довго чекали,
всі діти у класі концерт готували
Марійка й Оленка Галинка й Настуся
Маринка Наталя Ганнуся й Катруся
Максимко Юрко Олексійко Андрійко
Іванко й Лариска Петрусь і Сергійко.

1. 1. Послухай текст.

Ти розгортаєш книжку, і з перших сторінок вона відкриває перед тобою незвичайний чудесний світ знань, подорожей, зустрічей. Вона відносить тебе далеко на край світу. Ні одна, навіть наймудріша людина, не розповість тобі стільки, скільки можуть розказати цікаві книжки.

Книжки бувають різні: веселі й сумні, смішні і серйозні. Є книжки, що кличуть людей на великі справи і високі вчинки. Їх герої розумні, рішучі, хоробрі люди.

Є книжки-вчителі: це здебільшого твої шкільні підручники. Читаючи їх, ти дізнаєшся про зірки і планети, про моря й океани, острови і континенти, про міста й держави, про минуле й майбутнє людей, які живуть на Землі.

Чимало є книжок-помічників, котрі підкажуть тобі, як вчинити у певній ситуації, пояснять все, про що ти хотів дізнатися. Це — різноманітні словники, довідники й енциклопедії.

(За Альмірою Зебзеєвою)

Про що йдеться в тексті? Чи погоджуєшся ти з думками автора? Як розумієш фрази «книжки-вчителі», «книжки-помічники»? Чи є в тебе такі книжки? У яких випадках ти звертаєшся до них?

1. 2. Про що ти любиш читати? Поясни свої уподобання.

Назви улюблену книжку. Хто її автор? Про що йдеться у творі? Хто головний герой? Який він (вона)? Чи подобається тобі головний герой твору? Чому? Які враження у тебе лишилися після прочитання твору? Чи порадиш ти прочитати цю книжку друзям?

1. 3. Прочитай повідомлення вченого Лінгвіста.

Друже, ти вже знаєш, що таке текст, яка його будова. Тобі відомі такі типи висловлювань як розповідь, опис, міркування. А є ще й есе. Це слово прийшло до нас з французької мови і перекладається як спроба, проба, нарис. Загалом есе — це вільний виклад думок, власні міркування, викликані якимось твором, подією, явищем.

Про що ти дізнався(лася) з повідомлення? Чи знайомий(а) ти з текстами-есе з уроків рідної мови? Чи маєш досвід написання есе?

1. 4. Спробуй написати про улюблену книжку в жанрі есе. Поділися враженнями про прочитане: розкажи про головного героя, чи хочеш ти бути схожим(ою) на нього? Які думки, емоції викликала в тебе книжка? Над якими проблемами спонукала задуматися?

1. 5. З мережі Інтернет або інших джерел дізнайся більше про прийоми написання есе. Відредагуй свій текст-есе.

§73. Спостерігаємо за реченнями зі звертаннями. Навчаємось культури усного й писемного мовлення

1. 1. Послухай текст. До кого він звернений?

Мамо, біля тебе ми, як біля сонця. Зігріваємось і втішаємо себе після невдач. Матусю, ти ведеш нас у світ широкий мудрим голосом. Твій голос, матінко, мов заповіт, вкарбовано в наше серце навічно. Уклоняюся тобі, дорога нене (З журналу).

Які почуття висловив автор? Чи поділяєш ти їх?

1. 2. Назви слова-звертання. Зверни увагу на розділові знаки.

1. 3. У яких реченнях за метою висловлювання вжито звертання?
1. 4. Прочитай повідомлення вченого Лінгвіста.

Друже, ти помітив, що крім головних і другорядних членів, у реченні можуть бути слова або словосполучення, які називають того, до кого звертаються під час спілкування, тобто *звертання (vocativul)*. Вони вживаються у кличному відмінку і вимовляються з особливою — кличною — інтонацією. Звертання може вживатися на початку, у середині або в кінці речення. Звертання ніколи не буває членом речення.

2. 1. Прочитай речення. Переклади і запиши їх українською мовою.

1. Marchel, îți plac cărțile? 2. Cine este mama ta, Larisa? 3. Mămică, crie-mi o scrisoare pentru bunica! 4. Mi-e dor de tine, bunico! 5. Veniți, prințesă, să vă conduc în camera dumneavoastră.

2. 2. Спираючись на знання з уроків рідної мови, сформулюй правила вживання розділових знаків при звертанні. Перевір правильність своєї відповіді: розглянь схеми.

_____, ЗВ , _____. (?)!	Допоможи мені, синку, прибрати.
ЗВ , _____. (?)!	Мамо, відпочинь хвилинку.
ЗВ ! _____. (?)!	Друже! Я радий бачити тебе!
_____, ЗВ (?)!	Чому ти сумна, бабусю?

Зверни увагу! Якщо звертання вимовляється з окличною інтонацією, після нього ставиться знак оклику (!), а наступне слово пишеться з великої букви.

3. 1. Прочитай уривок з вірша *Олександра Олеся*. До кого звертається автор?

Спи, мій маленький, спи, мій синок,
я розкажу тобі безліч казок!
Нащо ж ти віченьки знову розкрив?!

Спи, моя пташко, то вітер завив...
Спи, мій малесенький, годі гулять...
Зайчики білі давно уже сплять.

3. 2. Спиши вірш. Поясни вживання розділових знаків при звертанні.

4. 1. Прочитай слова і сполучення слів. В якому відмінку вони наведені?

Сестричко, дорога Катрусю, шановна Олено Георгіївно, дорогий Сергійку, вельмишановний Ігоре Степановичу, любя матусю.

4. 2. З наведеними словами складіть і запишіть речення, які б відповідали схемам до вправи 2. 2.

5. Зверніться одне до одного, щоб: а) дізнатися про домашнє завдання з предмета; б) запропонувати піти разом в бібліотеку; в) попросити словник; г) запросити піти разом в кіно.

6. Прочитай речення. Запиши їх, додаючи звертання. Постав потрібні розділові знаки.

1. Які мови вивчають у твоїй школі? 2. Як давно ти вивчаєш українську мову? 3. Для удосконалення вимови раджу тобі частіше розмовляти українською мовою. 4. Було б добре, якби ти листувалася з учнями інших міст України. 5. Pozнайом мене зі своїм приятелем.

§74. Навчаємося писати листа

1. 1. Послухайте повідомлення вченого Лінгвіста, Галинки, Дмитрика. Які теми порушив кожен з персонажів?

Кажуть, що лист — фотографія душі. Це правильно, тому що гарний лист не тільки розповідає про що-небудь, але й передає думки, настрої, почуття людини, говорить про її прагнення, інтереси. За листами можна судити про характер людини, її освіту, захоплення, а головне — про те, наскільки добре вона володіє мовою, якою пише лист. Рано чи пізно ви постанете перед необхідністю писати листи. За вашими листами вас судитимуть ті, хто їх читає. То ж намагайтеся залишити приємне враження про себе.

Про що писати в листах? Це питання, мабуть, багатьох турбувало. Подіться — тем для листів багато: повсякденне життя, шкільні справи, захоплення та заняття, події сімейного значення. В листах можна поділитися думками про книги, фільми та спектаклі, розповісти про важкі та невирішені питання, вислови й почуття та настрої. Але треба твердо знати, що саме цікавить того, кому ви пишете, а також треба бути відвертим і правдивим.

Люди писали на глиняних і дерев'яних дощечках, на камені, на березі й на шкірі. Багато сил та праці знадобилося для того, щоб перед вами на стіл ліг чистий аркуш паперу. Подивіться, який він прекрасний! Зараз ви порушите його білину. Для чого? Для того, щоб хтось читав і перечитував те, що ви напишете, дбайливо зберігав дорогого листа? Або для того, щоб, заплутавшись в бездумному базіканні та брудних карлючках, зіжмакав та кинув у відро для сміття? Пишіть! На ваші листи чекають.

З чим порівнює лист вчений Лінгвіст? Яку тему порушує Галинка? А Дмитрик? Які поради дає кожен з них? Які з цих порад для тебе особливо цінні?

1. 2. Пригадайте і скажіть, хто такий адресат або одержувач (destinatar)? А хто — адресант або відправник (expeditor)?

1. 3. Лист — це текст, і складати його треба за певними правилами. Розгляньте таблицю і запам'ятай, з яких частин складається текст листа.

Можливі частини тексту листа	Словесні формули
Звертання	<i>Дорогі мої дідуся і бабуся! Дорога сестричко Іринко! Шановний Ігорє Андрійовичу!</i>
Початкова форма про стан листування	<i>Отримав(–ла) Ваш лист..., Давно не було листа... Отримав(–ла) твій лист, але зразу не відповів(–ла), оскільки...</i>
Основний зміст листа, повідомлення про новини	<i>Напишу Вам, що у мене нового в школі (вдома)... Я хочу розповісти Вам... Розповім усе за порядком...</i>
Запитання адресату	<i>Як Ваше здоров'я? Які у Вас новини? Що цікавого в тебе?</i>

Подяка	<i>Дякую за те, що...</i>
Прохання написати лист	<i>Прошу Вас (тебе) написати мені...</i>
Передача вітань	<i>Передавайте вітання...</i>
Прощання	<i>До побачення... Міцно цілую і обнімаю...</i>
Кінцівка і підпис	<i>Ваш внук (ваша внучка)... Твій друг (твоя подруга)...</i>
Дата і місце написання, якщо їх нема на початку листа	<i>... березня 2018 року Київ</i>

2. 1. Послухайте вірш Віктора Терена. Який настрій він викликав у вас?

МИША, ЯКА ПИШЕ ЛИСТА В ПАРИЖ

Під столом шкребеться миша —
пише лист аж до Парижа.
— Бон суар, французькі миші!
Що новенького в Парижі?
Як ви там? Яка погода?

Сиру вам прислати згодом?
І чи в моді з хутра одяг?
Чи й тепер коти в чоботях?
Напишіть! Моя адреса:
«Нірка мишача. Одеса».

2. 2. Поміркуйте, чи правильно написала миша листа. Що вона пропустила? Миша з Одеси адресат чи адресант?

Електронна пошта — одна з тих речей, які стали невід'ємною частиною нашого життя. Електронні засоби зв'язку дозволяють отримувати пошту в будь-який момент, де б ми не знаходилися.

Як ви гадаєте, чи існує культура електронного листування? Дізнайтеся про це більше з мережі Інтернет. Подискутуйте: чи потрібно дотримуватися певних правил під час електронного листування?

3. Напиши листа своєму другові (подрузі). Поміркуй, як звернешся в ньому, про що повідомиш, запитаєш.

§75–78. Спостерігаємо, утворюємо складні речення, пунктуаційно правильно оформлюємо їх на письмі

1. 1. Прочитайте речення. Порівняйте, чим вони відрізняються?

Картуся катається на роликах. Дмитрик їде на гіроскутері.
Картуся катається на роликах, Дмитрик їде на гіроскутері.
Картуся катається на роликах, а Дмитрик їде на гіроскутері.

1. 2. Спираючись на знання з уроків рідної мови, зробіть висновок. Перевірте правильність своїх висновків: прочитайте повідомлення, наведене нижче.

Зверни увагу! В українській мові, як і в румунській, речення бувають простими і складними. *Прості речення (propoziția simplă)* — це речення, які мають тільки одну граматичну основу, а складні (*propoziția compusă sau frază*) — дві і більше.

Просте речення може ставати частиною складного. Частини складного речення поєднуються за допомогою сполучників (*і, та, а, але, щоб, коли та ін.*) або без них. Між простими частинами складного речення ставляться коми (,).

2. 1. Прочитай речення. Які вони — прості чи складні?

1. Попрощалося ясне сонце з чорною землею, виступає круглий місяць з сестрою зорею (*Т. Шевченко*). 2. Прозорі тіні берег красять, гудуть десь бджоли у дуплі, на камінь ящірка вилазить, припав метелик до землі (*М. Фішбейн*). 3. Дрімає калина в червоному намисті, і з вітром шепочуть листки золоті (*В. Бугач*).

2. 2. Спиши речення. Підкресли граматичні основи. Як поєднані між собою частини речень? Поясни вживання розділових знаків.

3. 3 наведених простих речень утвори за зразком складні, вибираючи сполучники з довідки. Запиши утворені речення.

Зразок: За обрієм сховалося сонце. Сірі сутінки почали помалу спускатися на нагріту сонцем землю.

1. Миколка добре вивчив урок. Від хвилювання він не міг сказати ані слова. 2. Олексій не знав. Ми його чекатимемо за рогом вулиці. 3. Аліна дуже зраділа. Батьки подарували їй новий мобільний телефон.

Довідка: що, але, а, коли, і.

4. Прочитайте речення. Перекладіть і запишіть їх українською мовою. Підкресли граматичні основи. Поясни вживання розділових знаків.

1. Echipa «Bucovina» are o formă bună, bine joacă portarul echipei. 2. Cu noi muncesc specialiști minunați, de aceea după lecții ne ocupăm cu satisfacție de lucrui nostrum preferat. 3. Care filme se mai rulează în această săptămână, pentru aș vrea să merg la un cinematograful.

5. Прочитай і спиши речення. Підкресли граматичні основи у кожному з них. Постав потрібні розділові знаки, поясни їх вживання.

1. Іде дощ краплистий діти бігають під дощем (*Ю. Яновський*). 2. Пісню струмочка співає сніжок пісеньку бджілки співає лужок сонячну пісню співає земля. Разом із ними співаю і я (*Р. Скачко*). 3. Уміє дощик личко весняної землі прокинеться травичка прилинуть журавлі (*Н. Кир'ян*).

Запам'ятай! В українській мові є *складносурядні речення (propoziții coordonate)*. Частини таких речень рівноправні, тобто не залежать одна від одної. Вони можуть поєднуватися сполучниками (*і, й, та, а, але, то... то, чи... чи та ін.*) або без них.

6. 1. Прочитай і спиши речення. У кожній частині речень познач граматичну основу. Зверни увагу на сполучники та розділові знаки, які вжиті на межі кожної з частин складного речення. Чи у всіх реченнях прості частини з'єднуються сполучниками?

1. Згорнула тиша руки на зорі, і ранок вже перебирає струни (*Г. Дудка*). 2. Сичі в гаю перекликалились, та ясен раз у раз скрипів (*Т. Шевченко*). 3. То вітер дихне на ниві, то коник в житі засюрчить (*Л. Глібов*). 4. На білу гречку впали роси, веселі бджоли одгули, замовкло поле стоголосе в обіймах золотої мли (*М. Рильський*).

6. 2. Серед записаних речень знайди те, яке відповідає схемі:

7. Прочитайте пари простих речень. Утворіть з них складносурядні речення, використовуючи сполучники *а, але, проте, і, й*. Запишіть утворені речення.

1. Стоять сонячні дні. Потроху лід на річці починає ламатися. 2. Сонце сипле на землю щедре проміння. Дошки теж часто йдуть. 3. Передражнюють інших птахів шпаки-жартуни. Заливаються солов'ї. Виспівують дрозди. 4. Прийшла весна. Ожила вся природа.

8. 1. До кожного з наведених речень доберіть з довідки ще частину, щоб вийшло складно-сурядне речення.

Погода була якась дивна, і _____. Чи світитиме сонце, чи _____.
Несподівано набігли хмари, але _____. Він пішов аж уночі,
і _____. То блискавки пронизували небо, то _____.

Довідка: дощ не пішов; діти з тривогою поглядали на землю; темрява поглинала небо і землю; йтиме дощ; вся земля вкрилась калюжами.

8. 2. Яка тема цього тексту? Доберіть до нього заголовок. Запишіть заголовок і текст.

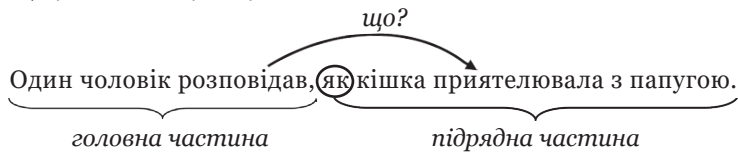

9. 1. Прочитай текст. Про що в ньому йдеться?

Ось і повернулась з вирію весна а з нею повернулись додому й жайворонки. Вони прилетіли не самі а разом зі своїми піснями. Жайворонкові пісні на чужині сумували за нашими степами за привіллям. Ось вони злетіли в піднебесся і зазвучали. Безліч пісень лунало над рідною землею і їхні звуки посіялись у родючий ґрунт.

9. 2. Спиши, ставлячи потрібні розділові знаки. Поясни їх вживання.

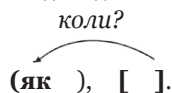
10. Прочитай речення, розглянь схематичні позначення. На прикладі наведеного речення розкажи, що ти запам'ятав(-ла) про складнопідрядні речення.

11. 1. Прочитай і спиши речення. У кожній частині складного речення визнач граматичну основу. Зверни увагу, як поєднані між собою частини речень.

1. У нашому дворі стоїть весна така, що навіть зацвіла мітла сніговика (*А. Костецький*).
2. Як зима тікала, лісом бігла, загубилася у неї хустка біла (*В. Кочевський*). 3. На гілочках, на тоненьких, поки день ще не погас, сиріожки та опеньки білка сушить про запас (*Л. Костенко*). 4. Як прийшла до нас завітчана весна, посадила я берізку край вікна (*Г. Бойко*).

11. 2. Серед записаних речень знайди те, яке відповідає наведеній схемі.

11. 3. Дмитрик і Галинка виконували завдання і посперечалися. Галинка знайшла одне речення, яке відповідає наведеній схемі, а Дмитрик — два. Як ти гадаєш, хто помилився, а хто — ні. Аргументуй свою відповідь.

12. 1. Прочитай назву тексту. Поміркуй, про що в ньому може розповідатися. Послухай текст.

«КОЛЬОРОВІ» МОРЯ ПЛАНЕТИ

Вода в морі, як відомо, блакитного кольору. Звідки ж тоді взялися «кольорові» моря: Жовте, Біле, Червоне, Чорне?

Жовте море справді здається жовтим у тих місцях, де в нього впадає річка Хуанхе. Її ще називають Жовтою рікою. Вона наносить в море багато мулу, через що вода в цих місцях каламутно-жовта.

Назву Білого моря люди пояснюють по-різному, бо справжнє походження цієї назви не знають. Одні вбачають причину в тому, що більшу половину року це море покрите льодом і снігом. Інші переконують, що колір води тут біліший, ніж в інших морях, від великої кількості мікроскопічних живих організмів. Треті стверджують, що вода віддзеркалює білуватий колір північного неба. Червоне море буває таким, коли на його поверхню спливають бурувато-червоні водорості.

Чорним море було назване з двох причин: і за темний відтінок його глибин, і за його своєрідну вдачу. Чорне море було більш суворим у порівнянні з тими південними морями, які добре знали стародавні мореплавці.

Чи підтвердились твої міркування щодо назви і змісту тексту? Що тебе зацікавило? Що запам'яталось? Що тобі було відомо раніше, а про що ти дізнався(лася) з тексту?

12. 2. В абзаці, що стосується походження назви Білого моря, знайди і випиши речення, які відповідають наведеним схемам.

що?
[], (що) .

чому?
[], (бо) .

у чому?
[], (що) .

12. 3. Підготуй повідомлення про походження назви річки, озера, гори, села або міста у твоєї місцевості.

13. Знайдіть другу частину кожного прислів'я й запишіть речення. Поставте розділові знаки. Які речення ви записали — складносурядні чи складнопідрядні? Аргументуйте свою відповідь.

Книга вчить
Кожна робота легка
Де слова з ділом розходяться
Прийде сама доля до хати

коли ти її чесно робиш.
як на світі жить.
якщо будеш чесно працювати.
там непорядки водяться.

14. 1. 3 наведених речень утвори і запиши складнопідрядні, вживаючи сполучники, які відповідають змісту.

Так лагідно пригрівало сонце.

На небі набігли хмари.

{ Октавіан пішов на прогулянку.
Діти вибігли на подвір'я.
Наш настрій поліпшився.
Ми поспішали додому.
Ми наближалися до села.
Ми не хотіли вертатися з лісу.

14. 1. Обміняйтеся зошитами, перевірте правильність запису одне одного.

15. 1. Послухай текст. Про яку рослину в ньому йдеться?

Ця рослина, про яку я зараз розповім, народжується не тільки на землі, а й у душі людини. Це почуття до рідної землі, до Батьківщини. Про це в народі складено таку легенду.

Жила на світі людина. Вона зовсім забула про свою Вітчизну. Коли ж людина вдихнула запах євшану, то вона відразу згадала свою землю. Людина згадала мамині пісні, які та колись їй співала. І заспішила додому.

Отож чарівна ця рослина, яку люди називають ще полином.

Яка легенда пов'язана з євшаном? Як його ще називають? Чи є легенди з подібним змістом у твоїй рідній літературі?

15. 2. У кожної людини свої асоціації з домом. Когось у думках повертає додому запах домашнього печива, а когось — мелодія колискової. Що змушує тебе думати про рідну домівку, коли ти далеко?

15. 3. Добери і запиши заголовок до тексту. Поясни свій вибір.

15. 4. Спиши абзац, в якому переповідається легенда. В складних реченнях підкресли граматичні основи, поясни вживання розділових знаків.

16. Прочитай вірш Алли Свашенко. Завчи його і запиши з пам'яті. Яке речення становить собою вірш — складносурядне чи складнопідрядне?

З країв теплих, далеких
швидкокрилі лелеки
щовесни в Україну вертають,

бо лише в Україні,
їхній рідній країні,
лелечка та міцні виростають.

17. Склади розповідь на тему «Мій улюблений вид спорту» або «Моє улюблене заняття». Розкажи, який вид спорту (заняття) ти найбільше любиш. Чому? Коли в тебе з'явився інтерес до нього? Чи отримуєш ти насолоду від занять? Поділися своїми планами на майбутнє, пов'язаними з твоїм захопленням.

§79. Спілкуємося: обговорюємо різні точки зору, аргументуємо власну позицію, будемо висловлювання за матеріалами проблеми, яку обговорювали

1. 1. Прочитай текст. Визнач його тему.

Учора я був у гостях у Сашка. Він «новенький» в нашому класі. Його сім'я нещодавно переїхала до нашого міста з Одеської області. Сашко познайомив мене з мамою, вона пригостила нас пиріжками і компотом. Коли Сашко на кухні допомагав приготувати частування, вони з мамою говорили на якійсь незнайомій мені мові. Я запитав приятеля про це. Він пояснив, що його тато — українець, а мама — болгарка, а приїхали вони з села, в якому живуть українці, росіяни, болгары, є представники й інших національностей.

Сашко додав, що в його сім'ї всі добре розмовляють болгарською, українською, російською мовами. А на кухні з мамою вони говорили болгарською. Тоді я поцікавився, як сказати болгарською, що ми друзі. Сашко посміхнувся і відповів: «Ніе сме другарі».

За Іриною Гудзик

1. 2. Розкажи, якою мовою розмовляють у тебе в сім'ї. Чи є в тебе знайомі, котрі говорять на мові, яку ти не знаєш? Чи хотілося б тобі володіти цією мовою?

2. 1. Послухай діалог. Про що сперечаються діти?

- Дмитрик:** Добре, коли поряд з тобою всі говорять на мові, яку ти розумієш!
- Галинка:** Ти хочеш сказати, що всі повинні розмовляти однією мовою?
- Дмитрик:** А тобі сподобається, коли ти прийдеш в гості, а хтось на кухні буде розмовляти мовою, яку ти не розумієш?
- Галинка:** Ну і що? А якщо це їхня рідна мова? Ти, може, думаєш, що вони говорять щось погане про тебе? Навіщо ж бути таким недовірливим?

2. 2. Прочитайте повідомлення вченого Лінгвіста. Чи погоджуєшся ти з його думкою? Дай відповіді на поставлені у тексті запитання.

Часто у процесі мовлення нам доводиться висувати припущення, наводити докази, робити висновки й узагальнення, з'ясовувати правдивість чи хибність якогось твердження, виявляти причинно-наслідкові зв'язки між явищами і фактами. Усі ці вміння життєво необхідні людям будь-якого віку, а надто вам, друзі, під час навчання. Повчімося ж розмірковувати. Передусім пригадайте: що таке роздум (міркування)? З яких основних частин він складається? Про що йдеться у кожній з них?

2. 3. Проведіть обговорення теми, яку порушили у розмові діти (впр. 2. 1). Розділіться на групи: 1) ті, хто обстоює використання у спілкуванні різних мов; 2) ті, хто проти цього; 3) ті, хто ще не визначився з точкою зору.

Поміркуйте, які докази можна навести, щоб переконати співрозмовників в своїй правоті. Оберіть представників від першої й другої груп, які озвучать ваші аргументи. Вислухайте відгуки представників третьої групи про те, наскільки переконливими їм видалися виступи.

3. Прочитай текст-пам'ятку для написання твору-міркування.

- ✓ Поміркуй, яку думку ти будеш доводити. Сформулюй заголовок у вигляді питання.
- ✓ Чітка і лаконічна відповідь на питання буде твердженням твого міркування.
- ✓ Уяви адресата мовлення. Аргументи (докази) мають бути йому цікавими та переконливими.
- ✓ Для зв'язки частин тексту використовуй слова: *по-перше, по-друге, таким чином*.
- ✓ Висновок у висловлюванні має бути пов'язаний з головною думкою і узагальнювати докази.
- ✓ Перечитай написане, перевір, чи є у ньому зайві речення, не пов'язані з головною думкою. Викресли їх.

4. У школі ти вивчаєш різні предмети. Всі вони по-своєму цікаві. Та є такі, що подобаються більше, ніж інші. Спробуй пояснити, чому ти найбільше любиш ті уроки. Скористайся текстом-пам'яткою і напиши твір-роздум на тему «Мої улюблені предмети».

§80–81. Навчаємось передавати чуже мовлення, пунктуаційно правильно оформлюємо його на письмі

1. 1. Спираючись на знання з уроків рідної мови, розкажи, що ти знаєш про пряму мову. Як вона пунктуаційно оформлюється на письмі? Перевір правильність своєї відповіді: прочитай повідомлення вченого Лінгвіста.

Пряма мова — це чуже мовлення, передане дослівно. У ньому є частина, яка вказує, кому належить мовлення (*слова автора — cuvinte autorului*). Є й частина, що передає зміст самого повідомлення (*пряма мова — vorbirea directă*). Наприклад:

Галинка запитала: «Санду, ти поїдеш на екскурсію в Київ?»

слова автора

пряма мова

Схематично це зображається так:

А: «П?»

1. 2. Розглянь схеми запису прямої мови. Порівняй, чи так, як у румунській мові, вона пунктуаційно оформлюється на письмі.

А: «П».	Санду сказав: «Я поїду в Київ».
А: «П! (?...)»	Санду вигукнув: «Так, я поїду!»
«П», –	«Я поїду в Київ», – сказав він.
«П! (?...)» –	«Коли їдемо?» – запитав Санду.
«П, –	«Я поїду в Київ», – каже він. – Впевнений, що побачу багато цікавого».
«П! (?...)» –	«Зачекайте! – просить хлопець. – Я теж поїду з вами».
«П, (!?)» –	«Я поїду в Київ», – каже він і додає: – Давно мріяв побачити столицю».

Зверни увагу! Пряма мова може бути перед словами автора, після них або може розриватися словами автора. У кінці прямої мови крапка або кома ставляться за лапками, а інші розділові знаки (знак питання чи оклику) — перед лапками.

1. 3. Які з наведених у таблиці варіантів передачі чужого мовлення викликають у тебе найбільші труднощі? Випиши ці приклади і схеми до них.

2. 1. Послухай текст. До якого жанру літератури він належить?

БАТЬКІВСЬКІ ПОРАДИ

Жив в одному селі чоловік, і був у нього один син.

«Слухай, сину! — якось каже батько. — Живи так, щоб ти мав у кожному селі хату, на кожний день нові чоботи і щоб тобі всі люди кланялись».

Замислився син над словами батька і питає: «Як це, тату, я можу поставити в кожному селі хату. Купувати щодня нові чоботи і примусити всіх мені кланятися?»

Засміявся батько і говорить: «Дуже легко, сину! Матимеш у кожному селі доброго товариша — будеш мати і свою хату. Щоб на кожний день були нові чоботи, треба їх щовечора чистити і на ранок вони будуть як нові. І вставай, сину, рано — раніше за всіх — йди на роботу і працюй. А йтимуть на роботу люди, то всі будуть тобі кланятися й вітатися».

Між ким відбулася розмова? Які поради дав батько своєму сину?

2. 2. Прочитай текст. Знайди слова автора і пряму мову. Зверни увагу на розділові знаки.

2. 3. За змістом тексту побудуйте діалог. Поміркуйте, які дійові особи мають брати участь у діалозі?

3. 1. Послухай текст. Про що в ньому йдеться? Який заголовок можна дібрати?

Синьоока крапелька жила в бабусі Хмари. Вона дуже любила свою бабусю, бо ж бабуся багато знала і розповідала все те їй, своїй онучці Там, далеко на Землі, живуть Квіти, Дерев, Кущі.

Якось, дивлячись на Квіти, Крапелька запитала А яка квітка найкраща, бабусю? Та, яку ти напоїш усміхнулася бабуся Хмара...

(За О. Морозовою)

3. 2. Спиши текст, уживаючи потрібні розділові знаки. Якщо відчуваєш труднощі — звернися до схем (впр. 1. 2).

3. 3. Склади і запиши продовження казки про крапельку.

4. 1. Прочитай назву тексту. Якщо відчуваєш труднощі з розумінням її — звернися до словників. Як ти гадаєш, про що йтиметься у тексті з такою назвою. Послухай текст.

КМІТЛИВИЙ СКЛЯР

Звечора у ставку плавали качки. Прийшов Юрко вранці до ставка і бачить дивне. Весь ставок покритий тонким склом. А під склом вода грає. Запитав Юрко в тата, хто це покрити склом ставок. Сміється тато і відповідає, що є такий умілий, кмітливий скляр. Живе той скляр далеко на півночі. А тепер до нас завітав. Юрко запитав, хто той скляр. Батько відповів, що то мороз.

(За Василем Сухомлинським)

Чи підтвердились твої здогади щодо назви і змісту тексту?
Поділись своїми міркуваннями про те, яким ти уявляєш хлопчика — персонажа твору?

4. 3. Поміркуйте і визначте, які речення в тексті можна переконструювати на речення з прямою мовою. Запишіть текст, передаючи, де це можливо, чуже мовлення прямою мовою.

5. 1. Прочитай текст. Який настрій він викликав у тебе?

Яка різниця між морем і річкою запитав учитель. Море з одним берегом упевнено відповів Гриць а річка — з двома.

5. 2. Запиши жарт, ставлячи потрібні розділові знаки.

6. Уяви ситуацію: ти зустрівся(—лася) з другом (подругою), який(—а) повертався(—лася) з крамниці сувенірів. Про що ти міг (могла) його (її) запитати? Що він (вона) відповів(—ла) б? Запиши кілька речень про це, вживаючи пряму мову і слова автора.

7. Прочитай текст. Спиши, ставлячи потрібні розділові знаки. Якщо відчуваєш труднощі — звернися до схем (впр. 1. 2).

Учитель розповідає дітям про Місяць Місяць дуже великий. На ньому могли б розміститися мільйони людей.

Малий Петрик раптом засміявся. Чому ти смієшся поцікавився учитель. А коли місяць знову стане серпиком запитав Петрик що робитимуть ті люди?

§82. Спостерігаємо за пунктуаційним оформленням речень-реплік у діалозі, розігруємо діалоги

1. 1. Прочитай приклади прямої мови і діалогу. Порівняй їхнє пунктуаційне оформлення. Зроби висновки.
«Чому ти такий брудний?» — запитала мама Юрка. «Я з хлопцями у футбол грав», — відповів хлопець.

— Чому ти такий брудний? — запитала мама Юрка.

— Я з хлопцями у футбол грав, — відповів хлопець.

1. 2. Перевір правильність своїх висновків: прочитай повідомлення.

Зверни увагу! Кожна репліка діалогу записується з нового рядка, перед нею ставиться тире. При репліках слова автора часто можуть бути відсутні. Якщо репліка супроводжується словами автора, то ставляться ті самі розділові знаки, що й при прямій мові, але без лапок.

2. 1. Послухай уривок з казки Оксани Данилевської «Зерна мудрості».

... Князь Ярослав зупинився серед храму. Сьогодні мали розпочати малювати фрески¹. Майстри-художники саме готували пензлі. Кожен їх рух ловило якесь хлопчеченя.

— Ти учень? — запитав князь.

— Так, — відповів хлопчик і зосередженим поглядом повів за майстром.

— А чи знаєш ти, що це за церква? — знову звернувся до хлопчика князь.

— Це храм Святої Софії, який наказав збудувати великий князь Ярослав.

— А чому він так називається? — не припиняв розмови князь.

— Не знаю, — мовив хлопчик, і оченята заблищали вогнем цікавості.

— «Софія» — грецькою мовою означає «мудрість». От і я хочу, щоб із цього храму зі зваженим словом та книгами пішла мудрість по всій землі Руській.

Хлопчина затамував подих: тепер він зрозумів, що перед ним великий київський князь Ярослав.

Про кого розповідається в тексті? Де відбулася розмова князя і хлопчика? Про що розпитував князь? Як він пояснив назву храму?

2. 2. Запиши діалог князя Ярослава і хлопчика.

2. 3. Поміркуйте, скільки учнів потрібно, щоб прочитати цей текст в особах? Підготуйтеся до виразного читання тексту в особах. Намагайтеся інтонацією, тембром голосу передати характер кожного з персонажів.

3. Прочитай наведені репліки. Доповни кожен з них, щоб вийшов короткий діалог. Запиши, ставлячи потрібні розділові знаки.

— Каріно, у тебе чудовий вигляд.

— Вітаю тебе, Санду, з днем народження!

— Даринко, дуже дякую тобі за допомогу!

— Радий тебе бачити, Дмитрику!

4. 1. Прочитай діалог. Між ким відбулася розмова?

— Привіт! Мене звати Олесь Бондарчук, я журналіст шкільної газети «Знати все». Можна поставити тобі кілька запитань?

— Добрий день. Я не проти.

— Будь ласка, скажи, як тебе звуть та звідки ти?

— Мене звати Крістіан, я з Берліну, з Німеччини.

— Дуже приємно, Крістіане. Читачів нашої газети цікавить, чи важко навчатися в німецькій школі?

— Мабуть, для кожного по-різному.

4. 2. Поміркуйте, які запитання ви б поставили своєму однокласнику з європейської країни. Запишіть їх.

4. 3. Спробуйте продовжити цей діалог, використовуючи запитання, які ви склали. Поміркуйте, як відповісти на них. Підготуйтеся з другом (подругою) до розігрування діалогу в класі.

¹ Фреска — картина, написана фарбами по свіжій вогкій штукатурці.